

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

4

**BUDAPEST
1980**

NÉVTANI

ÉRTESITŐ

4

BUDAPEST

1980

Készült az ELTE Soksorozótűzemében
300 példányban
Felelős kiadó: Dr. Diószegi István
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 81045

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

a Névutató Munkaközösség időszakos kiadványa

Szerkeszti: Hajdú Mihály és Mező András

4. szám

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Kristó Gyula: Hanenburch = Kakasd?	3
Reuter Camillo: Kőbölgyuk	8
Mező András: Agasegyháza	10
Mészárosné Varga Mária: Sarvaly	14
Farkas Ferenc: Öt járszági település külterületi föld- rajzinév-anyagának néhány stilisztikai sajátossága	20
Hajdú Mihály: Békés megyei apaállatnevek 1925 és 1934 között	30
Mizser Lajos: Állatnevek Fekete István műveiben	42
Dégi Zoltán: Állatnevek Ordaosehiben és környékén	46
Fabó Kinga: A tulajdonnév — köznévi szófajváltásokról	49
Kosztócsák Oszkár: Néhány kiegészítés Orosháza utcaneveire SZEMLE	55
A. W. Reed, A Dictionary of Maori Place Names /Hajdú Mihály/	57
Szeged megyei város közterületi névjegyzéke /Hajdú Mihály/	60
Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban /Hajdú Mihály/	63
Nyelvészeti tanulmányok 1980 /Károlyi Margit/	67
Sárközy Zoltán és Sándor István szerk.: Mezőkövesd város monográfiája /Mizser Lajos/	70
További szövegközlések Pesty Frigyes Helynévtárából /Tor- ma István/	72
E. N. Poljakova: Iz isztorii ruszkih imen i familij /Ud- vari István/	76
Adalék a magyar—szláv kapcsolatok történetéhez /Udvari István/	81
Ju. M. Kruhljak: I'mja vascho miszta /Mező András/	84
FIGYELŐ	
Pápai Páriz Ferenc névtani megfigyelései /H. M./	89
Peggy és Bözse /Mizser Lajos/	92
Honnan kapják nevüket a lovak? /Mizser Lajos/	93
Térnévcsere /-ő -s/	94
Hány év ezer év? /-más/	94
A Duba család és Hontfüzesgyarmat /Mező András/	94
Írók, költők a nevekről, a névadásról /Tóth József Farkas/	96
KRÓNIKA	101
SUMMARY	105

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport

N é v k u t a t ó M u n k a k ö z ö s s é g e

ISSN 0139-2190

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

HANENBURCH = KAKASD?

Egy keltezetlen útleírás, amely a Jeruzsálembe vezető út egyes állomásait sorolja fel, a magyarországi szakaszcól ekként emlékezik meg: "Minden Jeruzsálembe menő ismeri az utat saját lakhelyétől Magyarországcig: Magyarországból Jeruzsálembe itt van feljegyezve: Magyarország a Fisgaga víz közepénél kezdődik; innen egy mér földre van az a vár, amelyet Heimenburchnak neveznek; innen két /nap/ a Rauanak nevezett vár; ettől a vártól három nap alatt jutni a Wzenburchnak mondott várba, négy nap alatt pedig addig a várig, melynek neve Duldumast. Innen erdőn és számos tavon át, majd egy folyamon hajón átkelve egy faluba, amely bővelkedik kenyérben, innen egy nem messze fekvő várba, melynek neve Dordomest, négy nap alatt. Innen pusztán és száraz területen, hol nem találni vizet, három nap alatt a nagy Suouua folyamig, amelynek a partján, a folyam tulsó oldalán egy Belgradanak nevezett jó és gazdag vár, Bulgária kezdete" /GOMBOS II, 844--845; magyar fordítása: GYÖRFFY GY., István király és műve. Bp. 1977. 300/. Az útleírás keltezése és magyarországi vonatkozású helyneveinek lokalizálása GYÖRFFY GYÖRGY nevéhez fűződik. Szerinte az "itinerarium biztosan datálható 1031 és 1043 közé azon az alapon, hogy Magyarország nyugati határát a Fischa folyóban adja meg, márpedig ezt a határt a német támadást követő 1031-i békében alapították meg, és Aba Sámuel az 1043-i békében mondott le

róla." GYÖRFFY szerint a fentebb aláhúzott földrajzi nevek közül a Fisgaganak a Fischa folyó, Heimenburchnak Hainburg, Raua-
nak Győr, Wzenburchnak /Székes/Fehérvár, Hanenburchnak Tolna
vár, Duldumastnak Baranyavár /a mai Branjin Vrh/, Dordomest-
nek Valkóvár /a mai Vukovar/, a Suouuanak a Száva folyó, míg
Belgradanak Belgrád /a mai Beograd/ felel meg /GYÖRFFY GY.,
i. m. 299--300/.

Az útleírásban szereplő földrajzi nevek közül az első négy /Fisgaga, Heimenburch, Raua, Wzenburch/ és az utolsó kettő /Suouua, Belgrada/azonosításának helyessége vitán felül áll. Sokkal több problémát vet fel a közbül fekvő három helynév /Hanenburch, Duldumast és Dordomest/ lokalizálása. Az azonosításban GYÖRFFY terminológiai és földrajzi szempontot érvényesített. Mivel a magyar fordításban vár szóval visszaadott helyek az eredeti latin szövegben civitasként szerepelnek, ez arra vezette GYÖRFFY-t, hogy - mint írja - "a megadott civitasokon csak ispáni várat, megyeközpontot érthetünk". S hogy melyik megyeszékhelyről van szó, arra a forrás szövegében megadott távolság alapján következtetett /GYÖRFFY GY., i. m. 300, 302/. Nem haszon nélküli e két szempont alkalmazása helyességének mérlegelése. Mivel a civitas szó a XI. században bizonyosan várat jelent, eldöntöttnek vehetjük, hogy az itinériumban szereplő és civitasként említett helyek mindegyike váras hely volt. Erősen kétséges azonban, hogy kivétel nélkül megyeszékhelyeket kell-e keresnünk e várakban. Erre kényszerítő erővel akkor gondolhatnánk, ha igaz lenne, hogy minden vármegyében csupán egyetlen vár volt, a vármegye központját alkotó vár. Erről természetesen nincs szó. Csak az útvonal baranyai szakaszáról véve példát, a földvár jellegű Baranyavár mellett Mohács közelében két Földvár helynév őrizte a hajdan volt földvárak emlékét, a szekesői /föld/várról pedig Anonymus tett említést /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 280, 302--303, 382--383/. Az írott források mellett a régészeti terepbejárások és megfigyelések további földvárak létét valószínűsíthetik. Abból a körülményből tehát, hogy az útvonal két pontján említett két vár - Győr és Fehérvár - megyeszékhely volt, korántsem következik, hogy a listában ezt követő valamennyi civitast vármegyei

központként értelmezzük. Valóban nagy segítséget nyújt a lokalizációhoz az egyes várak egymástól való távolsága. Mivel az utak XI. századi vonalvezetését nem ismerjük, egységesen a légvonalban mért távolsággal célszerű számolni. E tekintetben bizonyosra vehető a Fischától Hainburgon, Győrön át Székesfehérvárig vezető út távolsága. A Fischa folyótól Hainburgig egy nap alatt 27, Hainburgtól Győrig két nap alatt 72, Győrtől Székesfehérvárig három nap alatt 80 km-t tettek meg. A napi átlag tehát 27--36 km között ingadozott.

A Székesfehérvár után következő állomás az attól három napi járóföldre lévő Hanenburch. Ennek távolsága Székesfehérvártól 80--110 km, vagyis a dél felé tartó irányt figyelembe véve nagyjából a mai Tolna megye területe jöhet szóba. GYÖRFFY - aki következetesen megyeszékhelyeket hoz szóba a civitasok megfelelőiként - itt Tolna várra gondol. Magunk nem tartjuk kizártnak, hogy Hanenburchnak a mai Kakasd /Szekszárd és Bonyhád között/ felel meg. Azonosságukat az alábbi szempontok valószínűsíthetik. Mindenekelőtt névmegfelelésük. Hanenburch magyar ekvivalense Kakasvár, s miként az itinerárium készítője /Székes/Fehérvár nevét német fordításban Wzenburch alakban hozza, nem meglepő, ha Kakasvár nevével is ezt teszi. A Hanenburch alak nyelviileg korszerű formája a magyar Kakasvár helynévnek /MÁRVÁNY J. szíves szóbeli közlése/. Vajon a mai Kakasdnak volt-e valaha vára? Wosinsky Mór becses monográfiájában a Kakasddal egyesített Belac község címszavánál ezt olvashatjuk: "Belacz-község határában »Schlossberg« Kakasd közelében, a Szegszárdra vezető országút déli oldalán fekszik. E hegy-csúcs, mely a Bonyhádtól Szegszárd felé vonuló fővölgy oldalán emelkedik, messze vidéken dominál... E kiváló fekvésénél s terjedelménél fogva bizonyára már az őskorszakban is ez volt a környék földvárainak egyik legfontosabbja" /WOSINSKY M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Bp. 1896. 236/. Úgy tűnik, névtani akadály a sincs Hanenburch és Kakasd azonosításának. A németre fordított Hanenburch alak egyaránt lehet egy Kakasvár vagy egy Kakas vár elnevezés megfelelője, ahol a vár akár szorosan a név törzséhez tartozott, akár pedig a Kakas

helynév minősítője volt. S hogy e Kakasvár /vagy Kakas vár/ utóbb a forrásokban Kakasd alakban szerepel /CSÁNKI III, 432/, s ma is ebben a formában él, nem okoz áthidalhatatlan nehézséget az azonosításban. Nem áll ugyanis példa nélkül, hogy egy erősség hol -vár utótagos alakban, hol pedig a -vár utótag elhagyásával az alapszó képzett formájában bukkan fel. A Sopron megyei Rákvár várnagya a XIV. században hol castellanus... de Rakus, hol pedig castellanus de Rakwar alakban fordul elő /SoprOklt. I, 183, 398/. Ha pedig eleve egy Kakas vár alakból indulunk ki, mindennapos esetnek mondható, hogy "a korábban -d képző nélküli helynevek a XIII--XV. században felvették a -d-t" /Acta Hist. Szeged. LV, 87/. Úttörténeti szempontok sem szólnak kifejezetten a Hanenburch = Kakasd azonosítás ellen. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Tolna és Baranya megyét a Székesfehérvárról Baranyaváron át Nándorfehérvárra /Beogradba/ tartó nagy út /"hadút"/ szelte át /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 261/. Kérdés azonban, hogy ez Dunaföldvárnál érte-e el a Dunát, hogy azután lényegében véve az egész észak--déli irányú Duna-szakaszon a folyó vonalát kövesse /ld. GLASER L., Száz. 63--64, 160--161. oldalnál melléklet/, vagy pedig a Sárvízzel párhuzamosan haladva Szabadbattyán--Simontornya--Kölesd--Szerdahely /ma puszta Bonyhád határában/ útvonalon Cikádornál /a mai Bata-széknél/ csatlakozott a buda--eszéki útba. A Székesfehérvártól Simontornyán és Szerdahelyen át vezető út - GLASER L. /i. m. 267/ "fejérvár--pécsi út"-nak nevezi -- Kakasd közelében haladhatott el. Ha tehát túlzás is lenne azt állítani, hogy Kakasd bizonyosan főútvonalon feküdt, de stratégiai helyzete, a XI. századi, még kialakulatlan útviszonyok nem zárják ki annak lehetőségét, hogy a Székesfehérvárról dél felé haladó útvonal az 1030-as években érintette Kakast /a mai Kakasdot/. Kakasd /ha tényleg azonos Hanenburchhal/ megfelel annak a követelménynek, hogy három napi járóföldre essék Székesfehérvártól. A légvonalbeli távolság Fehérvár és Kakasd között 95 km, ami napi 32 km-es menetteljesítményt tételez fel. Az itt felsorakoztatott érvek ellenére sem lehet - elsősorban úttörténeti bizonytalanságok alapján -- kétségtelennek tekinteni

Hanenburch és Kakasd azonosságát, de az argumentumok arra elég-ségesnek látszanak, hogy az azonosságot elképzelhetőnek vagy lehetségesnek minősítsük.

Sajnos, Duldumast és Dordomest vonatkozásában még ennyire valószínű feltevéssel sem élhetünk. Ismerve azt, hogy a korai időben gyakrabban kell névváltással számolnunk /elég csak arra utalni, hogy Esztergomnak vagy egy részének korai neve bizonyosan Sobottin, azaz Szombathely volt/, nem kizárt, hogy e nevek utóbb más elnevezés alatt váltak közismertté. Mivel az útleírásban meg nem nevezett folyam hihetőleg csak a Dráva lehet, s a Dráva túlsó partján fekvő falu pedig Eszék, a mai Osi-jek /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 300--301/, bizonyos, hogy Duldumast a Drávától északra, Dordomest a Drávától délre feküdt. Duldumastnak Baranyavárral való azonosítása nem kizárt. Ha a Hanenburch és Duldumast közti három napi járóföldnyi távolságot Kakasd és Baranyavár közti távolsággal azonosítjuk, 60 km-t alig meghaladó távolságot nyerünk, ami napi 20 km-es menettel-jesítménynek felel meg. Ez ugyan alacsony érték, de nem tudjuk, hogy a zarándokok hol és mennyi pihenőt tartottak. Már sokkal valószínűtlenebb Dordomestet Valkóvárral azonosítani. Nemcsak az okoz problémát, hogy Baranyavár és Valkóvár között mindössze 60 km a távolság légvonalban, amit négy nap alatt kellett volna megtenniük az utazóknak, s ez még a nehéz terepadottságok mellett is sok időnek tűnik, hanem az is, hogy a Valkóvár és Belgrád közti 130 km-es távolság viszont soknak tetszik ahhoz, hogy három nap alatt teljesíthető legyen. Amennyiben a Hanenburch = Kakasd azonosítás megállja a helyét, ez analógiát szolgáltathat abban a vonatkozásban, hogy Duldumastot és Dordomestet is olyan, várral rendelkező, de nem feltétlenül megyeközpontul szolgáló településben keressük, ahol az azonosítást nyelvészeti, névtani, történeti és földrajzi szempontok egyaránt megengedik vagy gyámolítják.

KRISTÓ GYULA

A magyar nyelvterület egy különleges földrajzi nevét óhajtom - rendhagyó módon - csokorba szedve ismertetni. Társtalanságánál csak elterjedése a Kárpát-medencében figyelemreméltóbb.

Történeti adataink a következők: 1268/347: ... per paludem usque aquam Waag, que dicitur Kubuldukforem ... /CZINÁR, Ind.--Csallóköz, Vág vidékén/; 1345: locum Kubuldekrakathia /MNY. XXV /1929./, 353, MAKSAI, Szatmár m. 164; hibásan CodDipl. VIII/1, 576-7.--Kölcse, Szatmár m./; 1354: locum lutosum vulgariter Kubuldek dictum, in quo existosunt dumi viminum in quadam terra eminenti Humuk dicta /ZichyOkm. II. 573; 1354/425. évi tart. átirása: Uo. VIII, 227; MIKESY, MNYTK. 53. sz. 19;--Ajak, Szabolcs m./; 1383: Kubuldek, piscina /CZINÁR, Ind.; hol?/; 1430: ... ultra quendam locum lutosum Kwbeldegh dictum in quadam terra eminenti, vulgo Homok dictum ... /ZichyOkm. VIII, 424; MIKESY, i. h.--Ajak, Szabolcs m./; 1887: Köbölgyuk domb -- 102 m magas domb a kismarjai határszélen /Bihar m./. Tőle DK-re ma is mocsár, nedves rét van. Tőle DK-re Korhankert helynév. 75 ezres térkép 5167. sz. szelvénye. /Egy Köbölgyuk nevű dombot találunk Hencida és Kismarja között - írja BÁTNY ZS., MNY. XXIII /1927./, 215 - forrás közlése nélkül./

Az adatok névkörnyezete és egyes összetétele csak annyit árul el, hogy lápos, vizenyős területeket jelöl. Erre mutat a rakatya - e korban - 'kosár-, illetőleg más eszközök fonására alkalmas fűzfajta' szó, majd az "in quo existosunt dumi viminum" azonos jelentésű növényt jelző kifejezés.

A név már másoknak is szemet szúrt, de az adatok így összességükben tárgyalásra mégsem kerültek. BÁTNY - az 1268/347. évi adattal kapcsolatban - így nyilatkozott: a "különös, talán törökös hangzású Kubulduk név" /így olvassa az adat első részét, s összeveti a mai baranyai Bezedek helység régi Bözöldeg, Bözöldök nevével/. MIKESY -- i. m. 32. lapján "Kubuldek"-et török eredetű névnek tartja.

Az első 1268. évi adatbeli Kubuldukforem név második része -forem /ha jó olvasat/ ismeretlen. Aligha lehet a latin forem /FINÁLY 813/; BÁTKY a m. verem szót látja benne. Talán inkább a régi m. őrem 'örvény' szó hibás másolata, elírása, esetleg olvasata kereshető benne, amely gyakori második - közsói - tagja vízneveinknek /lásd OklSz. stb./.

Az eddig találgatott olvasat, kiejtés magyarázatok helyett támaszkodhatunk az 1887. évi Köbölgyuk /> : Köbölgyuk/ név írásbeli kékére. A sok helynevet megőrző II. József-féle felvétel vonatkozó XXV/20. szelvénye nevünket nem tartalmazza, de az említett Korhankert névtől K-re Korhany hal: /om/ nevet őrizi, Kismarjától DNy-ra /1783: XXV/20. szelv./. Noha megnyugtató és előbbre vivő a kiejtés megőrzése, sajnos a névfejtésben még sem léptünk előbbre.

A nevek elhelyezkedése - Csallóköz Vág-mente, Kölcse /Szatmár m./, Ajak /Szabolcs m./, Kismarja /Bihar m./ eléggé szétszórt, de igen jellemzően. Ugyanis valamennyi a magyar nyelvterületen fordul elő.

Kölcse határában - 1345-ben - Kétáguormán /Kethaguorman MAKSAY, i. m. Kölcse a., KNIEZSA, Ecsed 36. sz./, Akasztoormán /1411: Akazthoorman MAKSAY i. m. Ravaszda a., KNIEZSA i. h. 36. sz./, Szörnyeormán /1345: Zyrnyenorman /> : Zyrnyeuorman / MAKSAY i. m. Kölcse a., KNIEZSA i. h. 36. sz./.

Már KNIEZSA felismerte, hogy az ormán közszo volt e vidéken, egy élőnyelvi - Ormánháti dűlő - adatra is hivatkozik /Nyr. XXVI, 287 nyomán/ Turistvándi területéről. Ha figyelemre méltatjuk azt, hogy a baranyai - mai - Ormánság név a székelv településű nagyvátv iispánság területéről indult el névátvitellel a mai helyére /1257: inter Drawam et Vrman GYÖRFFY I², 248. lap és 9. jegyz., 352. lap /Ormán/ tüzetes magyarázattal/, akkor török/ös/ népelem létét itt is feltételezhetjük. --Hasonló török eredetű közszo névelemünk a korhany, amellyel bővebben szintén GYÖRFFY foglalkozott /Besenyők passim/.

BÁTKY-nak feltűnt Bezedek /régén Beszeldeg ~ Beszöldeg ld. GYÖRFFY, I², 284; a mai kiejtés a szerb /rác/ telepések

nyomát viseli. Bezedek utolsó szerb lakóit az 1920 utáni optálás során vesztette el/ határosa volt Ormánd /GYÖRFFY I², 353. lap Ormánd 2. alatt/. E Duna -- Drávaszög területe szintén mutat fel török nyomokat /vö. BÁSONYI L., MNy. LXII, 164-5; REUTER Uo. LXXI, 497/.

KNIEZSA /Zyrnyen- olvasatból kiinduló/ névfejtéséhez egy olvasathelyesbítő javaslatból induló névmagyarázatot fűzök. A nevet Zyrnyeuorman-nak olvasom, előtagja pedig a magyarban is használt személynév /1401/ 1401: Zyrnyebakanya-i Demeter fia ... Zernye fia György ..." REUTER, MNy. LXVIII, 218-9/ --így a helynévadás csak magyar lehet, amelyet a helynévi környezet is igazol.

Sajnos a rendelkezéseimre álló forrásművekben a Köbölgyuk név szorosan vett magyarázatához útmutatást nem leltem. S ezért is rendhagyó dolgom, mert a lehetőségig teljes adatsorhoz -- magyarázót keres.

Így kétséges előttem, de megemlítenédnek látom, hogy a m. Köböl személynév /FEHÉRTÓI, NytudÉrt. 68. sz., K/292: "Kublus ~ Kubul") és hely/ség/névi származékai: (Köbli > mai Köblény a m. Köblin locativus átvétele a helyi sváb lakosságtól, s onnan visszavétel közigazgatási névként; a közeli m. lakosság idősebbje ma is Köbli néven nevezi a házi beszédben, Köbölkút stb., más névmagyarázatot nyújtja FNESz.: Érköbölkút, Köblény alatt/ ide vonhatók-e?

Mindössze ennyi, ami e névről évek alatt összeállt. Talán elegendő a további sikeres lépéshez.

REUTER CAMILLO

ÁGASEGYHÁZA

A Kecskemét határához tartozó Ágasegyháza nevű tanyaközpontot 1951-ben községgé szervezték. A következő év júliusáig ideiglenes nevet adtak számára Ágasháza formában, ezt azonban - bizonyára az új település lakóinak kívánságára - a községgé alakítás befejezésekor, 1952-ben Ágasegyháza-ra módosították /vö. Hnt. 1973. 980/. Ebben az időben más környékbeli falvak

nevéből is igyekeztek eltüntetni az -egyház szót /mivel azt tartották róla, hogy a múlt rendszerre emlékeztet/: az ugyan-csak községgé alakított Hetényegyháza ideiglenes neve is He-tény volt, sőt az egyszerűsítés egy esetben meg is valósult, az 1948-ban alakított Fülöpháza nevét a korábbi Fülöp-Kerekegyháza névből csonkították.

A Duna-Tisza közén régebben két Ágasegyház nevű település volt. Az egymástól való távolságuk légvonalban nem éri el az 50 km-t. A források szűkszavúságán kívül ez lehet a magyarázata annak, hogy a másodikra korai történeti adatokat nem tudunk idézni, azt ugyanis nem zárhatjuk ki, hogy az elsőnél említett adatok némelyike esetleg erre a második településre tartozott:

1. Ágasegyháza, község Kecskemét szomszédságában. Az első adatát 1353-ból ismerjük, I. Lajos ekkor juttatta e birtokot /*terram sive possessionem Agaseghaz*/ új adomány címén a Cser-tán nemzetségbeli kunok kapitányának, Karla Jánosnak/ GYÁRFÁS III, 487, 488/. - 1359: Agaseghaz /ekkor megjárják határát; vö. uo. III, 498--500/; 1429: Sebastianus filius Johannis filius Egidius de Agaseghaz /uo. III, 593/; 1489: Ágasegyház - átírt adat /Haraszti Ferenc szörényi bán kezébe kerül; vö. CSÁNKI III, 372/; 1676, 1680: Agas Egi haz /SZARKA 55/, 1808: Ágasegyháza vel Ágosegyháza /LIPSZKY/; stb.

2. Ágasegyházadűlő, Kiskunmajsa része, 1970-ben 334 lakóházában 889 lélek élt /Hnt. 1973. 454/. Első adata 1806-ból, LIPSZKY térképéről való: P. Ágasegyháza; 1808: Ágasegyháza vel Ágosegyháza /LIPSZKY, Rep./. A térkép szerint északon Maisa, nyugaton Tajó, délen Kígyós, délkeleten Pálos és északkeleten Csolyos pusztá határolja. - Megvan a név Pesty Frigyes gyűjtésében is: Agasegyháza /Pesty Frigyes Helynévtárából I. Jászkunság. Közzéteszi: BOGNÁR ANDRÁS. Kecskemét-Szolnok, 1978. 129/. Később Kun-Ágasegyháza néven ismerték /Hnt. 1877. 490; BOROVSZKY, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. I, 86/.

Nyilvánvaló, hogy a két helység nevét egyféleképpen kell magyaráznunk. A szakirodalomban az a felfogás terjedt el, hogy az előtag személynévi eredetű, s az birtokos jelzője az utótagnak. Az EtSz. /I, 51/ igen bizonytalanul fogalmazva azt ve-

tette föl, hogy az Ágos e névben az Ákos személynév alakváltozata: "Mivel lehetséges, hogy a személynévnek volt Agus ~ Águs alakváltozata is /vö. 1141--61. okl.: "cum pastoribus Agus, Maradec..." 1. MKönyvsz. I, 18/, nem lehetetlen, hogy Ágosegyháza ~ Ágasegyháza is az Ákos névvel függ össze /más-képp KUBINYI, Nomencl./." VIRÁGH RÓZSA /MhEr. 7/ a magyar helynévkutatás eredményeit összefoglaló kis füzetében ezt a magyarázatot ismételte meg. Modern helynévszótárunk készítője, KISS LAJOS is átvette ezt a tetszetős föltevést /FNESz 40/: "Az elülső névelem a m. R. Águs... szn. Ez talán nem a m. ág fn. származéka, hanem a török eredetű és 'fehér sólyom' értelmű m. Ákos- szn.-nek az alakváltozata. Lehetséges tehát, hogy Ágasegyháza tkp. jelentése 'Ákos temploma'."

A magyarázat ellen két kifogás emelhető: 1. nincs bizonyítva, hogy az Ágos- az Ákos név alakváltozata, 2. nem hoz példákat arra, hogy birtokos jelzői helyzetű személynévek más -egyház alaptagú nevekben is előfordulnának.

Okleveleinkben meglehetősen gyakran szerepel az Ákos személynév és nemzetségnév, ezzel szemben az Agus ~ Agos névalak rendkívül ritka. Úgy vélem, hogy a két név összetartozóságát csak akkor tekinthetnénk bizonyítottnak, ha a nemzetségnév vagy valamely gyakrabban felbukkanó, "közéleti" Ákos nevének adatsorában előfordulna az Agus változat is. Erre azonban a rendelkezésemre álló okmánytárakban nincsen példa. A nemzetségnév mindig az Acus, Achus, Ákus, tehát k hangot tartalmazó írásképpel szerepel /vö. KARÁCSONYI, MNemz.; WERTNER, MNemz./, és k-t találunk a rendszeren e nemzetséghez tartozó személyek nevében is, pl. 1. Ákos bihari ispán: 1124: comitibus Lamberto, Magnoldo, Acus, Paulo... /CDES. I, 69/, 1138/329: Achus Cămitis Bihariensis /MNY. XXXII, 205, GYÖRFFY I, 601, CDES. I, 75/, 1146: Acus comes /PRT. I, 598/; 2. Ákos mester, budai prépost: 1248-tól ismerjük /ÁÚO. II, 204, VII, 275/ 1272: Ákus /KritJegyz. II/1, 138/, 1273: Acus /GYÖRFFY I, 718/; 1214: Achus et Butha de villa Cheusci - vádlók /VárReg. 185/; 1297: Ákus nembeli Mihály fia Ákus mester /GYÖRFFY I, 506/; 1326: Ákos nb. torockai Elleus fiai: István, Ákus, Gergely /uo. I, 623/; 1379--86:

Mikch bán fiának, Istvánnak a fia: Akus mester /KállayLevt. II, 191, 215/. Nincsenek továbbá g-s formák az Akos- elemű /s többnyire az Akos nemzetséggel kapcsolatban levő/ településnevek adatsoraiban sem. Ld. Akospalotája, Pilis vm. /Cs. I, 12/, Akosmonostora, Pest m. /uo. 31/, Akosteleke, Szabolcs vm. - idetartozik? /uo. 309/, Akos, Közép-Szolnok vm. /uo. 549/. A személynévvel kapcsolatba hozható helynevek összeállítását ld. AHist. XLVIII, 4. - A fentiek alapján el kell tehát vetnünk azt a föltevést, hogy az Ágasegyháza név előtagja az Akos személynév alakváltozata lenne.

Az 1141--61-beli Agus személynévet - úgy gondolom - nyugodtan az ág főnévhez, illetőleg ennek ágas melléknévi → főnévi származékához kapcsolhatjuk. Az OKI Sz. /i. h./ egy terjedelmesebb részletet közöl az oklevélből: "In eodem predio dedi novem silvestres equos cum pastore Nezdigi et XX. porcos cum pastoribus Agus, Maradec et X. vasa apum." Úgy vélem, hogy az itt említett Agus disznópásztort "mestersége címeréről" nevezték el. Az állattenyésztő vidékeken jól ismerik a legelőn a kút közelében vagy a pásztorkunyhó előtt felállított ágas-t vagy ágasfá-t, amely különböző célokra szolgál: szárítják rajta a ruhát, állatbőrt, boncolják a leölt állatot, "csőszfának" is használják, felmászva rá messzebbre látnak, végül az élő állatnak is fontos, mert - különösen a sertések - ehhez dörgölődzhetnek. /Vö. ÚMTsz. ágasfa a./ A régi magyar személynévadásban nem tekinthető ritka eljárásnak, ha a mestert a művelkedése során vele kapcsolatba került tárgyakról nevezik el. Vö. 1181: Lence, Bibura, Cuce - olv. Lensze, Bibura, Szüsze, szövőnők nevei /PAIS: NévT Vizsg. 100-1/, 1277: Gothardus filius Samka Jnd filius Jne speculatores de Chakan /OMOl. 101/, apa és fia az íjkészítés egyik műveletéről vette nevét, ti. a visszacsapó íjat marhaín ráragasztásával tették rugalmasabbá /vö. GYÖRFFY GYÖRGY, István király és műve. Bp. 1977. 107/.

Az Ágasegyháza előtagjának személynévi eredetét azonban nem valószínűsítik az egyéb -egyház alaptagú helynevek sem. A forrásainkból ismert személynév + -egyház szerkezetet mutató nevek többségéről ugyanis igazolható, hogy korábbi puszta sze-

mélyneves formára mennek vissza, s az utótag csak másodlagosan csatlakozott hozzájuk /pl. Bánkegyház, Simaegyház, Borsod-egyház, Kevegyház stb./. Egyetlen példánk sincs arra az esetre, hogy a kegyúri jog, a magánegyházi helyzet névadóvá vált volna. Kizárja a személynévből való eredeztetést az is, hogy a név adatsorában csak egészen későn tűnik föl a birtokos személyragos forma, s ez nyilvánvalóan az egyéb -háza alaptagú nevek mintájára jött létre /hasonlóan egészült ki: Félegyház - Félegyháza, Nyíregyház - Nyíregyháza stb./.

Azt hiszem, helyesebb úton járunk, ha azt a magyarázatot fogadjuk el, amit maga a névforma is sugall: a templomot építési sajátosságáról nevezhették el. Az ágas szónak ismerjük a 'gerenda', 'tartóoszlop' jelentését is /vö. ÚMTsz./, azaz eredetileg olyan templomok állhattak a mai Ágasegyház-ak helyén, amelyek ágas-okból készültek, vagy amelyeknek födémét ágasok tartották. A templom építési módja számos más esetben is névadóvá vált /vö. Kerekegyház, Ötöszögűegyház, Sáregyház, Kőegyház, Kővesegyház stb./. Kevésbé valószínűen még az is fölvethető, hogy a templom haranglábját helyettesítette ágas, és az vált névadóvá. /Vö. ehhez: 1588: Egy eregh agoson harang. - OklSz. ágas a./

Az Ágasegyháza név tehát az elsöleges -egyház alaptagú helynevek sorába tartozik, azok közé, amelyek közvetlenül a templomra vonatkoznak, annak valamilyen tulajdonságát, építési sajátosságát stb. fejezik ki.

MEZŐ ANDRÁS

S A R V A L Y

A Névkutató Munkaközösség 1979. évi nyíregyházi találkozását azzal zártuk, hogy -- többek között -- egyetértettünk abban, hogy a névtan, különösen a történeti névtan, kell, hogy igénybe vegye más tudományok és szakemberek segítségét olymódon, hogy maga is segítséget adjon a történelemkutatás, a földrajz, néprajz, szociográfia stb. számára. Ennek az elvnek he-

lyességét egy, a Veszprém megye tapolcai járás földrajzi neveinek gyűjtése és közzététele során adódó példával szeretném megvilágítani.

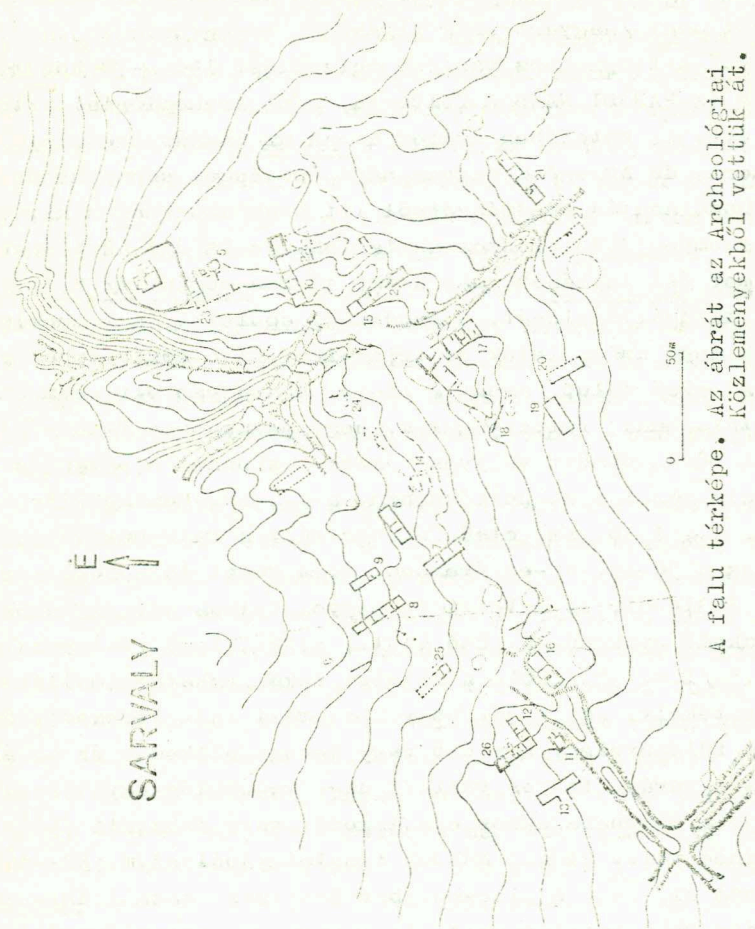
Sümege területén, a belterülettől DKK irányban, a sümeg-prágai határ, a Bazaltbányai út, a vasút, Lesenceistvánd és Várvolgy közötti 980 hektárnyi területű 11/589. számú hegyes dombos-sík erdőterület neve Sarvaj : Sarval /C, Sarval K₁K₂. Sarvaly P. Sarvaly, pu./. Gyűjtésünk során sem Sümege, sem a környező falvakban, sem az erdészeti dolgozók körében semmiféle magyarázatot nem kaptunk a név eredetére. Egyesek a "talán", "lehet", "biztos", "valószínű" módosítószókkal bevezetett mondatokkal sarj-erdőből próbálták magyarázni a nevet. Meg kell jegyezni, hogy annak ellenére, hogy az utóbbi években köztudottá vált, hogy az erdő fái között középkori falu rejlik, senki sem hozta kapcsolatba a volt település és az erdő nevét, bár ma már a 11/633. számú Templom-sűrű mellett, azon belül, általánossá vált a romfalura a 11/632. számú Sarvaj : Sarvaji-romok elnevezés. Feltűnő ez a jelenség, mert nemcsak Sümege területén, de a többi községben is lépten-nyomon találkozunk földrajzi nevekből továbbélő középkori településekkel, s ezek hajdani léte köztudott volt.

BÉKEFI REMIG A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban című művének 174. oldalán említi: "Sarvaly /ma pusztája Sümegetől délre/ papja 1334-ben Mártonka, aki 20 dénárt fizet pápai tized fejében." 1332--7: Sarnad /C :Saruad/ hn. /ORTVAY, EgyhFöldl. 1: 296/ 'Sarval pusztája, Sümege fiókja'.

A Sarvaly helynév etimológiájára vonatkozólag idézem azt a magyarázatot, amelyet Kiss Lajos "Veszprém megye helytörténeti lexikoná"-nak kiadás alatt levő második kötete számára készített s kérésre rendelkezésemre bocsátott: "Etimológiailag összetartozik a bakonybéli apátság birtokai között szereplő "in villa Soruul" /1180 körül: PRT. 8:1269/ és "supra ortum Soruul" /1230: PRT. 8: 279/ helynévvel. Bizonyára korábbi személynévből keletkezett; vö. 1211: Soruold személynév /PRT. 10: 505/. Egy Aszófőre való szőlőművest hívtak így. Irodalom: Mikos: MNY. 31: 294."

Nem kerülheti el figyelmünket Szent István királynak az un. alapítólevele, melyben a veszprémi egyházmegye területét kijelöli, majd ezután felsorolja a veszprémi Szent Mihály egyház javára eszközölt birtokadományait. Itt kerül sor a Kolon vármegyei Marcalfő említésére. GUTHMIL JENŐ könyvének 49. oldalán ezt írja: "A Kolon vár megyéjében adományozott Marcalfő ma ismeretlen helynév, a Marcal forrásvidékét jelenti, ahol már a XIII. századtól a veszprémi püspökség birtokairól van tudomásunk: Sümeg, Erek, Deáki vidéke." /Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977./ Eszerint a Marcal forrásvidékén a XI-XIV. században egy Sarvaly nevű falu. GYÖRFFY GYÖRGY a Szent István király alapítólevelében említett Marcalfőt Sümeggel azonosítja /István király és műve. Bp., 1977. 182, 406/.

A romfalu fekvéséről a következőket mondhatjuk el. A Sarvaly-erdő északi határától a terület nyugati oldalán durván észak-dél irányú 2-400 m magasságú bazalt hegyvonulat húzódik. Ennek a hegyvonulatnak északi lábánál, a 11/563. számú Erzsébet-kert : Erzsébet tér : Örzsébet-liget területén levő 11/562. számú /elapadt/ forrást tartja a néphagyomány a Marcal forrásának. Az erdő területén, a vadászházzal szemben, a hegyoldalban találjuk a 11/608. számú Forrás : Sarval-forrás : Sarvajiforrás nevű, hajdan bővízű forrást, mely vizével a Marcalt táplálta. Vizét az elmúlt években befogták a reprezentatív vadászház vízellátására, így a forrásnak ma már csak a helye lelhető fel. A 11/620. számú mélyfekvésű Lap-réten árok fut keresztül, mely hajdan patak volt, s forrásból táplálkozott. Ma esős időben sem több, mint vaddisznó dagonya. Ugyancsak a Marcal forrásának tekintik a szomszéd község lakosai a 16/104. számú Kemence-kút forrást, s az ebből eredő vízfolyást /16/103, P.: 16/109. szám/ Marcalnak nevezik, mielőtt az a 11/548. számú Nagy-rét : Hosszu-rét nevű mélyfekvésű területet elhagyva a Marcalba ömlene. A néphagyomány szerint ez a rét rejti mélyében Erek középkori falut. -- Mindezeket figyelembe véve kirajzolódik előttünk a Marcal forrásvidéke, melynek északi félkörét Erek - Sümeg - Deáki képezi.

A falu térrépe. Az ábrát az Archeológiai
Közlönyekből vettük át.

A 11/633. számú Templom-sűrű nevű terület a környezetéből meredeken kiemelkedő ÉK--DNY irányú dombhát. Ennek északkeleti végében találjuk a kövel korított 13x7 méteres, az É--D iránytól 20°-kal nyugatra eltérő egyhajós, a román stílus jegyeit magánviselő templomromot, melyet GENTON ISTVÁN XII. századnak határozott meg. /Magyarország régészeti topográfiája 3. Bp., 1970. 224./ A templomhoz tartozó települést 1969--74 között HOLL IMRE és PARÁDI NÁNDOR feltárta, s az Archeológiai Értesítő 106. évf. 1. kötetében számot adtak az ásatás eredményeiről. A középkori, de az egész magyar népi építészet szempontjából is újat hozó ásatás eredményeiből itt csak azt emelem ki, amit Sarvaly szempontjából fontosnak tartok. Az "5 évi ásatás során a templomot /ez legkésőbb már a 12. sz.-ban megépült/ és 17 házát... 2 különálló pincét, 3 gazdasági épületet és 1 műhelyt ismertünk meg. Az épületek és leleteik a késő középkorból származnak. Az első falut, amely a 12-13. században élt, nem sikerült megtalálnunk; feltételezzük, hogy északabbra feküdt, a bokrokkal sűrűn benőtt völgyes részben, alonnet a patak is indul. A falu házai a 2. periódusban, a 14. sz.-ban kerültek mai helyükre. ... A 16. sz. első felében vált a falu pusztává, valószínűleg a 30-as, 40-es években. Erre mutat legkésőbbi emléketünk 1531-ből, és a Veszprém megyei falvak adójegyzékében más falvaknál gyakran feltűnő 1531., 1532., 1544. évi pusztulások is." /I.m. 33./ HOLL a feltárt lakóházakat és melléképületeket értékelve azt írja, hogy kismemesi falu lehetett, amely számára a földművelés, a szőlő vagy kertgazdálkodás és az állattartás egyaránt fontos volt. E nagy település egyik sajátos jellemzője a boronaházakhoz csatlakozó, vagy azok alá épített kőfalú pince volt. PARÁDI NÁNDOR tanulmányából /i.m. 52--56/ azt emelném ki, hogy e pincéket bortárolásra használták, padlásuk pedig gabonarakár volt. "A pincék gyakori előfordulása Sarvalyon arra utal, hogy a falu lakossága jelentős részének volt szőlőbirtoka, és ezek a szőlők nem távol, hanem a falu határában feküdtek." /I.m. 61./

Az ásatási eredmények ismeretében idekíváncozik néhány, gyűjteményünkbe bekerült adat ismertetése.

Az első, XII-XIII. századi falut a régészek nem találták meg, de azt a közelbe a Laprét területére helyezik. A Templom-sűrűtől keletre, kb. 1 km távolságra a 11/624. számmal jelzett Rom : Bikarét-mögötti-rom nevű tereptárgyról a Régészeti topográfia feljegyzi, hogy kőépület maradványa van itt, s cserépedényt találtak a közelében. K.L. adatközlőnk paticsfal maradványáról is tud. A XII-XIII. századi falu elpusztulásáról vagy arrébbtelepüléséről szóló véleményhez kiegészítő adatként szolgálhat három Tatárveres földrajzi nevünk, melyek EK-D irányban félkör alakban helyezkednek el az adott terület körül 11/528, 11/592, 33/66./. Értékes adatnak tartom a sarvalyi pincék történetéhez azt az adatközlői megjegyzést, ami a 11/662. számú Kőbánya-oldal és a 16/92. számú Bánya alja neveknél található. Itt a hegyoldalban keletről nyugatig teraszos művelés nyomai láthatók, az adatközlők szerint szőlőt művelhettek itt, -- talán a rómaiak! A sarvalyi ásatás azonban valószínűsíti, hogy a hajdani borospincékbe innen került a szőlő! /Kb. 1,5 km a távolság./

Úgy gondolom, hogy a jelenkori földrajzi név gyűjtés során talált adatok összevetése a társtudományok eredményeivel nem lehet hasztalan. Mindenképpen arra kell, hogy ösztönözzön, hogy tovább kutassa ki-ki az elsődleges forrásokat, hogy az ilyen jelentős - immár feltárt - középkori településünk azonosítását biztosan elvégezhezzük, s egyben tisztázhassuk Sümeg Árpád-kori történetét, melynek neve 1301-ből maradt ránk, de a vár építése a XIII. század második felére tehető; s fényt derítsünk az e területen létezett Marcalfő, Sarvaly nevű települések holletére, illetve megnevezhezzük a még itt található középkori emlékeket, amelyeknek számát e területen a 16/81. számú Kis-gesztenyés nevű területen levő XII. századi templomrommal bővíthetjük. Ez a feladat - úgy érzem - elsősorban történészekre, régészekre vár, de a névtanos is segítségül siethet. A Templom-sűrű falujából nemcsak a török elől menekült el a lakosság, hanem a régészeti kutatások eredményeként azt látjuk, hogy a természetes népszaporulatból eredően természetes kirajzással is kell számolnunk. Valószínű, hogy a népfelleg a kör-

nyező települések valamelyikén találhatott új otthonra, de minden bizonnyal a veszprémi püspökség területén kell kereshnünk e telepéseket, akik esetleg nevükben is megőrizhették hajdani falujuk emlékét.

Megjegyzés: A nevek előtti törtszám nevezője a Veszprém megye földrajzi nevei I. Tapolcai járás megjelenés alatt levő kötetének beosztása szerint a falu sorszámát, számlálója az ezen belüli tereptárgy számát jelöli. 11:Sümeg, 16:Sümegprága, 33: Lesenceistvánd. A szögletes zárójelben szereplő rövidítések ugyancsak a fenti kötetbe bedolgozott írásos nevek rövidítései. K_1 : az 1850-es években készült kataszteri térkép, K_2 : a jelenleg használatban levő kataszteri térkép, C: a K_1 . croquiája, P: Pesty Frigyes gyűjtése.

MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA

ÖT JÁSZSÁGI TELEPÜLÉS^{*} KÜLTERÜLETI FÖLDRAJZINÉV-ANYAGÁNAK NÉHÁNY STILISZTIKAI SAJÁTOSSÁGA

1. A földrajzi nevek stílusáról

A földrajzi nevek alapvető sajátosságát J. Grimm a következőkben látta: "Alle Eigennamen sind in ihrem Ursprung sinnlich und bedeutsam; wenn etwas benannt wird, muss ein Grund da sein, warum es so und nicht anders heisst." /Idézi A. BACH: Deutsche Namenkunde II/1./ A közszoói jelentésű szavak névanyagbeli változása, fejlődése természetesen hosszú folyamat, és e folyamat során számos, eredetileg közszoói jelentésű nyelvi jel elveszti közszoói funkcióját, jelentését, és j e l n é v v é válik. /J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 31./ A névanyagba bekerült közszoók a fejlődés aránylag korai szakaszában is kaphatnak sajátos jelentésárnyalatot. Ennek és számos más tényezőnek az alapján az egyes területek földrajzinév-anyaga a u t o n ó m r e n d s z e r t

^{*} Alattyán, Jászapáti, Jászivány, Jászszentandrás, Pusztamonostor. Jászapáti és Jászivány történeti névanyaga is!

alkot, sajátos nyelvi egységet képez.

Ugyanis a tájegység lakói nevezték és nevezik meg a táj egyes részleteit, a rajta található és a tájékozódást is szolgáló objektumokat. Ebben jut kifejezésre a táj és a rajta élő emberek kapcsolata. Ennek következtében a névadás a meg- és elnevező ember s z e m l é l e t é n e k, v a l ó s á g l á t á s á n a k a t ü k r e, szellemi adottságainak, hagyományrendszerének a népköltészettel is rokon megnyilvánulása. A földrajzi nevek jelentős része olyan á l l a n d ó s u l t s z ó k a p c s o l a t, amely az a s s z o c i á c i ó k széles körét testesíti meg. A n é v a n y a g tükrözi a táj jellegzetességeit mint a névadás alapvető meghatározó tényezője, tükrözi továbbá az ember hozzá való viszonyát, s mint névadót, természetesen magát az embert is. Mindenképpen e hármasságban ragadható meg egy-egy terület névanyagának stílus-hatása, esztétikuma. Nyilvánvaló, hogy az öntörvényű névrendszer nem vagy alig mérhető, vizsgálható az irodalom vagy egyéb művészeti ág stilisztikai mércéjével. Különösen egyértelmű ez a megállapítás, ha elfogadjuk Ju. M. Lotman véleményét, aki az irodalmat másodlagos modelláló rendszernek tekinti: "Azokat a rendszereket, amelyeknek alapja a természetes nyelv, és amelyek kiegészítő, ráépülő struktúrákra szert téve másodfokú nyelveket alkotnak, kézenfekvő másodlagos modelláló rendszereknek nevezni." /Strukturalizmus. Második kötet. Modern Könyvtár, 43./ E vélekedés nyilvánvalóvá teszi, hogy a névrendszer másodlagos modell. A nyelv egyik alapfunkciója ugyanis a megnevezés, a világ legkülönbözőbb dolgainak, jelenségeinek stb. megnevezése. A tulajdonneveket és természetesen a földrajzi neveket is, másodlagos rendszereknek lehet tekinteni, hiszen az adott nyelv közzói funkciójú elemeit sajátosan használjuk fel egy-egy terület vagy objektum megnevezésére. Tesszük ezt oly módon, ahogyan az irodalom másodlagos képet teremt a természeti és az emberi világról, azaz á b r á z o l j a a z t.

Egy-egy terület névanyaga az e g y e d i m e g n e v e z é s e k ö s s z e s s é g e, és mint m e g n e v e z é s r e n d s z e r rendelkezik sajátos stilisztikai jellemzők-

kel. Ebből természetszerűen következik, hogy az alapvető összefüggések alapján történő csoportosítás, t i p i z á l á s mutatja meg legtisztábban az adott területen élő emberek névadási szokásait, a n é v a d á s jellemzőit. J. SOLTÉSZ KATALIN véleménye szerint: "Egy-egy nyelv, illetőleg korszak névanyagában gyakran felötlik a képzésmód vagy eredeti jelentés-tartalom tekintetében hasonló típusú nevek sokasága: ezek adják a névanyag uralkodó stílusát." /I. m. 144./ A névalkotás eltérő módozatai természetesen rendszert alkotnak a névanyagban, és ez bizonyítja a névanyag autonóm voltát.

Külön tényezőként kell számolni a hivatalos /írásbeli/ és a népi nevekkkel a vizsgálat során, hiszen a teljes névrendszeren belül mindenképpen eltérő vagy valamilyen vonatkozásban elütő sajátosságokkal rendelkeznek. Ugyanakkor annak is tanúi lehetünk, hogy a népi névhasználat átveszi a hivatalos nevek egy részét, de ez elsősorban a belterületi nevekre vonatkozik. A külterületi névanyag javarészt népi névnek tekinthető még akkor is, ha egybeesik a kataszteri nevekkkel, hiszen a térképet készítőik szükségképpen figyelhettek a népi névhasználatra, és felhasználhatták annak eredményeit.

Ha tehát egy-egy terület földrajzinév-anyagát stílushatás szempontjából vizsgálni, tisztázni kell, milyen nyelvi eszközökkel milyen normákkal, milyen szabályok alapján hogyan tükröződik a nevek a táj jellegzetességeit és a rajta élő emberek gondolkodását, valóságglátását. A földrajzinév-alkotás típusalkotás. A rendelkezésre álló jeleket sajátosan használja fel a névalkotás.

2. Néhány névtípusról

Egy névtípusba olyan nevek tartoznak, amelyek a névalkotás és ebből eredően a tükrözésmód, azaz érték tekintetében /ZSILKA JÁNOS: A stílus hírértéke. Akadémiai Kiadó, 10/ lényegében megegyeznek egymással. A névtípusok a névanyagban természetes rendszert alkotnak.

2.1. Az -s /-as, -es, -os, -ös/ képzős névtípus

A vizsgált települések élő névanyagában 21 egyelemű -s képzős névalakulat fordul elő az alábbi megoszlásban:

- a/ -s képzős nevek: Barattyús, Csátés, Csigás, Csukás, Piócás, Varnyas, Vesszős;
- b/ -as képzős nevek: Huszonnyócas, Nyilas;
- c/ -es képzős nevek: Eprés, Jeges, Kincses, Meggyes, Székes, Szédérjes;
- d/ -os képzős nevek: Anyagos, Fácános, Parajos, Százforintos, Virágos;
- e/ -ös képzős név: Gyümölcsös.

Ezeket a neveket a képzők jelentésében megmutatkozó viszonylagos azonosság teszi típusú. A névtípus előfordulási aránya is jelentős, hiszen alap- és megkülönböztető elemként még számos más névnek is alkotóeleme. Osi névtípusnak tűnik, hiszen Jászapáti és Jászivány történeti névanyagában is jelentős összetevőként szerepel: +Makkos, +Hegyes, +Mocsáros, +Hegyes-halom, +Makkos-dűlő, +Virágos-kút, +Csukás-ér, +Lencses-határ, +Nagy-kettős stb.

9 élő névben a l a p e l e m k é n t szerepel -s képzős név: Dósa-nyilas, Egri-úti-nádas, Kossuth-gyümölcsös stb. 29 földrajzi névben pedig m e g h a t á r o z ó e l e m k é n t funkcionál: Égyes-kérészdűlő, Lovastanya, Fényes-tó, Ménés-lapos stb. További 11 névben az -s + -i = -si képző játszik fontos szerepet, például: Égyesi-rész, Virágosi-dűlő, Pőrési-út, Vesszősi-csárda stb. Az e g y e l e m ű -s k é p z ő s névtípus elsődleges funkciója a tájegység á b r á z o l á s a, l e í r á s a egyetlen uralkodó jegy^{megragadása révén. Ez}/megfogalmazható a l l a t n é v v e l /csiga, csuka, fácán, pióca, varju/, n ö v é n y n é v v e l /csáté, eper, meggy, paraj, szeder, vessző, virág/, t a l a j m i n ő s é g megnevezésével /agyag, szik/, továbbá metaforikus értelemben használt egyéb közszók is betöltik ezt a funkciót a legkülönbözőbb jelentéssel: kincs, száz forint. Ez utóbbi változat az újabb névalkotás terméke.

E n é v t í p u s tehát rendkívül kifejező, erőteljes stílisztikai hatást hordoz. A név születésekor volt állapot javarészt már eltűnt, a név pedig mind a mai napig használatos, s így egyre inkább közeledik a j e l n é v felé, mivel a még benne értelmezhető közszónak már semmi köze sincs ahhoz a tájhoz, amelyet az adott szóval jelölt meg és jelöl a népi névhasználat. E névbe belesűrűsödött egy darab múlt. Minél inkább távolodik a hajdan ábrázolt tájegység azon közszó jelentésétől, amellyel megjelölték, annál erőteljesebb lesz a földrajzi név esztétikai tartalma. A földrajzi név stílisztikai jellemzője tehát folyamatosan változik az idők során abban az esetben, ha az elsődlegesen ábrázolt táj arculata változik, a földrajzi név pedig állandó marad. /Ez a változás jóval gyorsabb lehet, mint a teljes nyelvi eszközrendszer változása. Ezért lehet és kell ezt a folyamatot inkább névtaninak, mint nyelvinek tekinteni./

A földrajzi nevek egyik fontos tulajdonsága a dinamizmus, amely egyrészt a fenti megjegyzésekből következik, másrészt pedig abban is testet ölt, hogy a meglevő szavak más névelemekkel vagy közszókkal kombinálva, újabb névvé válhatnak. Az -s képzős névtípus - mint bizonyítottuk - alkalmas erre. Ennek következtében a névanyagban elfoglalt szerepe megnő, s ebből eredően stiláris sokfélesége is természetes jelenséggént olvad bele a névrendszerbe. Vannak olyan névbeli alapelemek, amelyek nem vagy alig állhatnak magukban földrajzi névként. A vizsgált területen ilyennek tekinthető a t a n y a, amely valóban nem fordul elő olyan földrajzi névként, mint például a Fácános vagy a Piócás.

2.2. Az -ás, -és képzős névtípus

Ez az alakulat is régi jász névtípusként értelmezhető, mivel Jászapáti és Jászivány történeti névanyagában jelentős helyet foglal el. Az e névtípusba sorolható nevek száma 29, ebből 16 történeti név, 57,14 %.

A vizsgált teljes névanyagban összesen 46 -ás, -és képzős szóból alkotott név található. /Ebből összesen három az -és képzőt tartalmazó név: Újtelepítés, Törekvés TSZCS [termelőszövetkezeti csoport], Tötés/. Feltűnő, hogy Pusztamonostor névanyagában ilyen típusú név nincs.

Leggyakoribbak a j á r á s szóból keletkezett nevek: 18. Ebből egytagú névként funkcionál 1, alaptag 2, meghatározó tag 8 névben. A Jászszentandrás névanyagában szereplő Járás név a határ igen jelentős részét foglalja magába. A név differenciálódásával megalkotott további 13 név pedig annak egyes részeit jelöli: Dirkajárás, Bornyujárás, Csordajárás, Felsőjárás, Járasi-iskola stb. A többi település élő névanyagában összesen 3 név /Kisjárás, Vágójárás, Birgejárás/ fordul elő összesen 4 esetben.

Úgy tűnik tehát, hogy az egyes települések más-más nevet tekintettek, tettek meg kiindulópontul a névadásban. A jászszentandrásiak a járás elemet variálták sokféleképpen, a jászapátiak meg a nyomás-t tekintették fontos alkotóelemnek. Ez utóbbi jelenség figyelhető meg Alattyán névanyagában is azzal a különbséggel, hogy ott a számmal való jelölés sokszorozza meg a névelem előfordulását.

Az állattenyésztéssel van összefüggésben az állás elemet tartalmazó nevek csoportja. Egytagú névként nem fordul elő sem az élő, sem a történeti névanyagban, alaptagként egy esetben, meghatározó tagként 3 névben. Megjegyzem, hogy a 4 előfordulás egyike újabb keletű lehet, és nincs kapcsolatban az állattartással: Vízállás. Hasonló a funkciójuk a c s a p á s elemet tartalmazó neveknek is. Csak az alattyáni névanyagban fordul elő: Csapás, Csapás-kút, Iskola-csapás.

Még négy szó vált az idők folyamán földrajzi névvé: elágazás, telepítés, törekvés, tötés.

Ez a névtípus - az -s képzős típussal szemben - a megjelölt táj vagy tájegység, -részlet f u n k c i ó j á t jelöli meg elsősorban, illetőleg az említett tényezőkkel kapcsolatos emberi tevékenység természetére utal.

A funkció megnevezésére a járás és állás látszik kézenfekvő példának, az ember tevékenységének értelmezését pedig a nyomás elemet tartalmazó nevek érzékeltetik leginkább, az e csoporthoz tartozó Tőtés és Újtelepítés névvel együtt.

A névtípus stilisztikai ereje elsősorban abban rejlik, hogy a tájegység vagy objektum /Jásziványi-elágazás, Tőtés, Újtelepítés/ megnevezése mellett - az igéből képzett főnevek természetéből eredően - utal az emberi tevékenységre, illetőleg az állati cselekvésre s mindkettőnek az eredményére is. E két tényező együttes jelenléte következtében a névtípus nehezebben produkál majd tisztán jelneveket, mint az egyéb névtípusok.

2.3. A tanya elemet tartalmazó névtípus

Az alföldi névanyag egyik fontos és jellegzetes összetevője, alkotóeleme. Különösen a szórványtanyás területeken játszanak jelentős szerepet a tájékozódásban a tanyanevek, hiszen a síkság alig tartogat olyan tájjeleket, amelyek alkalmasak a tájékozódásra és ennek alapján a megnevezésre. A kezdetben mindenképpen köznévi funkciójú megnevezés leggyakoribb változata a tulajdonos teljes nevéből és a tanya szó birtokos személyjelenes alakjából állott: Fehér István tanyája, Dósa Jenő tanyája.

A teljes név természetesen lehetett vezetéknév- és keresztnév, illetve az utóbbinak becézett alakja. A ragadványnév már stilisztikai töltést is jobban hordozhatott, mint a hivatalos név: Biró Pista tanyája: Gazda Pista tanyája: Gazdi tanyája; Szent Lajos tanyája /ragadványnév + teljes keresztnév/; Vak Pista tanyája: Sugó Jani tanyája. /Két névvel neveznek meg egy tanyát./ Az említett megnevezés-típussal párhuzamosan élnek a csak vezetéknévet tartalmazó névalakulatok is: Telek József tanyája: Telek-tanya; Kerek Sándor tanyája: Kerek-tanya stb. Az e csoporthoz tartozó nevek második variánsa már birtokos személyjel nélkül áll, s ennek következtében rövidebb, névszerűbb.

A -f é l e típusú tanyanevek alkothatják a következő fontos névvé válási mozzanatot. Ebben az esetben ugyanis arról van szó, hogy az egykori tulajdonos neve akkor is a megnevezés eleme maradt, amikor már más ember tulajdonába kerül: Bobák-féle-tanya, Perlaki-féle-tanya, Bene-féle-tanya stb., de ugyanakkor a féle képzőszerű toldalék lazít a helynév szerkezetén.

Jászszentandrás névanyagában a t a n y a általános többes jeles alakjának új funkciója alakult ki /Alsójárás-tanyák, Iskola-dűlői-tanyák, Telki-tanyák stb./, ugyanis a többes számú alakok az építmények említésével határrészt neveztek és neveznek meg.

Az egyéb települések lakóinak névhasználatában előforduló hasonló alakok /Kiss-tanyák, Rusvai-tanyák, Lajos-tanyák stb./ más funkciójúak, hiszen itt az egymás közelében tanyát építő azonos családokról van szó /Lajos-had, Rusvai-had stb./.

Jól elkülönülő árnyalatot hordoznak a következő nevek: Bugyiék tanyája, Juhászék tanyája, Tóth Gézáék tanyája stb.. A családok mainál jóval szorosabb összetartozásának emlékét őrizheti ez a névalak.

Elég ritkán fordulnak elő olyan nevek, amelyek nem tartalmaznak személynévi megkülönböztető elemet, s ennek következtében más hangulati töltést hordoznak, mint a fentiek: + Csátésitanya, + Erdőtanya, + Virágos-tanya, Homoktanya, Paptanya, Révész-tanya, Lovastanya, Lóistálló stb.

Az újabb keletkezésű nevek jelentős része nagyon konkrét módon nevezi meg, írja le a szóban forgó építményt, az építmény funkciójának megnevezésével. Még a számmal való megnevezést is felváltja a funkció közvetlen megnevezése. Ez mindenképpen a névanyag színtelenebbé válásához vezető, de természetesnek tűnő folyamat. Eltűntek vagy eltűnőben vannak a birtoklásra utaló nevek, az új asszociációk pedig még nem élnek a megnevezők tudatában, vagy ha élnek is, elég nehezen munkálnak.

Nézzünk egyetlen példát: Mitérke-tanya. Az egykori tulajdonos vékony hölgy, aki aligha alkalmas a mezei munkára. Aki pedig erre nem alkalmas, hiába van földje: Mit ér? Keveset

vagy semmit sem. Ez utóbbi mozzanatot fejezi ki a nép, a név-alkotók szerint a -ke diminutív képző. A Mitérke-kisasszony megnevezése tehát színes, hiszen személyhez kötött, annak megítélése foglaltatik benne. Később a kisasszony elem eltűnt, és csak Mitérke-tanya néven emlegették a tanyát. A mezőgazdaság szocializálása után lovakat tartottak itt, s így kapta a Lovastanya nevet, amely az -s képző miatt még mindig színesebb, hatásosabb, mint például a Lóistálló megnevezés, de már aligha közelíti meg az ősi név hangulati töltését.

3. A névváltozatok stílusértéke

Az élő névanyagban egyáltalán nem ritka, hogy egy-egy terep pontnak több - olykor három-négy - neve van: Nagypál-kocsma - Becsali-csárda - Becsali-Zöldvadász; Alsónyomási-dűlő - Urbán-dűlő - Utasi Náci dölleje. Ennek oka egyrészt a párhuzamos névadásban rejlik, másrészt pedig valamilyen birtoklással összefüggő elnevezés születhet, és ennek következtében egy ideig két vagy esetleg több név is él egymás mellett.

Stiláris szempontból nagyon szembevető a hivatalos /írásbeli/ és népi név közti különbség: Jászapáti Vasáros-dűlői I. számú Állami Vándoriskola - Vasáros-dűlői-iskola; Jászkiséri-út - Kiséri-út; Alkotmány tsz bejáróút - Alkotmány; Farkas-megálló-Farkas; Erdő-előtti és Serház-dűlő - Erdő-déllő; Szent Vendel-dűlő - Vendel-dűlő stb. A népi név szinte mindig népszerűbb, mert rövidebb és csak a leglényegesebb dolgokat közli, könnyebben is használható, megjegyezhetőbb, és ennek következtében stilárisan erőteljesebb töltésű /tömörítés/: Antal-féle kereszt - Fehér-kereszt; Utasi-tanya - "Mintagazda" tanyája; Szőlőben levő fakereszt - Pléhjézuska; Fakereszt-Fajézus-Fajézuska stb. A népi megnevezés konkrét tulajdonságokat szemléletesen ragad meg, a hivatalos név pedig ridegen utal a tárgy vagy építmény általános sajátosságára. A "Mintagazda" tanyája gúnyos hangulatú, mivel a nagy és gazdaságra utaló tanya az ésszerűtlen gazdálkodás következtében teljesen tönkrement /Vö.: Virágos, Liliom-fertő./.

A Pléhjézuska megnevezés familiáris hangulatot áraszt a regisztráló ízü hivatalos névvel szemben. Ugyancsak sajátos stilisztikai hatást, eltérést testesítenek meg az olyan név-változatok, amelyeknek egyike ragadványnév: Ádám-dőlő - Pogym-dőlő; Gulyás-féle-föd - Fokhagymás Gulyás főggye; Faragó-szőllő - Kompér-szőllő; Kozma-tanya - Kakas-kocsmá; Sándor Matyi keresztje - Flöstök Matyi keresztje stb. Nyilvánvaló, hogy a ragadványnév hangulata más alkalommal használhatóvá teszi a párhuzamos megnevezés egyikét.

Egy-egy tereppont vagy objektum többféle megnevezésében pedig éppen a népi ítéletalkotás, a csipkelődő kedv, a megnevezésekkel való szellemes játék figyelhető meg. Jó példa erre a Jászivány névanyagában előforduló változat: Utasi-sarok - Pista-sarok - Pista-sarka.

Az Utasi-sarok hivatalos /írásbeli/ név. Egy buszmegálló neve, amely a Jásziványra vezető út mentén található. Sarok-nak nevezik, mert a hat kilométeres szakasz legnagyobb kanyarulatát jelöli, és Utasi, mert egy hajdan jelentős földterülettel bíró család tanyája-birtoka mellett található. Tárgyszerű, tényszerű megnevezést hozott létre a nyelvhasználat, és ezt a tájon élő emberek el is fogadták.

A Pista-sarok változat azonban már egyéb összetevőket is hordoz, mivel egy személy sajátos életvitelére utal. Ez az ember nem úgy élt, mint a család előző generációi. A második világháború előtt egy kissé dzsentrik módjára mulatta napjait, majd nagyon elszegényedett. A környék lakói ezért nem tartották átlagos embernek, s így szóbeszéd, gúny tárgya lett. Csaknem mindenki Pistának hívta a hajdani gazdához és az életkorhoz is jobban illő István helyett. Így születhetett meg az első változathoz képest kevésbé komoly, más hangulati hatást, stilisztikai viszonyt kifejező megnevezés.

A névalkotók és -használók újabb, könnyed, játékos hangulatú teremtménye Pista sarka. Ez a név tréfás hangulatú, nincs benne számonkérés, kemény ítéletkezés, csupán játék, játszadozás a szóval. Az útvonal alakját, vonalvezetését jelölő jelentés helyében valószínűleg testrész-név jelentés lépett. Ez az alapja a nagyon könnyed hangulat megteremtésének.

A három megnevezés hasonló funkciót tölt be: megjelöli a táj egyetlen, tájékozódásul is szolgáló pontját. Stilisztikai értékük különbözőségét mutatja, hogy a három megnevezés mindegyike más-más beszédkörnyezetben funkcionál természetes módon.

FARKAS FERENC

BÉKÉS MEGYEI APAÁLLATNEVEK 1925 ÉS 1934 KÖZÖTT

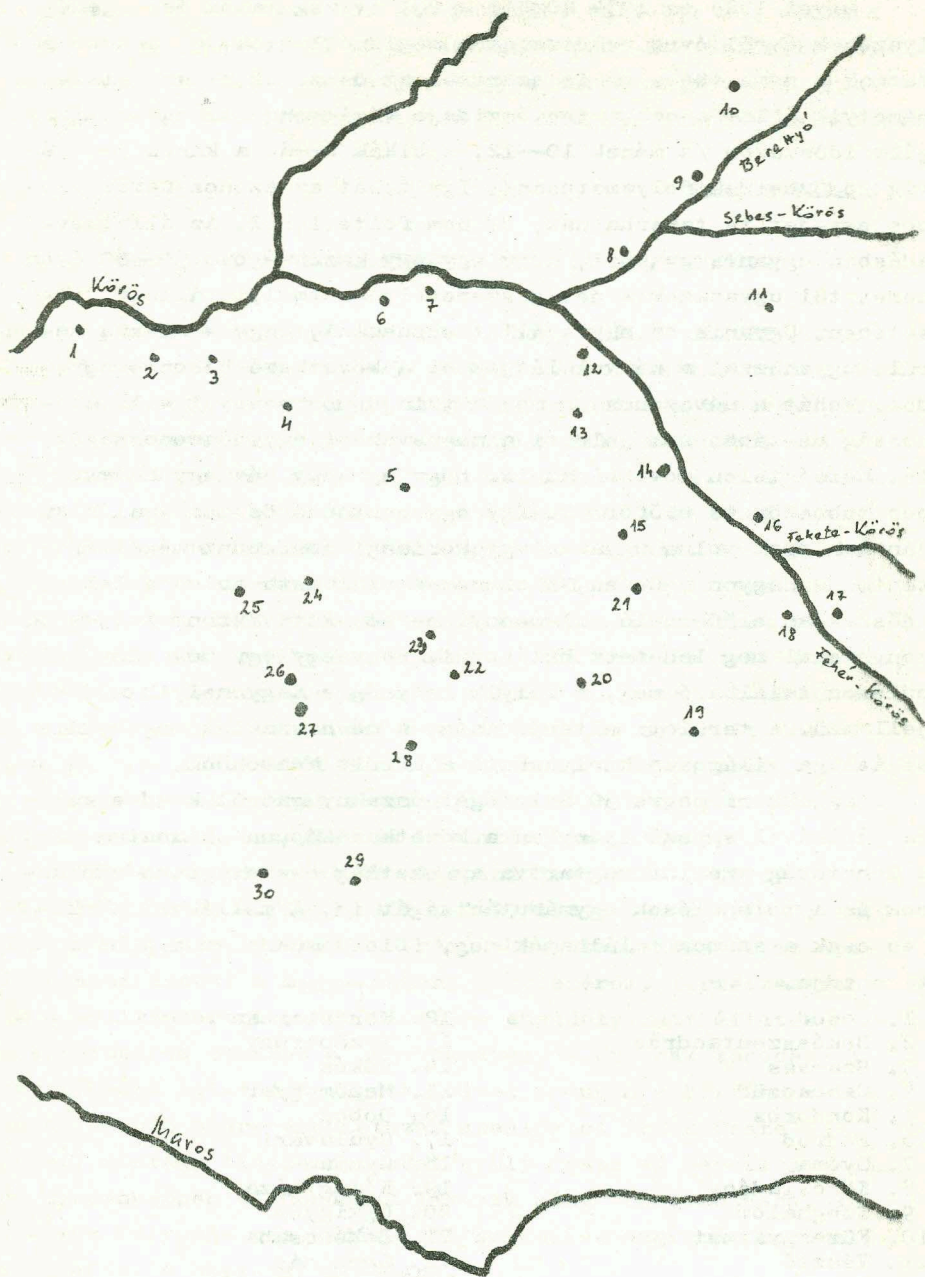
Nincs még két esztendeje sem annak, hogy IMPLÓM JÓZSEF /MNy. LXXIV, 122—6, 252—5, 382—3/ kiváló csoportosításban közzétette Békés megye közgyűlési irataiból az általa összegyűjtött szarvasmarhaneveket. Ezeknek többsége a XIX. századból való, de szerepel közöttük szép számmal korábbi adat is. A következőkben XX. századi /két világháború közötti/ adatokkal egészítem ki IMPLÓM mélyreható Békés megyei kutatásait. Az időbeli eltérésen kívül azonban több lényeges különbség is van adataink között. Míg IMPLÓM József gyűjtése a szarvasmarhák minden nemére kiterjedt, addig én csupán a bikák neveire találtam szép számú adatot. Ugyanakkor viszont a lovak és sertések közül a hím egyedek /ménak és kanok/ összeírásait is sikerült föllelnem a jelzett időszakból Szabó Ferencnek, a Békés megyei Levéltár igazgatójának baráti segítségével, akinek ezúton is hálás köszönetet mondok önzetlen és hathatós támogatásáért.

A Békés megyei Levéltár alispáni iratainak 3931/1925; 297, 5009, 21313/1926; 41/1927; 1010, 1477/1929; 89, 853/1930; 1679/1931; 2068/1932; 1708/1934. számú aktái tartalmazzák az apaállatösszeírásokat a megye akkori területéről. Természetesen csak a nyilvántartott, földöztetésre engedélyezett állatok nevei szerepelnek ezekben a jegyzékekben, s ez csak töredéke a korabeli népi állatnévanyagnak. Mivel azonban a harminc településen évente ezer—ezerkétszáz apaállatot írtak össze név szerint, mintegy tízezernyi adat gyűlt össze az összeírásokból, s ez mindenképpen elegendőnek látszik némi bepillantásra, s a későbbiek folyamán más vidékekről származó, vagy más korabeli adatokkal való összehasonlításra.

Mivel 1923 és 1934 között a földulvizsgálatok és engedélyezések évről évre rendszeresen megismétlődtek, ugyanazon állatnak a neve többször is szerepel az összeírásokban, hiszen némelyik állatfajnak a tenyésztése végigvonul az egész vizsgált időszakon /a ménék 10—12, a bikák 6—8, a kanok 3—4 évig földözhetnek folyamatosan/. Így tehát az azonos nevek azonos egyedet is takarhatnak, de nem föltétlenül. Az állatnévadásban ugyanis gyakori, hogy egy-egy gazdaságban 50—60 éven keresztül ugyanazok a nevek szerepelnek némelyik állatfaj esetében. Ugyanis ha egyik állat elpusztul, vagy eladásra kerül, ugyanazzal a névvel látják él a következő hasonló egyedet. Tehát a névazonosság még a tulajdonos nevével való azonosság esetében sem jelenti a megnevezett egyed azonosságát is. Kétségtelen továbbá az is, hogy egy-egy név egy helységben többször is előfordul. Így egy esztendő összeírásai alapján lehetett volna ugyan névgyakorisági sorrendet megállapítani, de nagyon nehezen, s ez nem tartalmazta volna a teljes időszakban előforduló valamennyi nevet. Azt viszont teljes bizonyossággal meg lehetett határozni, hogy egy-egy név hány településen található meg, s melyik helységre vagy melyik vidékre jellemző. A területi elterjedtség, a névhasználat regionális sajátossága világosan kiolvasható a közölt adatokból.

Az akkori megye 30 helységét északnyugatról kezdve az óra járásával egyező irányban a következőképpen számoztam meg, a lehetőség szerint megtartva az esetleg összetartozó etnikumok és a települések egymásutániségát is. A mellékelt térképen csak a számok találhatók meg, földoldásukat az alábbi mutató adja.

1. Öcsöd	12. Köröstarcsa
2. Békésszentandrás	13. Mezőberény
3. Szarvas	14. Békés
4. Csabacsúd	15. Mezőmegyer
5. Kondoros	16. Doboz
6. Endrőd	17. Gyulavári
7. Gyoma	18. Gyula
8. Körösladány	19. Kétegyháza
9. Szeghalom	20. Újkígyós
10. Füzesgyarmat	21. Békéscsaba
11. Vésztő	22. Gerendás

23. Csorvás
24. Nagyszénás
25. Gádoros
26. Szentetornya

27. Orosháza
28. Pusztaföldvár
29. Tótkomlós
30. Békéssámszon

I. Ménnevek

A lóneveknek J. SOLTÉSZ KATALINTól való nagyszerű össze-foglalása óta /Nyr. C, 144—54/ hazánkban nem foglalkoztak ezzel a névtípussal. J. SOLTÉSZ néhány év előtti rendszerezése elsősorban a versenylónevekre alapult, s a népi névadást alig vette, adatok híján nem is vehette figyelembe. A jelen anyag elsősorban népi neveket tartalmaz, de mivel ezek törzskönyvezett ménnek nevei, hatott rájuk nagy mértékben a "hivatalos", a versenylovak, állami méntelepek névadási szokása is, így átmenetet képeznek a két véglet, a paraszti és az elit lótenyésztésben használt nevek között. Ez természetes, és mindenütt így van. Kizárólagosan népi lóneveket csak a kisgazdaságokban használt kanca és herélt lovak elnevezéseiben találhatunk.

A nevek följegyzései a legkülönbözőbb helyesírási alakokat mutatnak. Az egyszerű köznévből alakultakban is lehetnek helyesírási eltérések /Cigány ~ Czigány, Durcás ~ Durczás, Szellő ~ Szelő stb./, a tulajdonnévi eredetűekben és az idegen szavakból alakultakban pedig általános és nagyon gyakori a többféle följegyzési mód /Bobi ~ Bobby, Hadur ~ Hadúr, Lancelot ~ Lancelof, Leper ~ Lepperd ~ Lepert, Majlát ~ Majláth, Makszi ~ Maxi, Nonius ~ Nóniusz, Noni ~ Nóni, Nordstar ~ Nostár, Shagya ~ Shágia ~ Ságia ~ Ságia, Shannon ~ Sanon stb./. A megállapíthatóan tulajdonnévi eredetű nevek kivételével az itt következő adattárban a mai köznyelvi helyesírás szerint közlöm az előforduló neveket. Az utánuk álló számok az előfordulás helyére utalnak. A mellékelt térkép mutatja az egyes helységek egymáshoz való földrajzi viszonyát, az előző helységnévrend pedig a számok föloldását adja.

Aklos 9, 11	Babér 21	Bandi 7, 18, 21
Aladár 18	Baja 27	Báró 21
Arany 14, 21	Bajnok 3	Bátor 14, 21

Battonya 5, 21	Dühös 11	Hihetetlen 13, 21
Béla 2, 4	Egza 27	Holkaszter 14
Belga 21	Előszállás 26	Holló 1, 2, 3, 5, 14, 21
Berci 3, 21	Emír 3	Huszár 14, 21
Betyár 14, 22, 27	Erneszt 3	Húség 24
Bíbor 13, 27	Ernő 8	Jancsi 27
Bihar 14, 21	Erosz 14, 21	Jenő 20, 21
Birtok 3, 5, 13	Fajta 21	Jóska 14
Biztos 21, 23	Fenék 17, 27	Jusztí /! / 13
Bobi 21	Ferkó 13	Kazal 27
Bogár 3, 14, 21 27	Fili 27	Kengyel 21
Bojtár 3, 4, 5	Flórián 22	Kesa /! / 21
Bolygó 5, 13, 14 27	Fogaras 27, 28	Kesely 3, 14, 21, 27
Boroevics 21	Fukszi 9	Kígyó 15
Boysie 19	Furi 5, 7, 9, 14, 21, 26, 27	Komló 14
Büszke 12, 14	Füri 21	Komlós 5, 21
Cica 27	Gabri 21	Konfráter 21
Cigány 13, 21	Gálánt 5	Konzerv 14
Címer 21, 23	Gazsi 21	Korhely 14
Csaba 13	Gellért 27	Kortés 7, 13, 21
Csalfa 11	Géza 21, 27	Kotré 26
Csavargó 13	Gidra 14, 28	Kozma 13
Csendes 3	Gidrán 3, 14, 21 22	Kömlő 2
Csillag 21	Gombos 26	Küzdő 3, 5
Csinos 4, 21	Gonosz 3, 7	Laci 4, 14, 21, 23, 27
Dandár 21	Gödöllő 3, 21, 27	Lancelot 21
Dani 21	Gusztí 7, 21	László 27
Dante 5, 21	Gyurka 14, 21	Lator 3, 5, 14, 21
Danyó 21	Hadúr 21	Lepel 13
Dávid 12	Hajnal 21	Leperd 7, 14, 21, 27
Deres 3, 21	Hangos 21	Maci 3
Doboz 21	Hani 21	Maclet 21
Dombi 5, 21	Hattyú 3	Macsó 22
Durcás 3, 4, 16, 18, 20, 21, 24, 30	Hetes 13, 26	Madár 3, 5, 21, 22
		Mágor 5, 21
		Majlát 3, 21

Maki 21	Orosháza 14	Szeged 27, 28
Makie 21	Otilon 21	Szellő 21
Makó 3, 5, 6, 7, 14, 21	Ozora 27	Szöllős 5
Makszi 3, 6, 7, 13, 18, 21	Örmény 3	Szuli 21
Makszim 21	Pajkos 21	Szultán 3
Manó 14	Pajtás 6	Tibor 21
Marci 2	Pali 13, 21	Tilos 21
Marsall 3	Pandúr 22	Tisza 21
Mátyás 13	Patiron 26	Tóni 4
Ménesbirtok 12, 21, 23	Pereg 2, 3	Tonzor 14
Miksa 23	Pista 14, 21, 27 28	Tótkomlós 5
Miska 21, 27, 28	Poldi 21	Tréfás 21, 27
Mondár 13	Polgár 21	Tunisz 27
Móric 21	Pompás 7, 28	Tündér 2, 5, 21
Móring 21	Princ 21	Tüzes 3, 21
Muci 21	Purcsi 14, 21	Vezér 3, 10, 21, 27, 28
Muki 21	Pusztá 21	Vihar 3, 5, 13, 14, 21, 24, 27, 28
Nagyláng 13	Rabló 21	Villám 21
Nándor 3	Ravasz 10, 18	Villany 21
Nantes 1	Remény 13, 14, 18, 21	Vitéz 21
Négus 27	Rigó 21	Zsadány 14
Néró 2	Saci 3	Zsarnok 14, 21
Nodok 27	Sadi 23, 27	Zsivány 21
Noncsi 3, 5, 14, 21	Sági 21	Név nélküli 27
Nóni 7, 12, 13, 14, 18, 20, 21, 22, 26	Sajó 21	
Nóniusz 2, 3, 5, 9, 14, 18, 20, 21, 27	Sándor 3, 21	
Nordsztár 13, 14, 27, 28.	Sanyi 3, 13, 21 24, 27	
Omár 5	Sárga 3, 21, 27	
Oral 3	Sármány 21	
Ormusz 3, 5	Sárvár 21	
	Shagya 23, 24, 26, 27	
	Shannon 5, 6	
	Szállás 21, 27	

Egy-egy esztendőben 100-200 különböző mén szerepel az összeírásokban, mivel nem maradt fenn minden egyes esztendőről följegyzés, összesen 797 mén adata fordul elő 199 különböző névvel, tehát az egyes nevek megterhelése igen alacsony, 4,00. /Egyetlen név nélküli följegyzés fordult elő 1927-ben Orosházan./

1. A nevek csoportosítását az átvitt tulajdonnevekkel kezdem. Ide azok a nevek tartoznak, amelyek már előbb is tulajdonnevekként éltek a magyar vagy valamelyik idegen nyelv névkincsében.

a/ Nagyon gyakori szokás régebben élt híres földözöménnek, jó tulajdonságú törzsalapító ménnek a nevét átörökíteni az utódokra. Sokszor egy-egy /főleg állami vagy földbirtokosi/ istállóban ugyanaz a név nyolc-tíz esetben is előfordul egyszerre, s ilyenkor a mellette használt számokkal különböztetik meg az azonos nevű egyedeket. Ez a népi névadásban nem tükröződhet, hiszen egy engedélyezett ménjénél több egyetlen kiscigánynak sem volt. Néhány nagyobb gazdaságban azonban találkoztam ilyen sorszámozással. Újkígyóson 1932-ben a község tulajdonában levő négy mén neve a következő: Jenő, Durcás, Nonius I., Nonius II., Kondoroson 1930-ban Geist Gyula földbirtokos egyik ménjének a neve Shannon II. /Az I. sorszámu már biztosan nem volt tenyésztésben, mert nem szerepel az összeírásokban/, Köröstarcsán 1934-ben a kisorolt /méntelepi/ mén neve Ménesbirtok 1., ugyanakkor Csorváson a gróf Wenkheim-gazdaság ménjének a neve Ménesbirtok 10.

Az ilyen hajdani híres ménnek neveinek továbbélései az összeírásban sokszor módosulnak, különböző alakváltozatokban jelennek meg, megrövidülnek, kicsinyítő képzőkkel látják el őket stb. Furi /igen gyakori lónév a Furioso 'dühös, mérges' olasz közszóval elnevezett tenyészmén nevéből/; Gidra, Gidrán /gyakori név, eredete az arab Gidransen mén neve, amelynek utódait 1820 óta Mezőhegyesen tenyésztették tovább, s a fajta neve is azóta gidrán lett/; Nóni, Noncsi, Nóniusz /a leggyakoribb név, s a legelterjedtebb fajta volt az Alföldön a XX. század első felében, amelyet az eredeti norman Nonius mén és ősi parlagi magyar kancák, valamint később angol telivérek ke-

resztezéséből nemesítettek ki, - a névadó ős állítólag a portugál matematikus családnevéről lett elnevezve; a Nonosi név-
alaknak idetartozása már vitatható, s minden bizonnyal elho-
mályosult néhol az összetartozás tudata, mert 1926-ban Béké-
sen egy angol félvér, 1930-ban pedig Kondoroson egy hidegvé-
rűvel való keresztezésből született ménnek a neve, az adatok
nagy többségében azonban a ló fajtája is nóniusz volt/; Nord-
sztár /a népnyelvben sokszor Norstár ejtésű és följegyzésű a
név, az ős Nordstar 'sarkcsillag, észak csillaga' nevű híres
mén volt/; Sági, Ságia /közepes gyakorisággal fordul elő, a-
rab mén ősük a Shagya 'sas' nevet viselte/; Shannon /ritkán
fordul elő, a Shannon 'folyó Irországban' angol telivér ős-
ről elnevezve/.

b/ Igen gyakori a keresztnévek fölhasználása állatnév-
ként. Vannak állatfajokhoz kötődő keresztnévek, s azt hinnénk,
hogy vannak nemekhez kötődők, hiszen férfinévét csak hím egye-
deknek lehet adni, s fordítva is így lenne természetes. Mén-
nevek között gyakori a Bandi, Laci, Pista, Sanyi. Ritkán for-
dul elő az Aladár, Béla, Berci, Dani, Dávid, Ernő, Ferkó, Fi-
li, Flórián, Gabri, Gazsi, Gellért, Géza, Guszti, Gyurka, Jan-
csi, Jenő, Jóska, Kozma, László, Marci, Miksa, Miska, Móric,
Muki, Nándor, Pali, Poldi, Saci, Sadi, Sándor, Tibor, Tóni.
Az idegen nevek közül gyakori a Makszi, ritka a Bobi, Bante,
Danyó, Erneszt, Lancelot, Makszim, Néró, Omár, Szuli /ez utób-
bi lehet a Szulejmán kicsinyített alakja, de lehet a Szultán
rövidített továbbképzése is/. Talán a Dante és Néró külön cso-
portba is tartozhatna, hiszen élő, történelmi, irodalomtörté-
neti alakok voltak, de az ilyen adatok csekély száma miatt
nem vettem őket külön. A ritkán előforduló nevek közül szólni
kell a Gyurka névről, mely inkább sertés /kan/ neve általá-
ban, s 1929-ben Békéscsabán, 1934-ben Békésen való fölütése
különös. Megjegyzendő még, hogy ritkább a teljes keresztnév
használata, és sokkal gyakoribb a környéken is használatos
beciformák alkalmazása az állatokra, így ménelnevezésekre is.

Különös, hogy két női név is előfordul a mének nevei kö-
zött /Jusztí, Hani ~ Háni/. Az előző 1926-ban Mezőberényben

lett följegyezve, a második pedig 1926-ban, 1930-ban, 1931-ben Békéscsabán. Mindkét helység nemzetiségi jellegű volt, de akkor is nehezen képzelhető, hogy ne ismerték volna a névnek női keresztnévi használatát.

c/ Mitológiai név az Erosz és Hadúr. Az első talán a belső tulajdonságra, nemiségre utaló szimbolikus nevek között is helyet kaphatott volna. A második jellegzetes két világháború közötti név.

d/ Meglehetősen gyakori a helységnevek választása mének nevéül. Ez valószínűleg állami mentelepekről terjedt át a népi névhasználatba. Anyagunkban a következő ilyen nevek fordulnak elő: Baja, Battonya, Csaba /Békés-/, Doboz, Előszállás, Gombos /Bogojevo?/, Gödöllő, Komló, Komlós /Tót-/, Kömlő, Mágor, Majlát /volt Nagymajlát, ma Nagyér/, Makó, Orosháza, Ozora, Pereg /Kaszaper/, /Csárda-/ Szállás, Szeged, Szöllős /volt Pusztaszöllős, ma Kardoskúthoz tartozik/, Tótkomlós, Zsadány. Általában ezek közeli helységek nevei, amelyek a névadók számára jól ismertek voltak, s ezért választották őket. Éppen ezért kérdőjeleztem meg a Duna melletti Gombos nevét, s talán a Komló és a Kömlő is megérdemelte volna a kérdőjelet, hiszen elég messzire fekszik mindkettő Békés megyétől.

e/ Tájnevek és víznevek is előfordulnak, de sokkal kisebb számban és sokkal ritkábban: Bihar, Fogaras, Sajó, Tisza. Érdekes e két utóbbinak lónévként való föltűnése, mivel inkább kutyanévként voltak eddig ismertek.

f/ Idegen helynév csupán kettő található: Nantes /egy öcsödi kisgazda tulajdonában 1927-ben/ és Tunisz /nyilván az arab vérvonallal jelenlétének jelölésére/.

2. A következő nagyobb csoport a ló külső tulajdonságára utal. Ez legtöbbször reális kapcsolatot jelent a név és a név viselője között, hiszen a sajátságok nagy része /szőr színe, jegyek, állás, testforma stb./ a csikó születésekor megállapíthatók, tehát a névadáskor figyelembe vehetők.

a/ Színre utaló nevek: Arany /három sötétpej mén neve 1930-ban Békéscsabán és egyéves ugyanakkor Békésen/, Bogár /fekete lovak esetében gyakori, egyszer vasderes/, Cigány /feke-

te/, Deres /általában szürke, egyszer vasderes, vagyis barnásszürke színű ló neve, egyszer pedig "tűzdelt fekete", ami sötét alapon világosabb szőrszálak jelenlétére utaló szín/, Hattyú /szürke/, Holló /általában fekete, egyszer acélszürke/, Négus /fekete/, Örmény /fekete/, Rigó /fekete/, Sárga /a színük is mindig az/, Sármány /1931-ben Békéscsabán világos pej/.

b/ Jegyre utaló nevek: Csillag /fehér folt a homlok közepén/, Kesely /egyik vagy több láb is fehér/. Csak az utóbbi látszik gyakori névnek, s valószínűleg ide tartozik a Békés csabán 1930-ban följegyzett Kesa is, amely a néprajzi Kese ejtés elírása lehet.

c/ Alakra utal a Csabacsúdon és Békéscsabán előforduló Csinos és a Kondoroson följegyzett Gálánt /'elegáns, szép tartású, könnyűjárású'/ és a két helységben is följegyzett Pom-pás.

3. Belső tulajdonságra, "jellemre" vonatkozó nevek csak részben fődhetik a valódi tulajdonságokat, hiszen azok csupán föltételezettek lehetnek a csikó világrajöttekor.

a/ Az ide tartozó nevek egy része a ló gyorsaságára, versenyben várható vagy kívánt szereplésére utal általában jelképesen. Babér, Bajnok, Biztos, Címer, Küzdő, Madár, Oral /Szarvason a szl. 'sas' jelentésű szóból/, Szellő, Vihar, Villám.

b/ A másik névcsoport a ló nemével összefüggő várható tulajdonság konkrét vagy jelképes megnevezése. A méneknél természetes és gyakori a vadság, fékezhetetlenség, erőszakosság, ezért adhatták a következő neveket: Báró, Bátor, Betyár, Büszke, Csalfa, Csavargó, Durcás, Dühös, Gonosz, Hangos, Lator, Marsall, Nagyláng, Princ, Rabló, Ravasz, Szultán, Tüzes, Vezér, Vitéz, Zsarnok, Zsivány.

c/ Végül van egy csoport, amely "bóknévnek" tekinthető, mivel kedveskedő hangulatú, az állat jó tulajdonságát föltételező, s meghitt viszonyt föltételez a gazda és a jószág között. Ezek nagy többsége konkrét megnevezése egy-egy /emberi/ jó tulajdonságnak, de van egy /Hajnal/ szimbólikus név is közöttük: Csendes, Hajnal, Húség, Pajkos, Pajtás, Remény, Tréfás.

4. A népnevek közül csak a Belga fordult elő, amely valószínűleg hidegvérű származásra utal.

5. A tartás körülményeire vonatkozik az Aklos név.

6. Néhány névnek az idítóokát nem tudtam megállapítani, csak föltételezéseim vannak vagy még azok sem, jöllehet a névközszoí jelentése ismert. Bíbor /alán sötét pirospej színre utal/, Birtok /érdekessége, hogy szlovák nemzetiségű községekben fordult elő csak/, Bojtár /szintén csak szlovák településeken használták/, Dandár /katonaeletre utaló név/, Dombi, Fajta, Fenék /esetleg Fenékpusztá helynévből/, Fukszi, Furi /egyik "nyári fekete", a másik sötét vasderes, tehát a fűrj színéhez hasonló, de lehet a Furi név elírása is/, Hetes /a szolgálati renddel állhat kapcsolatban, ami nagybirtokok, mén-telepek, katonaság istállóiban gyakori volt/, Hihetetlen /talán jellemnév, amely a gyorsaságra utal/, Huszár, Kengyel, Kígyó, Konzerv /tréfás névadás lehetett/, Korhely /jellemnév, de nehéz a magyarázata/, Kortés, Moring /házasságkötéskor adhatták ajándékba/, Purcsi /esetleg színre utalhat a vidéken gyakori cigány családnév földidézésével/, Pusztá, Tilos.

7. Végül a következő neveket nem sikerült megfejtenem, s így természetesen a névadás indítékát sem jelölhetem meg. Boroevics /Békéscsabán egy kiscgazda tulajdona 1930-ban/, Boysie /1934-ben az Almásy gróf tulajdona Kétegyházán/, Egza /egy orosházi kiscgazda lova/, Holkaszter, Konfráter, Kotré, Leperd, Maclet, Macsó, Makic, Mondár, Nodok, Ormusz, Otilon, Patiron, Tonzor.

A szarvasi Oral, a békéscsabai Danyó és még talán a gerendási Macsó kivételével egyetlen név sem utal a megye nemzetiségi lakosságára. Úgy látszik, a lónevekre is igaz, amit SOLYMÁR IMRE /NÉ. 3. sz. 53/ idéz a múlt század végi baranyai svábság állatneveire vonatkozóan: "Állatjainak a német is magyar nevet ad", s ezt bizonyította is a szerző a völgyiségi német kiscgazdák tehénneveivel kapcsolatban. A most vizsgált nemzetiségi községek ménneveiből nézzünk meg néhányat kihasadás nélkül abban a sorrendben és azzal a helyesírással, ahogyan az összeírásokban előfordulnak! Békéscsaba /részben szlo-

vák, részben magyar/, 1926: Berci, Noni /ötször/, Hani /kétszer/, Szállás, Czigány, Madár /kétszer/, Vihar /háromszor/, Muki, Lator, Furi /kétszer/, Majlát, Bogár, Nonius, Leperd /kétszer/, Dani, Konfrater; Szarvas /nagyreszt szlovák/, 1926: Holló /kétszer/, Vezér, Madár, Majlát, Deres /háromszor/, Gődöllő, Küzdő /háromszor/, Maxi /kétszer/, Noncsi, Lator /négy-szer/, Gonosz, Marsal, Nándor, Nonius /négy-szer/ Bojtár, Gid-rán, Pereg, Sárga /kétszer/, Makó, Emir; Mezőberény /részben szlovák, részben német, részben magyar/, 1934: Lepel, Mondár, Cigány, Sanyi /kétszer/, Mátyás, Ferkó, Csavargó, Hetes, Csaba; Gyula /részben román, részben német, nagyreszt magyar/, 1932: Hihetetlen, Nonius, Bandi, Aladár, Ravasz, Remény.

Mindennek alapján az a véleményem, hogy nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem a földrajzi közelség határozza meg egy-egy névnek az elterjedését. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy általában a szomszédos településeken használnak egy-egy nevet az olyanok közül, amelyek 2—3—4 helységben fordulnak elő, mint például Aklos /Szeghalom, Füzesgyarmat/, Arany, Bátor, Bihar, Erosz, Gyurka, Huszár, Purcsi, Zsarnok /Békés, Békéscsaba/, Birtok /Szarvas, Kondoros, Mezőberény/, Küzdő, Ormusz /Szarvas, Kondoros/, Bojtár /Szarvas, Csabacsűd, Kondoros/, Büszke /Köröstarcsa, Békés/, Cigány /Mezőberény, Békéscsaba/, Címer /Békéscsaba, Csorvás/, Dante, Dombi /Kondoros, Békéscsaba/, Fogaras, Szeged /Orosháza, Pusztaföldvár/, Hihetetlen /Gyula, Békéscsaba/, Holló /Öcsöd, Békésszentandrás, Szarvas, Kondoros, Békéscsaba, Békés/, Jenő, Sárvár /Újkígyós, Békéscsaba/, Komlós /Kondoros, Békéscsaba/, Makó /Szarvas, Endrőd, Gyoma, Békés, Békéscsaba/, Miska /Békéscsaba, Orosháza, Pusztaföldvár/, Ságia /Csorvás, Nagyszénás, Szentetornya, Orosháza/, Nordsztár /Mezőberény, Békés; Orosháza, Pusztaföldvár/, Noncsi /Szarvas, Kondoros, Békéscsaba, Békés/, Vihar /Szarvas, Kondoros, Mezőberény, Békés, Békéscsaba; Nagyszénás, Orosháza, Pusztaföldvár/ stb.

Az egyes névtípusok elterjedésére nem lehet határozott megállapítást tenni. Talán annyi kijelenthető, hogy a megye északkeleti részében /tehát a törzsökös magyar etnikumban/

több a közszóí eredetű, külső-belső tulajdonságra utaló vagy a ló tartására vonatkozó név: Aklos, Arany, Bátor, Büszke, Csalfa, Durcás, Kígyó, Korhely, Remény stb. Általában keverednek a névtípusok egy-egy helységben, s szinte valamennyi megtalálható mindenütt, amit elsősorban annak tulajdonítok, hogy ménekről lévén szó, erős hatása volt a "hivatalos", állami mentelepí és versenylótenyésztésben használatos névadásnak.

/Folytatjuk/

HAJDÚ MIHÁLY

ÁLLATNEVEK FEKETE ISTVÁN MŰVEIBEN

Legelőször is siessünk kijelenteni, hogy most az állatnevek egyik különleges csoportjával fogunk foglalkozni. Nem azt kutatjuk, hogy az ember milyen nevet adott az állatoknak /jobbára háziállatoknak/, hanem azt vizsgáljuk, miként nevezik egymást az állatok. Fekete István elbeszéléseiben, regényeiben, amelyeknek szereplői javarészt állatok, 70 név fordul elő. Az alábbi művekből gyűjtöttünk: Ci-nyi /1/, Csi/2/, Emberek között /3/, Hu /4/, 21 nap /5/, Hú /6/, Kele /7/, Lutra /8/, Tavasz /9/, Toronyban /10/, Vuk /11/. A zárójelben levő számokat említjük majd a hivatkozásokkor, azaz megjegyezzük, hogy egy-egy név melyik műben fordul elő. A rendszerezéskor, feldolgozáskor a következő munkákat is felhasználtuk: BALOGH LAJOS - KIRÁLY LAJOS: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza /Akadémiai, 1976/, JOLSVAY ALAJOS - STEINMANN HENRIK - SZILY ERNŐ: A magyar állatvilág szótára /Natura, 1976/.

A nevek többsége nem egyezik meg az ember által adott névvel, pl. Manci - Paták 'ló', Bujtár - Vahur 'kutya' stb.

Az alábbi csoportokat állapíthatjuk meg:

I. Az állat hangja. II. Elvonások, szóconkitások. III. Szóconkitás + képzés /szóösszetétel/. IV. Népnyelvi név. V. Egyéb elnevezések.

I. a/ Az állat hangja, ahogy azt az emberi fül hallja, hallani véli vagy akarja: Bee 'bírka, bárány' /4/; Beő 'őz' /4, 7/; Bruku 'galamb' /7/ 'bakgalamb' /10/; Bu 'borju' /7/,

Cin 'egér' /4, 7, 8, 9, 10, 11/; Ci-nyi 'egy egér neve' /1/,
Citér 'cinege' /1, 4, 7/ 'cinke' /8/; Csett 'gébics' /4, 6,
 7/; Csi 'fecske' /4, 6, 7/, Csí 'fecske' /2, 9, 10/; Csili,
Csilli, Csiri 'poszáta' /6/, Csisz 'denevér' /7, 10/, Gege 'li-
 ba' /7, 10/ 'vadliba' /2, 3, 8/; Hu 'bagoly' /3, 7/ 'bagoly,
 macskabagoly' /8/ 'egy uhubagoly neve' /4/; Hú 'bagoly' /2, 9,
 11/ 'lángbagoly' /10/ 'egy bagoly neve' /10/; Karr 'sólyom'
 /7/ 'kabasólyom' /2, 11/; Killi 'héja' /2, 3, 4, 6, 7, 8/; Kiő
 'ölyv' /3, 4, 7, 11/ 'egerészölyv' /8/; Kiri 'vércse' /4, 6/;
Kráó 'gém' /7/; Kroó 'holló' /4/, Kró 'ua' /11/; Mátyás 'má-
 tyásmadár' /3, 8/; Mu 'tehén' /3, 7/, Mu 'ua' /3, 9/; Nerr
 'karvaly' /3, 4, 6, 7, 8/; Nyau 'macska' /3, 4, 8, 10, 11/;
Nyaú 'ua' /7/; Pi 'ürge' /7, 9/; Rá 'varjú' /3, 9/ 'szürkevar-
 jú' /4, 6, 7/ 'kálomista varjú' /8/; Tecs 'szarka' /1, 8/;
Teccs 'ua' /7/; Toró 'vetési varjú' /4, 6, 7/ 'pápista varjú'
 /8/; Uhu 'erdőben élő bagoly' /7/; Vu 'egy nőstény bagoly ne-
 ve, Hu párja'; Vuk 'róka' /4/ 'egy róka neve' /11/.

b/ Az állat hangja bizonyos helyzetekben: Bark 'egy róka
 neve' /11/; Kag 'egy róka neve' /11/; Kata '/kotlós/tyúk' /4,
 5, 7, 11/; Kiz 'patkány' /4, 6, 7, 8, 10/; Suó /gyakran kie-
 gészül: úr 'sólyom, vándorsólyom' /3, 4, 6, 7, 8, 9/.

II. Elvonások, szócsonkítások: Csám 'disznó' /3, 4, 7, 8/
 'vaddisznó' /6/; < csámcsog; Csele 'egy róka neve' /11/ < cse-
 les; Csusz 'gyík' /11/ < csúszik; Kakat 'fácán' /3, 4, 7, 8/
 < kakatol; Kele 'gólya' /2, 4, 7, 9, 11/ < kelepel; Nyu 'far-
 kas' /4/ < nyuszít; Ri 'egy fecske neve' /2/ < csiripel; Sut
 'egy farkatlan róka neve' < suta; Szi 'kígyó' /3, 4, 7, 9, 11/,
Szí 'ua' /6/ < sziszeg; Szu 'sün' /8/, Szú 'ua' /4, 11/ < szúr;
Tá 'nagyfogú a nádasban' /2/ < tát /valószínűleg krokodil/;
Vé 'egy gólya neve' /9/ < vékony lábú; Vit 'egy fecske neve'
 /2/ < csivitel; Zu 'légy' /4, 7, 10/ 'dögbogár' /8/, Zú 'légy'
 /3, 6, 11/ < zúg.

III. Szócsonkítás + képzés /szóösszetétel/: Bömbös 'bika'
 /3/ < bömbö/1/ + -s; Csirik 'menyét' /4, 5, 6, 7, 8, 11/ <
 csir/r/ + -ik; Kurra 'farkaskutya' /11/ < kurr/og/ + -a; Kur-
ri 'kakas' /3, 4, 7, 11/ < kurr/ant/ + -i; Karak 'róka' /4,
 7, 8, 11/ < kar/r/ + -ak; Paták 'ló' /7/ < patá/s/ + -k; Vahur

'kutya' /3, 4, 7, 8, 11/ < vau + úr.

IV. Népnyelvi név: Csuri 'veréb' /2, 3, 4, 5, 7, 8, 9/; Csuvi 'kuvik' /7/; Pille 'lepke' /4/; Ráró 'halászsas' /4/; Unka 'béka' /2, 4, 5, 7, 9, 10, 11/.

V. Egyéb elnevezések. a/ Személynevek: Gyuri 'egy kakas neve' /5/; Miska /az ember is így nevezi/ 'szamár' /7/. b/ Egyéb módok: terelőszó: Tás 'kacsa' /7/ 'kacsa, vadkacsa' /8, 11/ 'vadkacsa, vadréce' /3, 4/; az állat latin neve: Lutra 'vidra' /4, 8, 11/; tulajdonság: Iny 'egy róka neve' /8, 11/. c/ Ismeretlen eredetűek: Harat 'kétszer olyan nagy, mint az uhu' /az állat köznyelvi elnevezését nem adja meg az író/ /4/; Kalán 'nyúl' /4, 6, 7, 8, 10, 11/; Parpu 'gém' /8/; Tala 'keselyű' /4/.

A felsorolt elnevezések személynévi szerepkörben fordulnak elő Fekete István műveiben. Elsődleges funkciójuk szólító-névi, ritkábban említőnévként is szerepelnek. Mindezekeken túlmenően néhány név nemcsak mint személynév, hanem mint népnév /nemzetségnév/ is felbukkan. Ezek a következők: Cin, Csám, Csuri, Gege, Karak, Kele, Kiz, Nyau /Nyau/, Tás, Unka, Vahur, Zu /Zú/. Az író a név után rendszerint megjegyzi: népe, nemzetség. Ez utóbbit azonban csak a Karak és a Vahur névvel kapcsolatban. Érdekes, hogy a művekben éppen ezek a nevek fordulnak elő leggyakrabban; a Karak pedig egyéni név is egyúttal.

A nevek jelentésének, illetve hovatarozásának megadása-kor ragaszkodtunk Fekete Istvánhoz. Így egy-egy névnek több jelentése is lehetséges: galamb - bakgalamb; cinke - cinege; liba - vadliba; bagoly - macskabagoly - lángbagoly; sólyom - kabasólyom - vándorsólyom; varjú - szürkevarjú - kálomista varjú; vetési varjú - pápista varjú; légy - dögbogár; kutya - farkaskutya; kacsa - vadkacsa - vadréce; nyúl - vadnyúl; disznó - vaddisznó. Vannak bizonytalan elnevezések is. A Harat névről nem tudjuk, hogy milyen állat tartozik hozzá /"kétszer olyan nagy, mint az uhu"/; lehet, hogy egy madárról van szó, bár a név erősen hangutánzó jellegű. A Tá névről valószínűsíthetjük, hogy a krokodilra céloz Fekete István, mivel a Csí című kisregény Afrikában /köztelebből: Egyiptomban/ játszódik.

Egy állatnak két neve is lehetséges /igaz, mindössze kettőnek/:
gém: Kráá, Parpu; róka: Karak, Vuk.

Természetesen vannak véletlen egybeesések, bizonytalanságok. A kotlós Kata neve személynévnek látszik /de í. BALOGH-KIRÁLY: i.m./. A Csett nevet is felfoghatjuk úgy, hogy elvonás a csetteg igéből. Valószínű azonban, hogy épp a csett hangsort látták el képzővel.

Mivel tizenegy műről van szó, előfordulhatnak alakváltozatok is. Ezek inkább a rövid, illetve hosszú magánhangzók cseréléséből állnak, azaz egyes művekben rövid, másokban viszont hosszú magánhangzóval találjuk meg ugyanazt a nevet: Hu - Hú; Zu - Zú; Kró - Króó; Szu - Szú; Szi - Szí; Csi - Csí /megjegyezzük, hogy a kisregényben Csí szerepel;/; Mu - Mú.

Fekete István az elnevezések kiválasztásakor - mondhatni - zseniális módszert választott. Elsősorban a hangutánzásra alapozott. A nevek háromnegyed része hangutánzó vagy hangutánzó eredetű. Elvonás, képzés történt hangutánzó szavakkal. Az már más kérdés, hogy a köznyelvi elnevezések jóval kevesebb hangutánzó szót /pl. uhu/ tartalmaznak, ezek inkább a velük kapcsolatos igékre jellemzőek /pl. ugat, kurrog, nyávog stb./.

A hangutánzáson kívül Fekete Istvánnak a hangulatkeltés volt a célja, így a további elnevezések hangulatfestőek /Páták, Gyuri, Unka stb./. A Miska névvel kapcsolatosan az író özvegye azt a felvilágosítást adta, hogy a számár azért kapta ezt a nevet, mivel olyan okos /vagy még okosabb/, mint az ember. A 21 napban szereplő Gyuri kakas a Kata névre való tekintettel kapta meg nevét /bár itt némi hangutánzás is hozzájárult/.

Az ismeretlen eredetű nevek kapcsán legfeljebb csak találgatni lehet, az a néhány név bármelyik kategóriába tartozhatna, feltéve, ha ismernénk a névadás módját.

MIZSER LAJOS

ÁLLATNEVEK ORDACSEHIBEN ÉS KÖRNYÉKÉN

A teljességre való törekvés érdekében gyűjtésemet kiterjesztettem a lakóhelyem /Ordacsehi/ környékén lévő Szőlősgyörök, Gyugy és Hács községekre is. /Ezek a falvak a Szőlősgyöröki meridionális völgy mentén helyezkednek el./

A vizsgált állatfajok a k u t y a, l ó, s a s z a r v a s m a r h a /az utóbbi nem szerinti megoszlásban/.

A gyűjtött nevek között akad néhány, amely kiejtésében eltér köznyelvi megfelelőjétől. Az ilyen változást a megfelelő helyen, zárójelben feltüntetem. Pl. lónál "Föcske" /Fecske/. Akadnak olyan nevek is, melyek több állatfajnál /nemnél/ is előfordulnak. Ezekkel a dolgozat végén külön foglalkozom.

1. K u t y a n e v e k

"Bagó" /Bagoly/, Blöki, Bobi, Bodri, Bogáncs, Bogár, Böbe, Buksi, Bütyök, Cigány, Csibész, Csimbók, Csipet, Csöpi, Darázs, Divat, Dönci, Duna, Dundi, Dzseki, Dzsudi, Fillér, Floki, Gömböc, Gyöngyös, Hektor, Hekus, Kántor, Kormi, Kormos, Léda, Linda, Lonci, Luxi, Maros, Maszat, Morgós, Morzsi, Muki, Pici, Prücsök, Puli, Ripp, Roki, Rumcájsz, Sajó, Samu, Sipirc, Szultán, Tacsí, Tarzán, Tigris, Tisza, Torenkó, Tücsök, Vadász.

2. L ó n e v e k

Affi, Almás, Api, Árva, Baba, Bandi, Betyár, Béla, Bogár, Bolygó, Buzgó, Büszke, Cigány, Csalfa, Csibi, Csicsólány, Csillag, Csipke, Csutak, Csurkó, Dani, Dajka, Darázs, Dáma, Dáridó, Deres, Dinka, Dinom-Dánom, Dongó, Duci, Dugó, Durcos, Elza, Fakó, Feri, Ficos, Fickó, Filkó, "Föcske" /Fecske/, Géza, Gidra, Gizi, Hajnal, Helle, Hókás, Holló, Hortobágy, Janka, Játék, Jambó, Juci, Juppa, Kacér, Karinó, Kati, Kence, Kese, Kicsi, Kincses, Koki, Kontesz, Korhely, Kormos, Kozák, Laci, Legény, Lenke, Lele, Lédi, Lidi, Linda, Lizka, Lujza, Lurkó, Madár, Mancsi, Marci, Matyi, Meggyes, Merész, Mérges, Micur,

Mirza, Muki, Nagyszerű, Olga, Ördög, Pandur, Pajkos, Panni, Pántlika, Pejko, Pityu, Prímás, Ráró, Remény, Rigó, Ringyó, Röpke, Rudi, Sanyi, Sári, Sárkány, Szedres, Szeles, Szellő, Szikra, Szürke, Táltos, Tündér, Vándor, Vezér, Vica, Vickó, Vidám, Vihar, Villám, Vilma, Vitéz, Zsuzsi.

3. Szarvasmarhanevek

a/ Tehénnevek: Alfa, Bárány, Bimbó, Blanka, "Böske" /Bözske/, Busa, Cidrus, Cifra, Citrom, Cukor, Csonka, Csorba, Csutakos, Dajka, Fáni, Fátyol, Füge, Galamb, Hanka, Hattyú, Hímes, Hullám, Janka, Jácint, Juci, Julcsa, Kávész, Lidi, Naca, Narancs, Piros, Riska, Rozi, Rózsa, Ruca, Suba, "Szegfű" /Szekfű/, Tuba, Vilma, Viola, Virág, Zsofi, Zsömle, Zsuzsi.

b/ Ökörnevek: Baka, Betyár, Bokros, Bujár, Bujdosó, Csákó, Dallos, Dani, Fátyol, Fegyver, Füttyös, Gatyás, Gyopár, Gyömbér, Hattyu, Jámor, Kajla, Kampó, Káplár, Keller, Kontyos, Levél, Lombos, Magos, Miska, Picos, Pirók, Pereg, Sáfrány, Szeles, Tükrös, Vidám, Viktor, Vellás, Zeller, Zsandár.

A névadás indítékai

K u t y á n á l: a névadásnak szinte nevenként különböző okai vannak, így a rendszerezés teljesen lehetetlen. Előfordul néhány, az állat nemére utaló név, pl. a Léda, Linda, Samu, stb. és akadnak szín szerinti elnevezések is /Bogár, Cigány, Kormi, Kormos/. Találunk olyan neveket is, melyek egyes játékfilmek hatására terjedtek el /Bogáncs, Kántor, Rumcájsz, Torenkó/, nagytöbbségében azonban a névadás indítéka ismeretlen.

A többi állatfajnál /nemnél/ már könnyebb a rendszerezés.

Az állat nemére utalnak az alábbi nevek:

L ó n á l: Api, Bandi, Béla, Csalfa, Csicsó lány, Dani, Dáma, Elza, Feri, Fickó, Géza, Gizi, Janka, Jambó, Juci, Kati, Kontesz, Laci, Legény, Lenke, Lédi, Lidi, Linda, Lujza, Mancsi, Marci, Matyi, Muki, Olga, Pannai, Pityu, Ringyó, Rudi, Sanyi, Sári, Tündér, Vica, Vilma, Zsuzsi,

T e h é n n é l: Blanka, "Böske", Fáni, Hanka, Janka, Juci, Julcsa, Lidi, Naca, Rozi, Rózsa, Vilma, Viola, Virág, Zsófi, Zsuzsi.

Ö k ö r n é l: Baka, Dani, Miska, Viktor.

Az állat színére, egyéb külső jegyeire utaló nevek:

L ó n á l: Almás, Cigány, Csillag, Deres, Fakó, Hókás, Kese, Kormos, Meggyes, Pejko, Szedres, Szürke.

T e h é n n é l: Cifra, Citrom, Csonka, Csorba, Fátyol, Füge, Galamb, Hímes, Kávé, Narancs, Piros, Zsömle.

Ö k ö r n é l: Csákó, Fátyol, Gatyás, Gyopár, Gyömbér, Kajla, Kampó, Kontyos, Lombos, Tükrös.

A többi név eredete bizonyos tulajdonságokra, körülményekre vezethető vissza /pl. a lónál Pajkos, tehénél Bány/. Ismételt felsorolásuk felesleges, de azt meg kell említeni, hogy a nevek döntő többségét alkotják. Ebből arra következtethetünk, hogy a névadásban az egyes tulajdonságok, körülmények játszanak elsődleges szerepet.

Több állatfajnál /nemnél/ is előforduló nevek

Betyár: lónál, ökörnél. Bogár: kutyanál, lónál. Cigány: kutyanál, lónál. Dani: lónál, ökörnél. Dajka: lónál, tehénél. Darázs: kutyanál, lónál. Fátyol: tehénél, ökörnél. Janka: lónál, tehénél. Juci: lónál, tehénél. Kormos: kutyanál, lónál. Lidi: lónál, tehénél. Linda: kutyanál, lónál. Muki: kutyanál, lónál. Vidám: lónál, ökörnél. Vilma: lónál, tehénél. Zsuzsi: lónál, tehénél.

Adatközlők

Dégi Flórián tsz-nyugdíjas, Ordacsehi.

Czár János tsz-nyugdíjas, Ordacsehi.

Ballér Antal fuvaros, Szöllősgyörök.

Trunkó József tsz-nyugdíjas, Szöllősgyörök.

Keller Pál tsz-nyugdíjas, Szöllősgyörök.

Látrányi Gyula nyugalmazott tanító, Gyugy

Schaffer Kálmán nyugdíjas, Hács.

Schiszler János állami gazdasági dolgozó, Hács.

DÉGI ZOLTÁN

A TULAJDONNÉV \Rightarrow KÖZNÉV "SZÓFAJVÁLTÁSOKRÓL"

Leíró és történeti nyelvtanaink többsége a szófajváltások között, a szófajváltások kapcsán említi és tárgyalja azokat a folyamatokat, amelyeket a "tulajdonnevek köznevesülése", illetve a "köznevek tulajdonnévvé válása" néven szokás számon tartani¹ /MMNyR. I, 199; MNyT. 200; stb./. Ez a tény, illetve a mögötte álló nyelvészeti hagyomány a következő feltételezésen alapul: 1. A tulajdonnév kategóriája a magyar nyelv rendszerének, azaz létezése nyelvészeti eszközökkel kimutatható, bizonyítható a nyelvben. 2. A tulajdonnév s z ó, és mint ilyennek, van szófaja. 3. A Káin \rightarrow kaján, illetve a kovács \rightarrow Kovács folyamatok során a kérdéses szavak szófajával történik valami. - Helyesek-e ezek a feltételezések?

1. Az /l/-es feltételezés annyira természetesnek és magától értetődőnek tűnik, hogy ezt eddig még csak egyetlen tanulmány vizsgálta: BARABÁS - KÁLMÁN - NÁDASDY: Van-e a magyarban tulajdonnév? /NyK. 79: 135-55/. A cikk gondolatmenete röviden és bizonyos kiegészítésekkel a következőképpen összegezhető:

A/ A tulajdonnév nem a főnév egy alosztálya. /Hanem: a főnévi értékű elemek egyik, kizárólag a szintaktikai viselkedés alapján elkülöníthető csoportja./ Ez az állítás, pontosabban: ennek első fele logikai úton, logikai típusú érveléssel látható be /i. m. 136-7/.

1. Ha egyáltalán szerepel ilyen cím, vagy alcím, hogy "szófajváltás". Ez a tény, valamint megfogalmazásom bizonytalansága jelzi a cím által kijelölt feladat megoldásának nehézségét. Azt, hogy ismeretlent kell viszonyítanunk ismeretlenhez, mert sem a tulajdonnevek mibenlétéről, sem a szófajváltás folyamatáról nem sokat tudunk. A szófajváltás kérdésköre jelenleg teljesen feldolgozatlan.

B/ A tulajdonnév nem szó. Az a kérdésfeltevés, amely a tulajdonnevet szófaji szempontból akarja minősíteni, eleve rossz. A tulajdonnév ugyanis logikai kategória. Az pedig nem szükségszerű, hogy egy logikai kategória nyelvileg is kifejeződjön, hogy egy logikai kategóriának minden esetben legyen nyelvi megfelelője. Például a fogalom - szó, ítélet - mondat között sincs egyértelmű megfelelés.

C/ A tulajdonnevekről tett eddigi állítások ellentmondásos vagy semmitmondó volta abból származik, hogy a problémával foglalkozó nyelvészek a tulajdonnevet szándékuk szerint mint a /magyar/ nyelv kategóriáját tárgyalták, valójában azonban logikai, szemantikai, szociológiai, helyesírási stb., azaz nyelven kívüli szempontok alapján tették ezt. Felismerték tehát, hogy a tulajdonnév és a köznév között lényeges különbségek vannak, de azt nem, hogy ezek, az általuk regisztrált különbségek nem nyelvi e k. - Egy ilyen jellegű vizsgálat bizonyíthatja ugyan, hogy a tulajdonnév része "logikai rendszerünknek",² de azt nem, hogy része a /magyar/ nyelv rendszerének is.

D/ Csak olyan elem tekinthető a nyelvi rendszer részének, amelynek a léte nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel bizonyítható. - A tulajdonnév létének sem fonológiai, sem morfológiai bizonyítékai nincsenek. Sem morfémaszerkezete, sem toldalékolása nem különbözik a köznevektől; nincsenek speciális tulajdonnévképzők, vagy más, kizárólag a tulajdonnévre jellemző toldalékmorfémák, amelyek a tulajdonnéviség ismérvei lehetnének. - Mibenléte csak a szintaxis szintjén ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Ha annak alapján vizsgálunk bizonyos főnévi értékű elemeket /amelyek között vannak hagyományosan köznévnak és tulajdonnévnak tekintett elemek is/, hogy azok mely környezetekben fordulhatnak elő, négy különböző csoportot kapunk. Ez a négyes felosztás nyilvánvalóan nem esik egybe a hagyományos tulajdonnév - köznév felosztással.

2. Ennek a kimutatása sem fölösleges, ui. a logikakutatók szerint a tulajdonnév léte logikailag sem szükségszerű. Minden tulajdonnév helyettesíthető leírással. /Vö. SZÉPE: NytudÉrt. 70: 307-11./

A szerzőknek ebből a vizsgálatából egy további fontos következtetés adódik. A tulajdonnév - köznév fogalompár és megkülönböztetés mást jelent logikai - szemantikai és más nyelvészeti szempontból. Például logikai szempontból az elseje köznév, a Géza pedig tulajdonnév, mert a két szó denotátuma, sajátos jelentése, stb. egészen más. Nyelvészeti szempontból azonban mindkettő tulajdonnév, mert mindkettőnek teljesen azonosak a külső kapcsolódási lehetőségei, mindkettő ugyanabban a két környezetben jelenhet meg.

Látható tehát, hogy az az elem, amely a nyelvi /disztribúciós/ elemzés alapján tulajdonnévnek tekinthető, nem azonos azzal, amit hagyományosan, a nagy kezdőbetűs írás és a logikai jellegű elemzés alapján tulajdonnévnek szokás tartani. Tehát lehet éppen beszélni tulajdonnévről mint a magyar nyelv kategóriájáról is, de ennek nincs sok értelme. Már csak azért sem, mert ha a tulajdonnév fogalma egészen mást jelent a logikában, és mást a nyelvtudományban, zavaró, ha a két teljesen különböző dolog jelölésére ugyanazt az elnevezést használjuk. A tulajdonnév - köznév elnevezést és különbségtételt célszerű meghagyni a logika számára, mert ott ennek régi, tudományos érvekkel alátámasztott hagyománya van; és mivel a két fogalom meghatározása a nyelvészeti igényű írásokban is logikai - szemantikai érvek alapján történt. -- A Barabásék által a nyelvben, nyelvészeti módszerekkel kimutatott "tulajdonnév" számára pedig jobb lenne más nevet keresni.

Ezzel azonban a probléma még nincs teljesen megoldva. A hagyományos nyelvészet tulajdonnév - fogalma ugyanis nem egy teljes, módszeres és egyértelmű logikai elemzés eredménye. Még csak nem is a logika és a nyelvfilozófia tulajdonnevekre vonatkozó kutatási eredményeinek egy az egyben való átvétele, hanem több különböző, esetleges /többek között néhány logikai/ szempont /is/ keveredik benne. Ezért nem azonos azzal a tulajdonnév - fogalommal sem, amely a logikában - nyelvfilozófiában használatos.

Ennek, az igény /nyelvéírás/ és a módszer /nem egységes

és nem nyelvészeti/ közötti ellentmondásnak a következménye az, hogy a hagyományos nyelvleírásban használatos tulajdonnév - fogalom valójában egy fikció. Azaz ennek a kategóriának nincs megfelelője a nyelvben. Pontosabban: a Pista, Sárospatak, stb. típusú, nagy kezdőbetűvel írt szavak és szócsoporthoz együttesen nem alkot önálló kategóriát a nyelvben, és nem mutatható ki a logika - nyelvfilozófia eszközeivel sem.

A "tulajdonnév" szónak ilyen módon tehát három különböző jelentése van: a/ logikai - nyelvfilozófiai; b/ nyelvészeti; c/ a hagyományos nyelvleírásban használt. Ezek közül az első kettő tudományos. -- A továbbiakban mégis a c/-vel foglalkozom, mert az eddigi nyelvészeti témájú tanulmányok tárgya kizárólag ez. Ezért a bevezetésben említett további két feltételezés is a tulajdonnévnek ezen a fogalmán alapul.

Abból a tényből, hogy az /1/ feltételezés helytelen³, már következik, hogy a másik kettő is az. Mégis érdemes röviden ezeket is megvizsgálni, mert vizsgálatuk egyrészt bizonyos tanulságokkal szolgálhat a szó- és szófajprobléma további tanulmányozásához, másrészt rámutathat a hagyományos nyelvtan néhány más, a fentiekhez hasonló ellentmondásaira.

2. A tulajdonnevet a nyelvészek többsége szónak tekinti. Vagy a főnév alkategóriájának, tehát egyszerűen főnévnek /az összes leíró és történeti nyelvtan/, vagy s a j á t o s s z ó f a j i c s o p o r t n a k, mint például BALÁZS JÁNOS. Arról viszont, hogy miben áll ennek a szófaji csoportnak a sajátossága, semmi közelebbi nem tudunk meg: "Nyilvánvaló, hogy a nevek s z ó f a j i é r t é k e is jellegzetes helyi érték. A szavak fajtainak rendszerében a tulajdonnevek több szempontból is különálló helyet foglalnak el, s ezt a kategória strukturális elemzése során szintén figyelembe kell venni." /NytudÉrt. 70: 298./

SZÉPE GYÖRGY szerint /NytudÉrt. 70: 307-11./ a tulajdonnév m á s o d l a g o s s z ó f a j. Ez a megállapítása

3. A hagyományos értelemben vett tulajdonnév nem kategóriája a magyar nyelv rendszerének.

összhangban van azzal az állításával/feltételezésével, hogy a névadási funkció másodlagos a nyelv hat alapvető /Jakobson által megállapított/ kommunikációs funkciójához képest.

A BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY-féle, idézett tanulmány szerint a tulajdonnév nem főnév /nem szó, tehát nem lehet szófaja sem/, mert ez azt jelentené, hogy a magyarban vannak olyan főnevek, amelyek több szóból állnak. A tulajdonnév szerintük főnévi értékű elem, és mint ilyen, állhat egy vagy több szóból.

Láthattuk, hogy a hagyományos értelemben tulajdonneveknek tartott szavak és szócsoporthoz nem alkotnak önálló és homogén kategóriát a nyelvben. Ezért nyelvészeti szempontból szükségtelen és értelmetlen egységes elemcsoportként kezelni őket.⁴ Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a Pista, Duna, Anglia, stb. egyszavas alakulatok szavak, és mint ilyenek van szófajuk: főnevek. A Magyar Tudományos Akadémia, Kovács János, stb. féle, több szóból álló alakulatok pedig nem szavak, hanem főnévi értékű elemek. -- Ez utóbbiakról csak két esetben mondhatnánk, hogy van szófajuk: a/ ha elfogadjuk azt, hogy léteznek több szóból álló szavak; b/ ha elfogadjuk azt, hogy a szófaj nem a szó sajátja.

Az a/ feltevés nyilvánvalóan abszurd. Első látsára a b/ is abszurdnak tűnik. De BERRÁR JOLÁN szófajelméletéből /Próbák és problémák. A Mai Magyar Nyelv tankönyv második kiadásához. Szófajok. Kézirat, 1979./, valamint TELEGDI ZSIGMOND-nak a szófajokkal kapcsolatos észrevételeiből /NytanTan. 25-48./ a z k ö v e t k e z i k, hogy a szófaj nem köthető a szóhoz. Nem a szó sajátja, még csak nem is a szójelentése, hanem a jelentése általában.

Mindkét szerző véleménye megegyezik abban, hogy a szófaj = jelentésforma: az a forma, amelyben a szó egyedi jelentés-tartalma megjelenhet. Nem magának a szójelnek van tehát szófaja, hanem a szerzők szerint a szójelentésnek. A szófajok valójában "jelentésfajok". TELEGDI: "... a s z ó f a j o k,

4. M á s s z e m p o n t o k b ó l természetesen azonos kategóriába tartozhatnak.

a szavak osztályai voltaképpen a j e l e n t é s e k o s z t á l y a i." /i. m. 35./. BERRÁR: "A szótári szónak több jelentése lehet /szótározottan is/. Minden egyes jelentéshez külön tartozik egy jelentésforma; tulajdonképpen nem a szótári szónak van szófaja, hanem egyes jelentéseinek külön - külön."

A szerzők állításaiból azonban nem /csak/ az következik, hogy a szófaj a szójelentés sajátja, hanem, hogy minden olyan nyelvi elemé /is/, amelynek van jelentéstartalma. Mert minden olyan elemnek, amelynek van jelentés t a r t a l m a, kell, hogy legyen jelentés f o r m á j a /„szófaja"/ is, amelyben ez a tartalom megjelenhet. -- BERRÁR, úgy tűnik, számolt elméletének ezzel a következményével, mert többször említi, hogy a szó alatti, vagy a szó fölötti nyelvi szintekhez tartozó, valamint a több szóból álló nyelvi elemeknek is lehet "szófaja". "Nemcsak magányos szónak van szófaji természete, hanem szerkezetnek is." - írja idézett, kéziratos tanulmányában. Például a ház, ház mögött morfológiai természetű szerkezetek főnévi szófajúak; a beteg volt morfológiai természetű szerkezet melléknévi szófajú; a szép és okos mellérendelő szintagma melléknév; a nagyon okos alárendelő szintagma is melléknév, stb. A szintagma szóértékűségéről, szófaj-voltáról ír egy másik tanulmányában is /MNY. LXXI, 37/.

3. Ha tehát több szóból álló kifejezéseknek is lehet szófaja /legalábbis létezik egy olyan szófaj-elmélet, amely ezt megengedi/, akkor mondhatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, Kovács János, stb. féle alakulatoknak is van szófaja: főnevek. Ez a szófaj meg is változhat. Tehát a kérdéses nyelvi elem részt vehet a szófajváltás folyamatában, mert ez e l v i l e g lehetséges.

Egy kovács > Kovács folyamatról akkor mondhatjuk, hogy az szófajváltás, ha mindkét elemnek lehet /van/ szófaja, és ez a szófaj a kérdéses folyamat során változik meg. -- A hagyományos felfogás szerint a tulajdonnév is főnév, és a köznév is az. Az az állítás tehát, mely szerint a tulajdonnév > köznév, illetve a köznév > tulajdonnév változások szófajváltások, eleve, önmagához képest is ellentmondásos, mert ha a

folyamat kiindulópontjaként szereplő szó ugyanolyan szófajú, mint amilyen a végeredményül kapott szó, akkor a szó s z ó - f a j a nyilvánvalóan nem változott meg. Más változások természetesen történhetek vele. -- Annak a folyamatnak a során, amikor például a kovács jelet /hangsort/ egy más denotátum jelölésére /is/ alkalmazzuk, mint ezt korábban tettük, a jelviszony változik meg, azaz j e l e n t é s v á l t o z á s t ö r t é n i k.⁵ Ebben az esetben szófajváltásról beszélni értelmetlen. Az más kérdés, hogy például egy Káin > kaján folyamat során történt szófajváltás: egy főnévből melléknév lett. De ez a folyamat nem attól szófajváltás, hogy az egyik szó "tulajdonnév", a másik pedig "köznév".

A hagyományos értelemben vett tulajdonnév - kategória nem egy azonos minőségű elemekből álló, meghatározott formális ismérvekkel rendelkező kategória, amely nyelvi különbségek alapján szembeállítható lenne más kategóriákkal /például a köznevekkel/. Azaz nem nyelvi kategória. Ezért nem beszélhetünk tulajdonnév \rightleftharpoons köznév szófajváltásokról. Az ide sorolt folyamatok minden esetben egyéni elbírálást igényelnek. Az Ágoston > aggastyán folyamat szófajváltás: főnév > melléknév; a Gábor > gábor /'gébics', 1808/ folyamat jelentésváltozás.

FABÓ KINGA

NÉHÁNY KIEGÉSZÍTÉS OROSHÁZA UTCANEVEIHEZ

A Névtani Értesítő 3. számában (22—34) jelent meg HAJDÚ MIHÁLY cikke Orosháza utcanevei címmel. Ennek néhány adatához, megállapításához szeretnék az alábbiakban egy-két kiegészítéssel, helyesbítéssel hozzájárulni. Jóllehet nem érintik az utcanévrendszer strukturális rendszerét a kiegészítések.

5. A jelentésváltozás tehát nem minden esetben jár együtt szófajváltással. Jelentés és szófaj között tehát nincs olyan közvetlen összefüggés, mint amilyent TELEGDI feltételez.

szítések, helytörténeti szempontból nem lényegtelen a pontosítás, az egyes nevekről adott információk megtoldása.

A 28. lapon zárójelben adott életrajzi adat téves Győry Vilmosról. Nem volt püspök, mint ahogyan ez már nem is szerepel a 30. lap részletesebb ismertetésében, bemutatásában. Mint író, műfordító, az MTA levelező tagja s Orosháza lelkésze természetesen ugyanebbe a névadói csoportba tartozik.

A Mikolay utca valóban Mikolay István haladó szellemű orosházi evangélikus lelkészről lett elnevezve, a mellette levő Mikolay-kert azonban fiáról, Mikolay István (1838—1919) ügyvédéről kapta a nevét. A tulajdonában levő, nagy fákkal benőtt területet ugyanis a község előljárósága 1907-ben vásárolta meg, s ekkor nyitotta meg a nagyközönség számára, így lett belőle községi népkert. A két név között tehát a névvezeték megvan, de nem olyan közvetlen, hanem kissé áttételesebb, mint ahogyan a tanulmányban szerepel.

Veres József a Magyar Életrajzi Lexikonnal ellentétben 1884 és 1896, majd ezután 1901 és 1910 között volt az orosházi kerület országgyűlési képviselője.

Végül talán a leglényegesebb az, hogy az 1964-ben készült térképen valóban Asztalos István néven jelzett utca az utcanévtáblán Asztalos Jánosként van feltüntetve, s valószínűleg az 1956. október 30-án a budapesti Köztársaság téren áldozatul esett munkásmozgalmi harcosról kapta nevét. Ebben az esetben másik kategóriába tartozik az utcanév. Eggyel csökkenik a költőkről, írókról elnevezett utcák száma, eggyel pedig növekszik a munkásmozgalom kiemelkedő személyeiről elnevezetteké. Változatlan marad azonban a személyekről kapott utcanévek nagy száma, s az összehasonlító táblázatban csak ennek az adatai szerepelnek.

KOSZORÚS OSZKÁR

SZEMLE

A. W. REED, A DICTIONARY OF MAORI PLACE NAMES.

Wellington, é.n. 144 lap.

Hallatlanul különleges könyvet küldött számunkra P. A. Sherwood, az University of London magyar nyelvész tanára. Az Új-Zéland szigetein élő maori őslakosság helyneveit tartalmazó terjedelmes szótár több szempontból is érdekes, figyelemre méltó. Amint a szerző írja előszavában, a maori nép sokkal közelebb él a természethez, mint a fehér ember, s helyneveikben a fák, vizek, szelek, talaj-félékre vonatkozó szavak sokkal gyakoribbak, fontosabb szerepet játszanak. Másrészt azonban nagyon sok nevük éppen a könnyű fordíthatóság miatt megtévesztő, mert történelmi, mitológiai eseményekre, legendákra utal, s az egyszerű fordítás nemcsak megtévesztő, hanem nevetséges is lenne. Mindezekon kívül szép számmal találhatók lefordíthatatlan és kideríthetetlen eredetű helynevek. Végül pedig a modern, angol eredetű nevek maoriban való meghonosodása jelent néha kibogozhatatlan problémát, hiszen egyszerű fordítással, hangalakváltoztatással vagy mindkét mód keveredésével bekerülhettek ezek a nevek a maorik névkincsébe. A szerző azonban elsősorban - nagyon helyesen - a nevek "fordítását", etimológiájának megadását tartja legfontosabb feladatának, hanem a nevekről elmondható információk föltárását tekinti fontosnak. Nem törekszik teljességre, de a fontosabb nevek mindenképpen benne vannak a mintegy ezeröttszáz nevet tartalmazó gyűjteményében.

A szótárat egy nagyon rövid kiejtési tájékoztató előzi meg, amelyből megtudjuk, hogy csak 15 hangot különböztet meg

a maori nyelv, s néhány mássalhangzónak nincs megfelelője az angolban, amelyeknek az írására betűkapcsolatokat alkalmaz az latinbetűs átírás.

A kiejtési tájékoztató után még egy lap terjedelmű köznyelvi szótár következik, amely a nevekben előforduló leggyakoribb maori szavakat tartalmazza angol megfelelőikkel. Nagyon érdekes ezek közül felsorolni néhányat, hiszen a névadás eredetére, az elnevezés ősi szokásaira vet jellemző fényt. Elsősorban természetesen az olyan szavakra gondolok, amelyek a mi helynévadásunkban ritkábban fordulnak elő, vagy egyáltalán nem használatosak. Ilyen a tűz, felhő, tánc, szél, tojás, gyümölcs, élelem, éjszaka, égbolt, elrejtett vagy titkos /tapu/ stb. szó.

A szótári rész /11-140/ a latin ábécé betűrendjében közli a maori nevek átirat alakjait. Valamennyi szócikk a név elemzésével, a névalkotó formánsok vizsgálatával, azok angol jelentésével kezdődik. A legtöbb nevet történeti, néphagyományi, mitológiai magyarázattal lát el, s ezek nagy többsége a névadás indítékát, az elnevezés körülményeit, okait adják. Nagyon sokszor az angol elnevezést is megadja a maori név mellett, de meg lehetőségen kevés a kettős név. Ezek egyrészt tükörfordítások, a szerző szerint néha tévesen, hibásan fordított maori szavak, másrészt viszont független elnevezések, amelyeknek semmi köze az eredeti nevekhez. /Az angol nevekről külön jegyzéket találunk a könyv függelékében, de számuk a kétszázat sem éri el. -- Érdemes lenne megvizsgálni ezeknek a struktúráját is. Azt találnánk, hogy egyrészt az Amerikai Egyesült Államok helyneveihez hasonlóan eredeti angol nevek átvitele, másrészt valóságos tartalommal bíró jelképes nevek, mint például Bethlehem, Canaan, Christchurch, Galatea, Galilee, Golgotha, Jerusalem, Judea, Samaria stb., s viszonylag nagy a görögös műveltségre utaló nevek száma közöttük: Athens, Corinth, Macedonias stb./

A maori neveket nagy számuk miatt sem lehet összetételük szerint csoportosítani. Néhány jellemző sajátyságot kiemelve azonban bemutatok egy-két típust közülük. Nagyon sok névben szerepel a 'tűz' szó, s ezeknek nagy része valamilyen élelem-

készítéssel kapcsolatos, így utótagjukban annak az állatnak a neve szerepel, amely a környéken gyakori, s könnyű zsákmányul, jó eledelül szolgált a vidéken. A másik típus ahhoz a régi szokáshoz kapcsolódik, amely szerint a legyőzött ellenség szívét kivágják, megsütik s megeszik, így a név a 'tűz' és a 'szív' szavak összetételéből alakult /Ahimanawa/, s tulajdonképpen eseménynévként tekinthető, bár némelyikhez több különböző hagyomány is fűződik, amelyek között a szerző természetesen nem foglal állást, csak felsorolja valamennyit.

Gyakori a 'felhő' megjelenése a helynevekben, s ez természetes is a szikla, hegy stb. utótagok mellett, de a 'hosszú', 'röpülő', 'úszó', 'fehér' stb. közszavakkal alkotva helyneveket számunkra szokatlan, s inkább költői, romantikus névadásnak tűnik -- de hát éppen ez a legfontosabb a névadás különbségeinek vizsgálatában. Igen hasonló az 'árny, árnyék' szavak megjelenése a nevekben. Az 'árny' + 'éjszaka', 'holdvilág', 'kedves vagy szép' stb. összetételek különös hangulatot adnak ezeknek a neveknek. A 'tánc' és a különböző fűfélék neveinek összetételeiből alakult helynevek minden bizonnyal kultikus eredetre utalnak. A 'szél' + 'tenger', 'hegy', 'óceán', 'sík' stb. összetétel az uralkodó szélirányra, a 'szél' + 'nagy vagy erős', 'gyors', 'hangos', 'verdeső vagy lobogó' a szél minőségére utal, s helynevekben igen gyakori. Mindezekon kívül föl lehetne még sorolni számtalan érdekes névtípust, de azt hiszem ez a néhány is bepillantást enged a maorik különleges és nagyon szép névadási rendszerébe.

Elgondolkodtató, és néha a könyv értékét is megkérdőjelezi, hogy egy-egy szónak több angol megfelelőjét is megadja a szerző. Így például a horo maori szó jelentheti a következőket: 'ienyel', 'mos', 'tisztít', 'fut', 'szétporlad, elmállik', 'földcsuszamlás', 'siklás'. Mindezt természetesen a maori nyelv ismeretében lehetne elfogadni vagy cáfolni, s minden bizonnyal az utótag nagy mértékben befolyásolja a szónak a jelentését. Sajnálatosabb dolog, hogy a földrajzi szempontokat alig-alig érvényesítette a szerző. Néhány névnek a magyarázatában ugyan megtalálhatjuk a hely pontos meghatározá-

sát /különösen olyankor, amikor angol megfelelője is van a magyar névnek/, legtöbbször viszont általános égtáji utalást vagy még azt sem kapunk a helyek lokalizálásához. Míg szemléletes rajzok mutatják be a különleges állatokat, szerszámokat, munkafolyamatokat, amelyek nevei előfordulnak a helynevekben, egyetlen térkép sem segíti a tájékozódást, a nevek földrajzi viszonyainak megértését.

A könyv különlegessége mellett is nagyon értékes és hasznos valamennyi névtannal foglalkozó szakember és az érdeklődő nagyközönség számára. A személyekről kapott nevek magyarázatai az antroponimia kutatóit is érdekelhetik, az összehasonlító helynévkutatás /amely még meglehetősen gyermekcipőben jár, s a párhuzamos névadáson kívül alig van szakirodalma/ pedig halatlan gazdag anyagot kap a szerző lelkiismeretes névgyűjtése, sokoldalú és alapos névmagyarázatai eredményeként.

HAJDÚ MIHÁLY

SZEGED MEGYEI VÁROS KÖZTERÜLETI NÉVJEGYZÉKE.

/Szeged, 1980./ 124 lap.

Néhány évvel ezelőtt rendelet jelent meg arról, hogy valamennyi magyarországi településnek jegyzéket kell fölfektetnie a területén levő közterületek neveiről, s ezeket a Népeségnyilvántartó Hivatal egységesíti, számon tartja, s a véglegesnek tartott nevekről értesíti a települések tanácsait. Ezek a jegyzékek el is készültek, s minden tanács igazgatási osztályán hozzáférhetők. Nyomtatásban való megjelenésükre azonban még eddig nem láttam példát, s ebben minden valószínűség szerint Szeged város úttörő szerepet vállalt. 1013 közterületi nevét nemcsak betűrendes sorrendben tette közzé, hanem a közzelmúltban megváltoztatott nevek esetében a régi neveket is föltünteteti az újak mellett. Így nemcsak a névstruktúra vizsgálatára ad kiváló adattárat ez a könyv, hanem bizonyos történeti vonatkozású következtetések levonására is alkalmas, a

névadási, névváltoztatási gyakorlatra is fényt vet. Jóllehet ezeket a szempontokat kiválóan érvényesítette PÉTER LÁSZLÓ nagyszerű könyve, /Szeged utcanevei, Szeged, 1974./ mégsem fölsőleges ennek a közterületi névjegyzéknek a megjelentetése.

Minden bevezetés, magyarázat, használati utasítás, gyakorlati tudnivaló nélkül kezdődik a nevek betűrendes fölsorolása a kerület, illetve az előváros jelével. Ezt a jelet a címlap hátoldalának jelmagyarázata oldja föl. Megtudjuk, hogy öt községet csatoltak a közelmúltban Szegedhez /Algyő, Gyálarét, Kiskundorozsma, Szőreg és Tápé/, s mindezek után sincsen két azonos név a jegyzékben. /Ideje lenne megvalósítani Budapesten is már ezt végre!/

Különösen érdekes a névváltoztatások módszereinek megismerése. Ezekről nem szólhatott Péter László említett könyve, mivel anyagát előbb zárta le, mintsem a községegyesítések és utcaelnevezések megtörténtek volna, csak 1973-ban csatolták Szegedhez a fölsorolt helységeket, de egy jeles cikkben /Nyr. CI, 164-70/ beszámolt az 1974. évi szegedi utcanévrendezésről. Ezek a névváltoztatások egészükben és részleteikben is tükrözik azokat az elveket, amelyeket a Szeged utcaneveiben Péter László megfogalmazott, s nagyszerű példát mutatnak arra, hogy a jól megírt tudományos munka hatással lehet, és adott esetben volt is hatással a hivatalos szervek tevékenységére. Végre azt látjuk, érdemes dolgozni, van a komolyan végzett tudományos munkának közvetlen haszna és jelentős eredménye.

Nézzük azonban a névváltoztatásokat! Több Ady Endre előtagú közterületnevet kell megváltoztatni. Egy Ady tér lett, egy Adél köz. Az utóbbi különös asszociáció, talán jobb lett volna Léda alakban fölhasználni a nevet, ahogyan Ady megalkotta. Az egyik Szondy utca Apród utca lett, Móricz Zsigmond utca nevét Árvácska utcára változtatták. Az egyik Árpád előtagú névből Ákos, a másikkból Álmos lett. Az egyik Toldi utca új neve Bence utca, a másiké Miklós utca, a harmadikból Előd utca; a Csillag utcáé Bolygó utca, a Deák Ferenc utcáé Bölcs utca stb. Az asszociáció néha nemcsak meglepő, hanem kissé

talán komikus is. Pl. Árvíz utca -- Belvíz utca, Fiumei utca -- Csónak utca, Partizán utca -- Kuruc utca stb. Teljes mértékben helyeselhető, hogy a közismert személyekről elnevezett utcák neveiből elmaradt a keresztnév: Ady tér, Bartók tér, Dózsa utca, Erkel utca stb., ugyanakkor az összetévesztendő, vagy kevésbé ismert személyek esetében megmaradt: Alpári Gyula utca, Arany János utca, Bacsó Béla utca, Bakay Nándor utca, Balázs Béla utca stb. Érthetetlen, hogy miért tartották meg a doktori cím föltüntetését a Dr. Kálmán András utca nevében. Néhány kifogásolható új név akad ugyan az egész könyvben /pl. Damjanich utca -- Dimitrov utca, Maros utca -- Maros-torok utca/, egészében azonban igen szép, könnyen megjegyezhető, nyelvilag kifogástalan az új nevek kiválasztása.

Különösen figyelmet érdemel az a törekvés, hogy néhány szép nyelvjárási jelenséget visszatükröztetnek az utcanevekben, s ez különleges helyi jellegzetességet ad az egész névstruktúrának. Hangulatos és egyáltalában nem provinciális, inkább tiszteletet érdemlő hagyományőrzésre vall az ö-zés tükröztetése a Csöndes, Fölszél, Föltámadás stb. nevekben. Meglehetett volna gondolni még talán a Felső- kezdetű, sőt a Felszabadulás utcanévben is az ö-vel való hivatalossá tételt. A Mester, Fecske, - hegy stb. nevekben azonban helyesen hagyták meg az e-vel való írást. Ezek megváltoztatása már esetleg az ellenkező eredménnyel járt volna. Nagyon finom arányérzékkel járt el a névváltoztató bizottság /amelynek összetételéről, sajnos, a könyv nem árul el semmit/.

Hasonló szép helyi sajátosság az Oskola alak megtartása, a régebbi tövek használata a helynevek -i képzős változataiban /Makai, Tápai/, s ezeken kívül még néhány leheletnyi finomság /Tarján széle, Maros-tő, Tutaj, Csónak, Sövény, Sóhordó, Ponty, Palánk, Ladik stb. utca/ teszi különlegesen figyelemreméltóvá Szeged új utcanévrendszerét. Nem volt tehát oktan ennek a névjegyzéknek a kiadása, hiszen nem csupán a hivatalos használók forgatják haszonnal, hanem mintául szolgálhat más városok utcanévváltoztatásaihoz, s kiváló adattára a tudományos

kutatásoknak, az egybevető - összehasonlító névrendszertani vizsgálatoknak.

HAJDÚ MIHÁLY

TONK SÁNDOR, ERDÉLYIEK EGYETEMJÁRÁSA A KÖZÉPKORBAN.

Bukarest, 1979. 398 lap + térk.

A középkori egyetemek kérdése már igen régóta foglalkoztatja a tudományt. ÁBEL JENŐ /Egyetemeink a középkorban. Bp., 1881./ már a múlt században önálló kötetben foglalkozott a kérdéssel, s nagyon sokan a névtudomány számára is használható adatokat tártak föl /FRAKNÓI VILMOS, Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Bp., 1874; PAP KÁROLY, Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV--XVIII. századból. ItK. XI, 368-72; SCHRAUF KÁROLY, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Bp., 1902; ANDREAS VERESS, Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I. Padua 1264-1864. Kolozsvár, 1915; VERESS ENDRE, Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221-1864. Bp., 1941. stb./. Az utóbbi időben is szép számmal találhatók cikkek, adatközlések, forráskiadványok ebben a témakörben /SZÉKELY GYÖRGY: Fakultät, Kollegium akademische Nation -- zusammenhänge in der Geschichte der mitteleuropäischen Universitäten des 14. und 15. Jahrhunderts. = ELTE Annales, Sectio Historica XIII, 47-78; KOVÁCS ENDRE, A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Bp., 1964; VARGA IMRE: Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV--XVI. századfordulón. ItK. LXXIX, 211-8; É. KISS SÁNDOR: A krakkói magyar bursa registrumának nevei. Mnyj. XVI, 71-90/. Mindezek után meg kell néznünk azt, hogy mi az az új, többlet, s elsősorban névtani szempontból hasznosítható, amit TONK SÁNDOR könyve tartalmaz.

Az egyetemi oktatás történetére vonatkozó részletei /10-36/ hallatlanul érdekes kutúrtörténeti leírások, sok pontos

adattal, szemléletes idézettel, lelkiismeretes hivatkozással. A II. rész címe: Erdélyi diákok a középkori egyetemeken /37-120/ statisztikai adatokkal, grafikonokkal, térképekkel gazdagon illusztrált leírása azoknak a tendenciáknak és általános szokásoknak, amelyek a korabeli Erdély fölsőbb iskolázására jellemzők voltak. Központi helyet foglal el ebben a fejezetben is a társadalmi szempontú elemzés, de a III. rész /Egyetemetjártak és a középkori erdélyi társadalom/ legkiemelkedőbb érdeme azoknak a hatásoknak a vizsgálata, amelyek a hazatért tanulók tevékenysége következtében tapasztalható. Mind az egyházi, mind pedig a világi egyetemet végzett személyek munkásságát, társadalomban betöltött helyét, környezetükre tett hatását megvilágítja. Utóbbiak esetében az egyes foglalkozások /kincstári hivatalnokok, orvosok, iskolamesterek/ szerint is különbséget tesz a kutatásban, s így igen szép, színes, mozgalmas képet fest a középkori Erdélyről.

A munka névtanilag legérdekesebb és legértékesebb része a Diáknévsor /197-347/. Összesen 2496 személy adatait közli a keresztnévek latinizált betűsorrendjében. /Sajnos, terjedelmi okok miatt lemondott a névváltozatok közléséről./ A keresztnéveket tehát nem ismétli meg újból, hanem az ugyanolyan alapnévű személyeknek a névkiegészítő szavai /legtöbbször származási helyre utaló helynév, de előljáróval/ állnak a szócikk élén. Ezután a beiratkozás időpontja, vagy ha ez ismeretlen, az első említés ideje következik. Utána áll az egyetem megnevezése, a beiratkozási díj összege, a diáknak az egyetemi tevékenységével kapcsolatos többi információ /a megszerzett fokozat, a tanulóház vagy bursza, ahol megszállt/, végül pedig az egyetem elvégzése utáni életrajzi adatok zárják a névcikket.

A szép számú névadat lehetőséget ad névstatisztikai vizsgálatokra. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszak folyamán Erdélyben 117 név fordult elő az egyetemre jutott /tehát magasabb műveltségi réteghez tartozó/ férfiak körében. A nevek gyakorisági sorrendje a következő volt.

1. Johannes	357	14,2 %	3. Michael	137	5,5 %
2. Petrus	166	6,5	4. Nicolaus	131	5,3

5.	Georgius	103	4,1 %	58--62.	Eosmas	4	0,2 %
6.	Andreas	93	3,7		Dionisius	4	
7.	Stephanus	89	3,6		Gabriel	4	
8.	Valentinus	85	3,4		Gallus	4	
9.	Thomas	84	3,4		Gerhardus	4	
10.	Marinus	80	3,2	63--70.	Adam	3	0,1
11.	Jacobus	79	3,2		Damianus	3	
12.	Antonius	64	2,6		Helias	3	
13.	Paulus	60	2,4		Richardus	3	
14.	Ladislaus	59	2,4		Seraphinus	3	
15--16.	Laurentius	53	2,1		Tilmanus	3	
	Mathias	53			Venceslaus	3	
17.	Gregorius	48	1,9		Zacharias	3	
18.	Franciscus	42	1,7	71--83.	Adalbertus	2	0,1
19.	Simon	41	1,6		Adrianus	2	
20.	Blasius	40	1,6		Alexius	2	
21--23.	Cristianus	38	1,5		Daniel	2	
	Gaspar	38			Gervasius	2	
	Lucas	38			Hermolanus	2	
24.	Bartholomeus	35	1,4		Lazarus	2	
25.	Matheus	33	1,3		Marcellus	2	
26.	Benedictus	30	1,2		Rochus	2	
27.	Sigismundus	22	0,9		Saletiel	2	
28.	Albertus	19	0,8		Thobias	2	
29.	Ambrosius	18	0,8		Tristanus	2	
30--31.	Emericus	17	0,7		Udalricus	2	
	Leonardus	17		84--117.	Abraham	1	0,04
32.	Servatius	16	0,6		Absolon	1	
33--34.	Demetrius	13	0,5		Bertholdus	1	
	Vincencius	13			Bethlehen	1	
35--37.	Dominicus	12	0,5		Celestinus	1	
	Melchior	12			Cherubin	1	
	Sebastianus	12			Chilianus	1	
38.	Clemens	11	0,4		Colomanus	1	
39--41.	Augustinus	10	0,4		Dandalus	1	
	Barnabas	10			Erhardus	1	
	Cristophorus	10			Eustachius	1	
42.	Marcus	9	0,4		Felicianus	1	
43--45.	Balthasar	8	0,3		Fredericus	1	
	Briccius	8			Hubertus	1	
	Hieronimus	8			Josephus	1	
46--47.	Bernardus	7	0,3		Leo	1	
	Fabianus	7			Maternus	1	
48--54.	Achatius	6	0,2		Mauricius	1	
	Egidius	6			Nicasius	1	
	Erasmus	6			Nicodemus	1	
	Henricus	6			Otmarus	1	
	Osvaldus	6			Otto	1	
	Urbanus	6			Palbertus	1	
	Wophgangus	6			Peregrinus	1	
55--57.	Conradus	5	0,2		Pesoldus	1	
	David	5			Quirinus	1	
	Philippus	5			Rupertus	1	

Severinus	1	0,04 %
Sigfridus	1	
Silvester	1	
Thomasius	1	
Tiburcius	1	
Vendelinus	1	
Vitus	1	

Mindebből megállapítható, hogy sokkal gazdagabb volt a fölhasznált névanyag a későbbinél. Sok olyan név fordul elő, amely egyáltalában nem található meg Karácsony Sándor Zsigmond XVI--XVIII. századi névgyűjtésében /Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Bp., 1961./. Kétségtelen azonban az is, hogy van sok olyan név, amely majd éppen a reformáció révén terjed el, s korábban nem volt megtalálható, vagyis az erdélyi egyetemjárók között nem viselte senki. A leggyakoribb nevek között olyanok is szerepelnek, amelyek a későbbiek folyamán háttérbe szorultak, vagy legalábbis veszítettek népszerűségükből /Miklós, Bálint, Jakab, Lőrinc, Simon, Balázs stb./. Mások viszont csupán néhányszor találhatók meg csak a névanyagban, s később szaporodott meg a számuk /Gábor, József, Szilveszter, Vendel stb./. Jóllehet itt figyelembe kell föltétlenül venni a regionális hatást. Elképzelhető, hogy Erdély területén később sem lettek ezek gyakoribbak, az előzők viszont megtarthatták népszerűségüket.

A személynévanyag vizsgálati lehetőségén túl a helynevek korabeli alakjaira is választ kaphatunk a kötetből. Kiváló helynévmutató /348-80/ segíti az eligazodást azok számára, akiket ez a témakör érdekel. Itt nem csupán a nevek előfordulásaira utaló számokat találjuk meg, hanem a legtöbb névről részletes és hasznos történeti magyarázattal szolgál a szerző, teljes filológiai apparátussal kiegészítve.

Végül egyetemenként és évenként csoportosítva utal egy mutató az egyes személyek előfordulásának sorszámainra, amelyből szinte minden statisztikai számítás nélkül megállapítható, hogy hová, mikor, hány erdélyi tanuló iratkozott be.

A könyv tehát elsősorban a kultúrtörténet, oktatástörténet, társadalomtörténet kutatói számára fölbecsülhetetlen ér-

tékű, de a névtani kutatások számára is forrásértékű, nagyon sok oldalról megközelíthető kiváló adattár.

HAJDÚ MIHÁLY

NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK 1980.

Kritérion, Bukarest, 1980.

Először veheti kézbe a nyelvészet iránt érdeklődő olvasó tanulmánykötebe szerkesztve a kolozsvári magyar nyelvjárásukatok dolgozatait.

TEISZLER PÁL előszavából megtudjuk, hogy a kolozsvári nyelvészek évtizedek óta sokirányú felmérést végeznek a moldvai csángók körében és Erdély minden magyarlakta területén. Az adatfeltárás két fontos területen folyt, illetve folyik: az egyik a romániai magyar nyelvjárások rendszerének feltárása, a másik a hely-, illetve személynévrendszer történeti és mai állományának összegyűjtése. E kutatások eredményeinek feldolgozását már a magyarországi olvasóközönség is ismeri, s reméljük, hamarosan lehetőség nyílik arra, hogy értesüljön az újabb eredményekről is, ugyanis az e kötetben közölt tanulmányok egy része az újabban felkutatott, más része pedig a már korábban összegyűjtött nyelvi anyagot dolgozza fel.

A tanulmánykötet a következő hat dolgot tartalmazza: BALOGH DEZSŐ -- TEISZLER PÁL: Mutatvány Marosvásárhely vidéke tájnyelvi atlaszából /7--34/; GALFFY MÓZES: Tájosztípusok a marosmagyar nyelvjárásban /35--50/; B. GERGELY PIROSKA: Szerkezeti, funkcionális és társadalmi összefüggések a családnevek népi használatában /51--80/; KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA: Havasalja mai családneveiről /91--118/; MURÁDIN LÁSZLÓ: Néhány növény-név erdélyi földrajza /119--129/; PÉNTEK JÁNOS -- SZABÓ ATTILA: A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében /131--172/.

E kötet minden tanulmánya hasznos, tanulságos olvasmánya lehet nemcsak a nyelvészeknek, hanem a nyelvészet iránt érdek-

lődőknek is. A fenti dolgozatok közül most csupán a névtani vonatkozásúak ismertetésére vállalkozhatunk.

B. GERGELY PIROSKA tanulmánya szerves folytatása a szerző: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere /Bukarest, 1977/ című munkájának /vö. NÉ. II, 59--62/. Ismeretes, hogy az 1960--65 között gyűjtött család- és ragadványnévanyag feldolgozását 1973-ban fejezte be a szerző, nem állt azonban módjában a teljes anyagot együttesen közölni.

Mostani munkájának célja annak felderítése, milyen mozgatórugók irányítják a családnevek népi környezetben való használatát, melyek azok a külső okok, amelyek meghatározzák a névhasználat szabályait és kivételeit. Ezek vizsgálatát öt kalotaszegi település: Gyerőmonostor, Bánffyhunyard, Kispetri, Bács és Nagykapus 1960--65 között gyűjtött névanyagán végezte el.

A dolgozat négy részre tagolódik. Az első részben a szerző bemutatja a névállomány belső szerkezetének összetevőit. A második részben településenként elemzi a névállomány törzsalományának és peremrétegének arányát, majd feltünteti, hogy ezek a névközösség hányad részére terjednek ki. Ennek alapján három állománytípust különít el: teljes funkcióértékű, csökkent funkcióértékű, továbbá funkciótlaná vált nevek.

A tanulmány harmadik részében a szerző az elemzett öt település névállomány-szerkezetének és funkcionális sajátosságainak részletezteredményeiből levonja az általános következtetéseket. A dolgozatot az összefoglaló táblázatok zárják. Ezekből könnyen leolvashatjuk, milyen mértékű az egyes nevek megterheltsége a különböző településeken a hivatalos és a népi használatban.

KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA: Havasalja mai családneveiről c. dolgozatában huszonegy, a nyugati székely nyelvjárástípushoz tartozó település, az udvarhelyszéki ún. Havasalja községei, falvai élő családnévállományát mutatja be az 1971--73-ban végzett gyűjtés alapján.

A bevezetőből megtudjuk, hogy a teljes havasalji személy-

névrendszer vizsgálatakor három szempontot érvényesített: a/ a névállomány statisztikai számbavétele; b/ a funkció vizsgálata; c/ a nevek nyelvi alkatának szókészletteni, alaktani, jelentéstani vizsgálata.

A tanulmány második részében két táblázatba és egy térképre vetítette ki a települések családnévállományát jellemző adatokat. Az 1. számú táblázat Havasalja családnéveinek betűrendes mutatója falvankénti és családnévenkénti megterheltségük feltüntetésével, a 2. számú táblázat pedig a tájegység családnéveinek megterheltségét a nemzedékek szerinti megoszlás feltüntetésével mutatja be. A térképről leolvashatjuk a családnévek településenkénti számát és az egyes helységekben leggyakrabban használt három nevet. Az egyes nevek megterheltsége viszonylag magas, ezért a szerző néhány kiragadott példával szemlélteti a családnévet a népi megnevezés elemeként tartalmazó névkapcsolati formákat. Húsz olyan névkombinációt különít el, amelyekben a családnévek más névelemmel társulnak, s ezeket egy összesítő táblázatban is közli.

Befejezésül a szerző röviden elemzi a nevek nyelvi alkatát.

Érdekes kísérletre vállalkozik PÉNTÉK JÁNOS és SZABÓ ATTILA: A növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében c. tanulmánya.

A tulajdonnevek nyelvi jelként önálló rendszert alkotnak, ugyanakkor azonban egy szélesebb rendszerbe is beletartoznak, és más nem nyelvi rendszerekkel is kapcsolatuk van, teljes vizsgálatuk csak tudományközi kutatással lehetséges.

Egy nyelvész /Péntek János/ és egy botanikus /Szabó Attila/ összefogott, hogy felmérje az emberi közösségek és a növénytakaró fejlődése, alakulása közötti összefüggéseket, és a történeti növényföldrajz szemszögéből is kiértékelje a földrajzi nevekben megőrzött népi megfigyeléseket, tapasztalatokat.

Dolgozatuk négy részre tagolódik: 1. Módszertani kérdések; 2. Növényzet -- növénynevek -- földrajzi nevek; 3. Történeti növényföldrajzi következtetések; 4. Néhány névtani következtetés.

A Módszertani kérdések című fejezetben a szerzők elmondják, hogy a vidék mai és történeti földrajzinév-anyagából, a mai növényföldrajzi képből, továbbá a mai népi növényismeretből próbáltak következtetni a hajdani növényföldrajzi viszonyokra, a természetes növénytakaróban beállott változásokra, a növényzetnek a névadásban játszott szerepére stb.

A következő fejezetben először az általános növényföldrajzi fogalmakat közlik, majd szócikkszerűen felsorolják az egyes növénycsoportokat alkotó növényneveket. Az alkalmazott csoportosítás jelöléstani, onomasziológiai. Címzőként azt a köznevet emelték ki, amelyből a földrajzi nevek kialakulhattak, majd zárójelben felsorolják a fontosabb alakváltozatokat is. A földrajzi neveket falvanként és időrendben közlik.

A Történeti növényföldrajz című fejezetben képet kapunk a tájegység természetes ökológiai rendszeréről, és a népi növényismeret mélységéről.

Végül a szerzők levonják az általános névtani következtetéseket. A névadás indítékát kutatva két tényezőt emelnek ki: az egyik a növény feltűnő volta, a másik hasznossága az ember számára. Növényzeti csoportok szerint legfontosabb névadók a lombhullató erdők, legkisebb szerepük pedig a fenyveseknek, tűzeglápoknak és csarabosoknak volt.

KÁROLYI MARGIT

SÁRKÖZI ZOLTÁN ÉS SÁNDOR ISTVÁN /SZERK./: MEZŐKÖVESD VÁROS
MONOGRÁFIÁJA.

Mezőkövesd, 1976. 796 p.

A helység neve legelőször 1275-ben bukkan fel. A kötetet a 700. évforduló tiszteletére adta ki a városi tanács. E helyütt nem célunk a teljes monográfia ismertetése, csupán a névtudományi vonatkozásokra térünk ki.

A hatalmas kötet foglalkozik Mezőkövesd földrajzi neveivel is /27--33/. PATAKI ISTVÁN tanár gyűjteményét tartalmazza.

Közli az 1858., az 1929. és az 1970. évi utcaneveket, illetve belterületi neveket. Mezőkövesden az utcanévadásnak érdekes formája figyelhető meg: a bokrosítás. Így az utcákat elnevezték férfi-, illetőleg női nevekről /Lajos köz, Márta utca/, fanevekről /Juharfa utca/, virágnevekről /Tulipán utca/, mezőgazdasági termékekről /Szilva u./. Természetesen az újabb elnevezések itt is gyökeret vertek /Tanácsköztársaság útja/. A város egyes részeinek a nevét is közli a szerző /Tökritty/, valamint a közutak elnevezéseit is /Ráfis/. Sajnos, egy településrész /és kútjának a/ neve kimaradt a felsorolásból, pedig épp központi helyen fekszik /Rütyi, illetve Rütyi-kút/. A külterület neveinek gyűjtése levéltárban történt. XVII. századi dűlőneveket is találunk, majd az 1851-es térkép és az 1858-as telekkönyv alapján sorolja fel a szerző a dűlőneveket, végül az 1928-as kataszteri térkép adatait közli. Itt már nincs utalás arra, hogy melyik az élő név közülük.

SÁRKÖZI ZOLTÁN levéltári kutatások alapján ismerteti Mezőkövesd történetét 1275-től 1918-ig. Igen alapos munkát végzett. Bizonyítja az is, hogy több helyütt közli a helység személynéveit. Az 1548-as dézsmajegyzék kövesdi neveit is felsorolja. Ennek a felsorolásnak az a szépséghibája, hogy a neveket némiképpen modernizálta, azaz közelebb hozta őket a mai helyesíráshoz. Közli az 1550. és az 1559. évi defterek kövesdi neveit is /Káldy-Nagy Gyula szívésségéből/. Ezekből is világosak a már többször említett nevek, pl. Máti, Petre, Dimitri, Albert stb. A vezetéknévvel kapcsolatosan is hasonló a helyzet /Miszáros, Hirvát/. A következő összeírás 1682-ből való, eztán ismerteti a szerző az 1676 /1/-ban megkezdett anyakönyv néhány lapját, az 1700-as évekből is bőséges névanyagot /főként vezetéknéveket/ kaphatunk. A történeti rész /39--173 a jegyzetekkel együtt/ elszórtan is tartalmaz neveket. Értékét külön is növeli az, hogy sűrűn közöl az oklevelekről, a dézsmajegyzékekről, a defterről, az anyakönyvről meglepően jó fényképmásolatokat, így a kutatók ellenőrizni is tudják az adatokat. A nevek vonatkozóan nem von le következtetéseket, ezt a Matyóföld több számában megtette Sárközi Zoltán.

SÁNDOR ISTVÁN /773--85/ a matyó név eredetével foglalkozik. Részletes elemzése sok mindenre kitér, de a TESZ.-t nem vette figyelembe. A "matyó" névről nem tudunk meg többet, mint amit a TESZ. is közölt.

Hiányoltuk a könyvből a jelenlegi /vagy éppen a közelmúlt/ vezetékneveit, a keresztnéveket pedig különösen, hiszen Mezőkövesdnek a névadása nagyon érdekes, nem beszélve a becenevekről. Annak idején, kövesdi gimnazista koromban a kövesdi legényeket pl. Petá-knak neveztük. A ragadványneveket ugyan közölte már HERKELY KÁROLY /A mezőkövesdi matyó nép élete. Néprajzi Füzetek 8. 1939. 29--31/, valószínűleg ezért maradt ki a monográfiából a ragadványnevek téma. Igaz, ezt rövidesen pótolta PINTÉR MÁRTA /Mezőkövesd régebbi ragadványnevei: MSZA. 24. sz./.

MIZSER LAJOS

TOVÁBBI SZÖVEGKÖZLÉSEK PESTY FRIGYES HELYNÉVTÁRÁBÓL

A Névtani Értesítő 2. számában JUHÁSZ DEZSŐ a PESTY FRIGYES helynévtárából készült forrásközléseket ismertetve öt önálló kötetben megjelent kiadvánnyal foglalkozik. Ezekkel egy időben múzeumi, illetve levéltári évkönyvekben is megindult a helynévtár anyagának közreadása. Eddig a Tolna megyei és a Fejér megyei gyűjtés látott ilyen módon napvilágot. /GAÁL ATTILA -- KÖHEGYI MIHÁLY, Tolna megye Pesty Frigyes helynévtárában I. rész. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve II-III /1971-72/, 271-332; II. rész. Uo. IV-V /1973-1974/, 297-339; III. rész. Uo. VI-VII/ /1975-1976/ 279-360. - Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. Bevezette, közreadja és jegyzetekkel ellátta: PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ. Fejér megyei Történeti Évkönyv 11/1977/ 161-305./.

A hasonló forrásközlések gyakorlatának megfelelően a közreadók a bevezető részben PESTY helynévgyűjtésének történetét tárgyalják. GAÁL és KÖHEGYI az Utasítás és a kérdőív teljes

szövegén kívül közli a Helytartótanácsnak a névgyűjtés ügyében Tolna vármegyéhez intézett leiratát és a munka befejezését sürgető újabb leiratát. PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ kivonatossan közli az utasítást és a kérdőívet, röviden vázolja Fejér megye közigazgatási beosztásának változásait 1693-tól 1862-ig.

Mindkét szövegek közlése az 1864-ben érvényben levő közigazgatási beosztást veszi alapul, így a Tolna megyei publikációban az 1950-ben Somogy megyéhez csatolt községek /Bedeg, Kánya, Tengőd és Tótkér/ is szerepelnek; a Fejér megyeiben megtalálhatók a Komárom megyéhez átcsatolt Bakonysárkány, a ma Pest megyéhez tartozó Batta /Százhalombatta/, Diósd, Érd, Pusztazámor, Sóskut és Tárnok, valamint a Veszprém megyéhez átkerült Inota adatai. Ennek megfelelően viszont hiányoznak a Baranyából /Zsibrik/, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből /Bogyiszló/ Tolna megyéhez, valamint a Veszprém megyéből /Bakonycsernye és az enyingi járás/, továbbá Somogy megyéből /Szabadhídvég/ Fejér megyéhez csatolt helységek. A kiválasztott terület teljes anyagát közléstesszik. Megtartották a helységeknek azt a sorrendjét, ahogyan az OSZK-ban őrzött kóriratban következnek egymás után. /A Fejér megyeieket a közreadó sorszámmal látta el./. Hiányoznak viszont a térbeli tájékoztatót megkönnyítő térképmellékletek.

A Tolna megyei anyag közlése betűhű, az eredeti szöveg következetlenségeit is megtartották, "...hiszen nem tudtuk eldönteni, hogy egyazon névnek különböző módon történő lejegyzése közül melyik volt a közhasználatú helynév..." Csak a hosszú ékezeteknél tettek engedményt: "Nem jelöltük viszont a hosszú ékezeteket, ha szemmel láthatóan csak az írás lendületéből adódtak, s a szöveg helyesírása nem követeli meg azokat." "Változás az eredeti kéziratban csak a kirívó helyesírási hibák esetében történt" - írja PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ. A közreadott szöveg azonban ennél nagyobb mérvű beavatkozásra enged következtetni. Ennek illusztrálására Bakonysárkány első mondatát mutatom be: "1. Ezen Bakony Sárkány fekszik Fehér megyének egészen az északnyugoti részén, a Sármelléki járásban." /174./ Ugyanez a Komárom megyei kötetben: "1^{ör} Ezen Bakony Sárkány fekszik

Fehérmegyének egészen az északnyugotti részén Sármellyéki járásba, ezen..." /PASTINSZKY MIKLÓS - TAPOLCAINÉ SÁRAI SZABÓ ÉVA, Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése, Komárom megye. [Tatabánya, 1977], 74./.

A Tolna megyei szövegközlést mutató zárja le, amelyben minden helynevet és személynevet feltüntetnek, közéjük besorolva szerepelnek a tárgymutató címszavai is /elpusztult települések, helynévmagyarázó monda, történet, malmok, rákok stb/. Az összetett helyneveket felbontva is mutatózzák, bár ennek megvalósítása korántsem teljes. Pl. az útmutatóban szereplő Nagy Ökör palé név "Ökör palé, Nagy" felbontott változatát is hiába keressük a mutatóban. A Fejér megyei közlésnek nincs külön mutatója, az egész évkönyvhöz készített Hely-, név- és tárgy- mutatóba / 329-336. / - nyilván terjedelmi okok miatt - sajnos csak a helyneveknek elenyészően kis része kerülhetett be.

"A helynévgyűjtemény értelmezése, tudományos feldolgozása /nyelvészet, régészet, földrajz, történelem stb/ csak a teljes anyag megjelenése után lehetséges. E feladatot csak több tagból álló munkacsoport képes sikeresen megoldani" - vallja GAÁL ATTILA és KÖHEGYI MIHÁLY. Ezért az adattárhoz semmiféle értelmező, kiegészítő magyarázatot nem fűznek, amivel tulajdonképpen egyet lehet érteni, habár a kiadványt felhasználó nem hivatásos kutatók munkáját ezek nagymértékben elősegítették volna. PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ viszont bőséges jegyzetanyaggal egészíti ki az adattárat. Az adatközlők töredékes vagy hiányos adatainak kiegészítésére, tévedéseiknek helyreigazítására - vagy legalább jelölésére - továbbá közléseiknek az újabb kutatási eredményekkel való összevetésére törekszik. "A jegyzetanyag más része az elavult és a szaktudósokon kívül a művelt közönség előtt kevésbé ismert fogalmak feltárása, idegen szavak és szövegrészek lefordítása... a legjelentősebb terminológiák, a "kulcsszavak" értelmezése..." A kettős célkitűzésnek megfelelően a jegyzetekben elsősorban a helységek középkori és törökkori történetének rövid összefoglalása, az újraterle-

pülésre, birtoklástörténetre, valamint a régészeti leletek előkerülésére vonatkozó adatok, illetve a terminológiák magyarázata szerepelnek. Mindezek számos hasznos információt tartalmaznak. A kiegészítések mennyisége azonban vitatható, egyrésztük nem kapcsolódik szorosan a helynévtárhoz. Így például véleményem szerint a régészeti leletek előkerülését csak azokban az esetekben kellett volna megemlíteni, ahol a helynév vagy a hozzáfűződő hagyomány is utal régészeti objektumra /Várhegy, Pogányvár, Faluhely stb/. Néhány téves magyarázat is található a jegyzetekben: Az Abához tartozó Kajtor pusztája esetében helytelen a puszták szó 'füves terület' értelmezése, itt is az Alapnál közölt 'elpusztult település helye' lett volna a helyes. A fok szó a szövegösszefüggésből kideríthetően Baracson nem a szárazföldnek a vízben úszó kiszögellését jelentette, hanem a folyó medrének egy szakaszát nevezték így /"...míg a mély foka lovaikkal átúszatták..."/. A helynevek magyarázatában a közreadó mértéktartóan jár el, csak igen kevés névvel foglalkozik. Néhány falunév esetében /Bioske, Moha/ a jegyzetben a helytelen népetimológia elfogadását támogatja, máshol viszont megalapozatlan, elavult etimológiát vesz át az irodalomból /Bodajk/.

A két kiadvány jelentős eredménye annak az örömdetes, egyre szélesebb körű törekvésnek, amely a több tudományágat érintő fontos forrás közreadását tűzte ki célul. Az eddig megjelent forrásközlések máris a mai országnak kb 1/4-ét tartalmazzák, szerencsés módon csaknem összefüggő tömbben /Komárom, Fejér, Tolna, Bács-Kiskun, Pest, Szolnok megye/. Legújabbán ismét egy Pest megyei közlés látott napvilágot /ASZTALOS ISTVÁN, A gödöllői járás nyugati részének földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratos helységnévtárában. Aszód, 1979. Múzeumi Füzetek 13./.

ASZTALOS a már kialakított módszerrel teszi közzé az anyagot /v.ö.: NÉ 2/1979/46-8./.

A közelmúltban fejeződött be a mai Békés megye területére vonatkozó kézirat sajtó alá rendezése /JANKOVICH B. DÉNES, Pesty Frigyes helynévtárából, Békés megye. Kiadja a Békés megyei Levéltár/.

Pesty Frigyes helynévtárának kiadása remélhetőleg tovább folytatódik. Célszerű lenne a további munkát valamilyen módon összehangoltabbá tenni. Egységessé kellene tenni a területki-választás szempontjait. A jelenlegi gyakorlatot követve ugyanis egyes helységek kétszer is közlésre kerülhetnek, mások viszont kimaradhatnak. Különösen névtani szempontból fontos a forrás-közlési szabályok gondos betartása, a betűhű közlés következe-tes végrehajtása. Megoldandó a mutatók egységesítése.

Végezetül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy mind-két évkönyvben további, névtani szempontból is érdekes forrás-közlések találhatók még. A Fejér megyei Történeti Évkönyv 11/1977 számában PROKOPP GYULA fordításában és bevezetésével ad-ják közre Bél Mátyás leírását Fejér megyéről /83-117/. Az el-ső katonai felméréshez /1782-1785/ készített országleírás Fe-jér megyére vonatkozó részét EPERJESSY KÁLMÁN közli, az orszá-g-leírásnak mint kútfőnek alapos ismertetésével. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyvében pedig SZAKÁLY FERENC gazdag helynév- és személynévanyagot tartalmazó XVII. sz.-i forráso-kat közöl /IV-V/1972-1974/ 259-295./.

TORMA ISTVÁN

Е.Н. Полякова: Из истории русских имен и фамилий
Москва, Просвещение, 1975

1. A kiváló tudományszerűsítő mű szerzője elsősorban szovjet névtani munkák és saját kutatásai eredményeire építve mutat be az orosz személynevek történetét, összegzi felfo-gását a névtanról és az antroponimiáról. Annak a ténynek kö-vetkeztében, hogy a személynevek nyelvtörténeti fejlődése lé-nyegében megegyezik a közszavakéval, a személynevek, illetve az antroponimia figyelemre méltó adalékokat szolgáltat a nyelv-tudomány egyéb ágainak, elsősorban a történeti dialektológiá-nak és lexikológiának. Az antroponimia eredményeit nem hagy-

hatja figyelmen kívül a településtörténet és a művelődéstörténet sem. Ez utóbbi megállapítását szemlélítve többek között rámutat, hogy az Ural tájékára és a Szibériába irányuló orosz migráció történetéről csak a névtan eredményeinek figyelembevételével lehet árnyalt képet rajzolni.

2. Az orosz hivatalos személynévadás háromelemű. A szerző egy-egy fejezetet szentel a keresztnévnek, az apai névnek, a családnévnek, valamint a csak bizonyos nyelvi rétegekben élő ragadványneveknek.

Az óorosz nyelvtörténeti korszak korai századaiban minden személy egy nevet viselt. E nevek lehettek: halak, állatok nevei: Zajac, Sosuka, Karasz; tulajdonságot kifejező melléknévi, igei alakulatok: Dobrynya, Molcsan; összetettek: Vszevolod, Vszjatopolk. Az óorosz személynévadásban tükröződik a varég, polovec hatás is /Oleg, Koscsej/. A különböző szociális rétegek eltérő jelentésű vagy szerkezetű nevet viseltek, az összetett és idegen eredetű nevek az uralkodó osztály tagjaira voltak jellemzőek.

A X. század végétől, a kereszténység felvételének idejétől kezdve az óorosz személynévadásban megjelennek az óhéber, ógörög, latin, arameus, óperzsa eredetű keresztény nevek. A XI-XVII. századi nyelvemlékekben a pogány /világi/ és egyházi névadás szívós küzdelme regisztrálható. E küzdelemben az egyelemű világi típusú névadás szinte teljesen visszaszorult. Nyelven kívüli oka e ténynek az, hogy a pravoszláv egyház pozíciójának megszilárdulását követően a keresztségben minden személy kapott keresztény nevet. Nyelvi indítéka pedig az, hogy az idők folyamán a keresztény nevek hangtanilag és alaktanilag asszimilálódtak az orosz nyelvi rendszerhez. A XIV-XV. századig azonban a világi nevek nemcsak a hétköznapi, családi, de a társadalmi, politikai életben is megmaradnak, míg az egyháztól kapott nevek funkciója kizárólag az egyházi-vallási életre korlátozódott. Ezt olyan konstrukciók mutatják, amelyekben szembeállítják egymással az egyházi és világi nevet: Zodan po mirszkomu, a v krescsenyiji Nyikola; v krescsenyiji Joszif,

a mirszky Osztromir; Makszim, zovomyj Sztanimir.

A XIV-XVI. századtól kísérhető nyomon az a folyamat, melynek során a világi névből ragadványnév lesz.

Egészen a XX. század elejéig az egyházi nevek alkották az orosz keresztnévek többségét. Az első nem egyházi eredetű nevek csak a XIX. század elején jelennek meg, így: Nina, Bela, Tamar. Számuk csak az októberi forradalmat követően növekszik meg. Eredetüket tekintve lehetnek: kölcsönzések: Roza, Adolf; irodalmi forrásra visszamenőek: Timur, Nóra; közfőnevek: Revoljucija, Pobeda, Oktyabr, Maj; a nemzetközi munkásmozgalom és Lenin nevéből képzettek: Ninel, Vil, Vilorik, Marlen; óorosz nevek felújításai: Szvjatoszlav, Goriszlava; stb.

Az orosz keresztnévek csoportja ma is gazdagodik.

Az orosz nyelv végtelenül gazdag becenevekben. A becenevek kb. 2/3-a -a-ra végződik és közös nemű, tehát egyaránt jelölhetnek hím- és nőnemű személyeket is. Ennek magyarázatát a szerző abban látja, hogy a becenevek eredetüket tekintve gyerekek nevei és igen ősi alakulatok. Az összsláv nyelvben - mint más indoeurópai nyelvekben is - a gyerekek megnevezéseit nem különítették el hím- illetve nőnemre, azok semleges neműek voltak. A nyelvtörténeti fejlődés egy későbbi szakaszában elkülönültek ugyan nemek szerint, de sajátos ragozásukat megőrizték. A tövek szerinti ragozás felbomlásával pedig az -a-ra végződő főnevek ragozásához csatlakoztak. A becenévképzők igen változatos jelentésűek. Kifejezhetnek kedveskedést, megvetést, csúfolódást, kicsinyítést stb. Az utóbbi hatvan évben, összefüggésben a társadalmi-politikai változásokkal, számos becenévképző jelentésváltozáson ment át.

3. Az apai név az apa keresztnevéből grammatikai úton képzett névelem. Mai használata érdekes képet mutat: nincs meg a gyerekek megszólításában, sem a familiáris stílusban, sőt az írók, színészek nevében sem. Ezek szemben több nyelvjárásban az apai név szolgál a köztisztelenben álló falusiak megszólítására.

Az orosz otcsesztvo 'apai név' szó csak a XVII. században tűnt fel, s I. Péter uralkodását követően vált általánossá. A

fejedelmi és bojári családok körében az apa nevéből alkotott nevek már az óorosz korban is megvoltak, identifikáló funkcióval. Képzésük még nem történt egységesen. A mai -ovics, -evics képző pedig nemcsak patronymicum-képző funkcióban volt meg, jelölhette az egy családhoz, nemzetséghez tartozó különböző nemzedékek tagjait is. A magánlevelek és a nyírfakéregre rótt novgorodi nyelvemlékek tanúsága szerint az óorosz kori beszélt nyelvre nem volt jellemző az apai név használata. Itt az azonosítás, pontosítás funkcióját egészen a XVII. századig a ragadványnevek töltötték be. A XIV-XV. századtól is főleg a hivatali nyelv él az apai nevekkal. Az élő nyelvben a XVIII-XIX. század folyamán győz csak az -ovics, -evics képzős alak, bizonyos stílusrétegekben azonban egészen a forradalomig megmaradtak az elvonással keletkezett -ov, -ev, -in képzős formák.

Az orosz nyelvi hatás eredményeként ma Szovjetunió számos nem szláv nyelvbe behatolt az -ovics, -evics képző, több népnél pedig még a hagyományos nem szláv apai név képzőt is kiszorította.

4. A ragadványnevek változékony, mozgékony típusát alkotják a személyneveknek. Funkciójuk: a kiválasztás, a differenciálás. Történetük az óorosz korba nyúlik vissza, bár sok esetben nehéz elkülöníteni őket az óorosz világi nevektől. Az egyházi nevek russzifikálódásával illetve uralkodóvá válásával párhuzamosan a világi nevek ragadványnevekké váltak, átvéve azok szerepét. A ragadványnevek fénykora a XIV-XVII. századra esik, ezt követően válik általánossá az a már korábban is érvényesülő tendencia, hogy öröklődnek és családnemeké válnak.

5. Hivatalos körülmények között a személynév fontos eleme a családnév, melynek lényegesebb jellemzője az, hogy nemzedékről nemzedékre öröklődik. Viszonylag új alakulat. Csupán a XV. századtól figyelhető meg, hogy a valamelyik egyénhez kötődő névelem /leggyakrabban a ragadványnév/ egy-egy családon belül öröklődővé válik, - családnévvé lesz. Az öröklődő néve-

lem megjelenése elsősorban az uralkodó osztály és a vagyonos városi polgárság névadásában figyelhető meg. Érthető, hisz az ő érdekük volt a vagyoni, jogi, öröklési viszonyok áttekinthetősége. Oroszország különböző területein, illetve különböző társadalmi rétegeinél eltérő képet mutat a családnevek kialakulásának kronológiája. Még az elnyomott osztályoknál is eltérések vannak: míg az állami birtokokon élő, az adót közvetlenül a kincstárnak fizető parasztoknál korábban, addig a földesúri függésben élő jobbágyoknál később alakul ki. A családnevet jelentő orosz familija szó a XVIII. században hatolt be az orosz nyelvbe család jelentéssel, mely az irodalmi nyelvből eltűnt. A szó mai jelentése a XVIII. század második felére fejlődött ki, addig a prozviscse 'ragadványnév' szó volt meg családnev jelentésben is.

A mai családnevek 20-25 %-a személynévi eredetű. Jelentős a birtokos melléknévi képzőkkel ellátott közfőnévi eredetű családnevek száma is. A családneveknek a ragadványnevektől való eltávolodásával van összefüggésben az, hogy az elmúlt két évszázad alatt csökkent az emberi tulajdonságot, sajátosságot jelölő melléknévi eredetű elemek száma. Nőtt viszont a -sz/ij/ képzős, a vonatkozó melléknévi formájú családnevek mennyisége. A -szk/ij/ képző az uralkodó osztály tagjainak nevében a birtokukra utalt, az elköltöző jobbágyok családneveiben pedig az eredeti lakóhelyre. A képző a XIX. században Oroszország európai részein divatos családnevképzővé vált, úgy gondoljuk, talán lengyel hatásra is/.

Az etnonimákra visszavezethető családnevek első viselői valószínűleg nem oroszok voltak. /Zyrjanov, Tatarinov, Vogulov/. Nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy etnonimákkal egybeeső orosz közfőnevekből /Zyrjanov N zyrjen 'meredt szemű ember', vagy etnonimákból keletkezett és azokkal alakilag megegyező gúnynevekből képződtek /Vogulov N vogul 'piszkos, elhanyagolt ember'/, de oroszok vonatkozásában utalhatnak a nemzetiségek által lakott területre, mint származási helyre is. A családnevek egy hányada pedig idegen eredetű.

6. POLJAKOVA könyve számos finnugor vonatkozású adata révén méltán érdemel figyelmet a finnugristák részéről. A világi és egyházi névadás bonyolult összefonódásának, a különböző névelemek funkciója történeti változásának szemléletes ábrázolásával értékes az összehasonlító névtudomány számára is, mivel leírást ad a különböző névelemek használatának szabályairól mind az irodalmi nyelvben, mind a nyelvjárásokban.

UDVARI ISTVÁN

ADALÉK A MAGYAR-SZLÁV KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ

/A bács-szerémi ruszinok antroponimái/

1. E rövidke közleménnyel a körülbelül negyven ezres lélekszámot kitevő bács-szerémi ruszin lakosság antroponimáira szeretném felhívni a magyar névtanósok és a településtörténettel foglalkozó kutatók figyelmét.

A bács-szerémi ruszin nyelv Jugoszlávia Vajdasági Szocialista Tartománya egyik hivatalos nyelve a szerbhorvát, magyar, szlovák és román nyelvek mellett - tehát államnyelv /Az államnyelv kifejezést Bori Imre tanulmányából vettem. MNy. 1980.

2. sz. 159-162/. A teljességre való törekvés nélkül említtem meg: a ruszin irodalmi nyelv több mint hetven éves múltra tekint vissza; a vajdasági írószövetségnek 16 ruszin nemzetiségű tagja van; a vajdasági szkupstina mellett ruszin fordítószolgálat is működik. A ruszin nyelvű oktatás alsó és középfokon történik, de a pedagógusképzésben felső fokon is megvalósul. Az Újvidéki Rádió és Televízió rendszeresen közvetít adásokat ruszin irodalmi nyelven, de a verbasz-kulai, a sidi és a horvátországi vukovári rádióadók is sugároznak ruszin nyelvű adásokat. Ruszin nyelvű könyveket, periodikákat a Ruszke Szlovo Kiadó bocsájt ki, mely az 1967-es újjászervezésétől kb. 220 szépirodalmi, tudományos-ismeretterjesztő stb. művet jelentetett meg. A tankönyveket és az iskolai célra szánt ruszin nyelvű kiadványokat pedig a Vajdasági Tankönyvkiadó adja

ki.

2. A török kiűzése után óriási területek kerültek vissza lakatlanul vagy igen gyér lakossággal a történeti Magyarországhoz. A ritkán lakott területekre a parasztság nagyarányú vándorlása zajlott le, amely elsősorban északról dél felé tartott. E belső migrációs folyamatokba illeszkedik be a görög-katolikus ruszinoknak Bácskában, a kulai kamarai uradalomban, nevezetesen Bácskeresztúr /ma: Ruszki Keresztur/ és Koczura községekben való megtelepedése. Mindkét faluba érkeztek telepések szervezeten és egyéni kezdeményezésből is. A telepések derékhada a ruszin /kárpatukrán/ etnikai terület nyugati részéről Zemplén, Abaúj, Sáros, Borsod vármegyéből származik, de az idők folyamán a két faluba érkeztek telepések a történeti Magyarország és Erdély szinte minden vármegyéjéből, akik idővel elruszinosodtak. A XIX. század közepétől a ruszinok egy része, a Bácska minden népére, nemzetiségére jellemző másodlagos migráció eredményeként a Szerémségbe települt át. A második világháború után a németek bácskai kitelepítését követően tovább nőtt a ruszinok lakta falvak száma. A fent jelzett és az ipárosodással is összefüggő újabb típusú migrációs folyamatok eredményeként ma Jugoszlávia számos településén élnek ruszinok: Ruszki Keresztur, Kucora, Gyurgyevo, Verbasz, Újvidék, Bácska Topolya, Sajkás, Novo Orohovo, Gospodinci, Savino Selo, Kula stb. /Bácska/; Sid, Berkaszovo, Bacsinci, Bikkics Dol, Szremszka Mitrovica, Indzsija stb. /Vajdasági Szerémség/; Petrovci, Miklusevci, Vukovar stb. /Horvátországi Szerémség/; Piskorevci, Andrevci stb. /Szlavónia/.

3. A magyar és szláv nyelvi kapcsolatok viszonylatában figyelemre méltó az a tény, hogy a magyarokkal hosszú évszázadok óta érintkezésben lévő ruszinok archaikus nyelve irodalmivá vált, több tízezer oldalon olyan nyelvi anyagot találva a kutatók elé, amelyen a magyar-szláv nyelvi interférenca nagyszerűen tanulmányozható. Ebből eredően a ruszin nyelv adatai fontos nyelvtörténeti, illetve nyelvjárástörténeti forrásanyagot képeznek a magyar nyelvészet számára is.

A magyar névtan és településtörténet számára a bács-szerémi ruszinokat az teszi érdekessé, hogy a ruszin személynevek jelentős hányada magyar eredetű. A bács-szerémi ruszin antroponimákról ruszin nyelven több tanulmány is napvilágot látott már, - kettő nyelvész tollából. Az alábbiakban ezt a két cikket ismertetem nagyon röviden, míg a többieknek csupán bibliográfiai adatait közlöm.

4.4.1. Бундас Дюра: Нашо мена и назвиска. Руски Календар. Руски Керестур, 1936. стр. 42-47.

4.2. Кочич Микола: Фамилийни презвиска и назвиска Руснаков у Југослави. Шветлосц 1973. ч. 2. стр. 164-194. Нови Сад. - см. Лингвистични работи. Нови Сад, 1978. стр. 180-215.

4.3. Мизъ Роман: Як сами себе /и други их/ наволовали нашо стари на Карпатох, Нова Думка. 1971. ч. 1. стр. 84-86. Вуковар.

4.4. Мизъ Роман: Розвой антропонимии југославанских Русинох /о наших менох и презвискох/ Нова Думка. 1973. ч. 4. стр. 66-71. 1973. ч. 5. стр. 71-79. Вуковар.

4.5. Сакач Симеон: Нашо презвиска. Кародни Календар. Нови Сад, 1972. стр. 87-96.

4.6. Чучка Павло: О чим шведочи антропонимия войводанских Руснаков. Шветлосц 1973. ч. 1. стр. 95-110. Нови Сад.

Településtörténeti vonatkozásaik illetve névanyaguk miatt hozom még három ruszin történelemmel foglalkozó mű adatait is.

4.7. Винай Микола: Кратки преглед историје Русиных у Бачкей и Сриме. Руски Календар. Руски Керестур, 1947. стр. 120-145.

4.8. Лабос Федор: История русиных Бачкей, Сриму и Славоии 1745-1918. Вуковар, 1979. стр. 299.

4.9. Iz istorije vojvodanskih Rusina do 1941 godine. Novi Sad, 1977. 180 str.

4.10. M.KOCSIS: A jugoszláviai ruszinok család- és ragadványnevei című tanulmánya /ld. fentebb 4.1./ összetett eredmé-

nyeket sorakoztat fel. A lehető legteljesebb felsorolását adja a ruszin családneveknek és a nem hivatalos családnév funkcióját betöltő ragadványneveknek, tisztázza melyik családnévnek melyik ragadványnév felel meg, szempontokat szolgáltat a ruszin családnevek írásának normalizálásához, összegyűjti, hogyan nevezik meg a különböző családokhoz tartozó férfiakat, nőket. Kocsis abban a reményben írta meg munkáját és adta közzé család- és ragadványnévgyűjteményét, hogy az - majd a kutatói forgalomba kerülve - támpontul szolgálhat a ruszin migráció részleteinek tisztázásában, a kelet-szlovák, lengyel adatokkal összevetve pedig segítséget nyújthat az elsődleges ruszin kirajzás helyének lokalizálásában.

4.11. P. CSUCSKA az ungvári egyetem névtanos szakembere Kocsis kéziratos gyűjtése alapján írta meg a Miről tanúskodnak a vajdasági ruszinok antroponimiái? /ld. fentebb 4.6./ című elemző tanulmányát. Csucska legfontosabb megállapításai: a 400 leggyakoribb ruszin családnév 75 %-a szláv, elsősorban keleti szláv, 25 %-a pedig magyar eredetű. A ruszin ragadványnevek 15 %-a magyar eredetű, kis része szlovák, lengyel vagy német, túlnyomó többségük pedig keleti szláv. A magyar eredetű ruszin család- és ragadványnevek aránylag magas száma a magyar-ruszin kapcsolatok intenzitásáról és tartósságáról tanúskodik. A mai kárpát-ukrán nyelvjárások családnevei azt teszik valószínűvé, hogy a ruszinok magyar eredetű családneveik jelentősebbik részét a kárpáti őshazájukból hozták magukkal.

UDVARI ISTVÁN

Ю.М. КРУГЛЯК: ІМ'Я ВАШОГО МІСТА

Київ, Наукова Думка, 1978. 152 p.

Az ukrán helynévkutatásra 1958-ban figyeltünk föl, amikor az első magyar névtudományi konferencián megjelent a résztvevők sorában CILUJKO is, az ukrán onomasztika kimagasló művelője.

Az azóta eltelt több mint 20 év alatt azonban alig folytatódott ez a figyelem, pedig az ott folyó munkából érveket szerezhettünk volna tudománypolitikai céljaink megtámogatásához, ötleteket a névtani tudományos élet szervezéséhez, párhuzamokat igényeink felsorolásában. Méltatni és vitatni kellett volna a magyar helységnevekkel is foglalkozó dolgozataikat /pl. az ungvári K. J. HALÁSZ munkásságát/, és le kellene szűrni a legfontosabbnak látszó törekvéseikből a számunkra adódó tanulságokat. Ezek sorából most csak kettőt hadd említsek meg. Az ukrán névtudomány nagy gondot fordít a víznév kutatásra, a víznevek módszeres feltárására és normalizálására /ld. pl. Ukrajna hidronimiai szótára - ism. NE. 3. sz. 61--3/, mi ugyanezt a munkát még el sem kezdtük. A másik: Ukrajnában a tudomány népszerűsítő, módszertani művek sokasága jelenik meg, ez a tény pedig részint igen fejlett és megalapozott névtani hátteret sejtet, részint pedig a kutatói bázis szélesítését, az utánpótlás nevelésének egyik útját biztosítja.

KRUHLJAK ismertető műve a "Tudományos-népszerű irodalom" sorozat egyik tagjaként jelent meg, s a szerző a hazafias nevelés eszközének szánja könyvét. A Szovjetunióban 1976-ban törvényt adtak ki a történelem és a kultúra emlékeinek védelméről, s e törvény hatálya alá tartoznak a helynevek is, hiszen "a földfelszín olyan könyv, amelyben az emberiség története a földrajzi nomenklatúrában van megírva" /NAGYEZSDIN/. Nagy kár azonban, hogy erről az igazságról az előttünk levő könyv írója sokszor megfeledkezik.

A könyvecske három szerkezeti egységre tagolódik. A rövid Előszó /3--4/ a célmeghatározást és a keletkezési körülmények vázlatos ismertetését tartalmazza. Ezt követi a Szótár /5--147/, amely betűrendbe szedett névcikkekből áll, végül pedig az Irodalom/jegyzék/ következik /148--51/. Ennek jellemző sajátossága, hogy benne csak orosz vagy ukrán szerzők és művek találhatók.

A szótári rész több mint ezer ukrainai helynévvel foglalkozik. A névcikk élén a hivatalos ukrán névforma áll, ezt

követi az objektum közigazgatási helyzetének rövidítése és területek /kb. megyék/ szerint való lokalizálása. A névmagyarozatot szövegesen adja. Ebben néha tudományosságra törekszik, művekre és szerzőkre hivatkozik, ritkán közli a helynév első előfordulásának évét, évszázadát, máskor azonban megelégszik a népi magyarozatok, tudálékos névfejtések megismétlésével. Némelyik névcikkben még tudatosnak látszó torzításokkal is találkozunk.

A több mint ezer helynévből összesen 28 esik a kárpátaljai területre, s e körülményen kívül nagyobb részüknek egyéb magyar vonatkozásaik is vannak. A magyarországi olvasó természetesen ezeket a névcikkeket kereste a könyvben, és azt, hogy a szerző mennyire vesz tudomást a nevek nyelvi eredetéről, a neveket létrehozó történelmi körülményekről. Nos, a magyarokra, a magyar nyelvre való utalás nem ritka a könyvben, a kelleténél azonban jóval kevesebb. Nincs szó a magyar névről Alsóverecke, Bátyú, Beregszentmiklós, Csap, Dolha, Kőrösmező, Munkács és Ungvár névcikkében, és nincs szó természetesen a szláv eredetű megmagyarosodott névformákról sem /pl. Szerednye, Szlatina, Szolyva/. Két cikk jellegzetesen a "filius ante patrem" típusú névmagyarozatot képviseli: Csap /139/ és Dolha /44/ a szerző szerint a "feudális" Csapi, illetve Dolhai családról kapta nevét. - A magyar bús szó motiválta a Bustina /Bustyaháza/ magyarozatát: hivatkozik egy magyar bustihaza névre, amelynek a jelentése: szomorú hely, bánathely. "Ugyanis itt az első telepesek földhözköltött és erőszakkal letelepített jobbágyságok voltak" /22/. - Sorozatos torzítások vannak Berehove /Beregszász/ cikkében. Közli, hogy a XI. század óta ismerjük, ugyanakkor keletkezését visszavezeti a római császárság idejére /"Peszergin néven határ menti település"/. Később - mondja - Lampert magyar hercege, akiről Lampertházá-nak hívták. Így eltűnik a helynévből a nemkívánatos -szász elem; csakhogy a történeti adatokban sehol sincs szó -házá-ról, mindenütt Lampertszásza szerepel /vö. GYÖRFFY I, 532/. Közli, hogy a szláv név Bereg, s ez egy magányos hegyre vonatkozott /11--2/. Tudjuk jól azonban, hogy Beregszász nevébe az előtag a közeli

Nagybereg vagy a megye nevéből került /vö. FNEsz. 104/. -
Uzshorod cikkében megemlítve sincs az eredeti Ungvár név. -
Mukacseve /Munkács/ KRUHLJAK könyvecskéje szerint a X. szá-
zadtól a Kijevi Rusz része volt /88/, arról azonban nem szól,
hogy hol voltak akkor a magyarok. A név magyarázatára pedig
csak a "mondák" véleményét adja elő: a szabadhangsúly követ-
keztében eltérő jelentésű muka /'kín' és 'liszt'/' szóból ke-
rekedik ki egy-egy primitív történet.

KRUHLJAK művére szerencsére nem egészében az előbbiekből
leszűrhető sajátságok a jellemzők. Azok a magyarázatok, ame-
lyeket a kárpátalján kívüli ukrán helynévtan kimunkált, több-
nyire elfogadhatók, és segítik a szerző által meghatározott
cél teljesülését. Sajnálatos azonban, hogy szűkre vont körén
nem volt képes kívülre tekinteni, és tudatlanságból vagy cél-
zatosságból több torz magyarázatával a nemes cél megvalósulá-
sa ellen dolgozik.

MEZŐ ANDRÁS

FIGYELŐ

PÁPAI PÁRIZ FERENC NÉVTANI MEGFIGYELÉSEI

A közelmúltban jelent meg a romániai Kriterion Könyvkiadónál PÁPAI PÁRIZ FERENC műveinek gazdag válogatása "Békességet magamnak, másoknak" címmel /bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzétette: NAGY GÉZA. Bukarest, 1977. 824 lap/. Ennek egyik tanulmánya /Címertan azaz a címerekkel kapcsolatban itt-ott gyakrabban használatos és kivált az európai történelmi művekben sűrűbben említett szokások rövid foglalata. Fordította PUSKÁS LAJOS/ többek között kitér a korabeli névtudomány alapismereteinek összefoglalására. Ezt a fejezetet /A nevekről. 302-5/ az alábbiakban tesszük a magyar névtudománnyal foglalkozók számára könnyebben hozzáférhetővé.

"A gyermekeknek legtöbbször a szülők vagy más rokonok nevét szokták adni, ami a zsidóktól származó szokás. A keresztények a kereszttelessel nyerik nevüket. Németország sok tartományában a csecsemőknek többször a két keresztszülő keresztnevét adják, akik közül kettő a csecsemővel egyenlő, egy pedig a másik nemhez tartozó.

Némely jelesebb család állandóan ugyanazt a keresztnévet használja, mint például Károly, Lajos stb., egészen a késő unokákig lemenőleg. Másutt pedig, és ez sem ritkaság, két keresztnévet láthatunk, mint például Károly-Lajos, Frigyes-Vilmos, János-György a szász fejedelmi házban stb.

A vezetéknév az egész családra nézve közös, mint a Bethleneké, Apafiaké stb., de némelyek szerint ezek inkább egyedül álló nevek. Régebben családnév szinte nem is létezett. A családnevet egyes nemzetek előre teszik, mint általában a ma-

gyarok, mások hátra. A fejedelmek a vezetéknévüket legtöbbször országukról nyerik, a nemesek nagy része falvaikról, függetlenül attól, hogy birtokosok-e még ott, vagy sohasem látták azokat. Ezért a legtöbb családnév elé, különösen a németeknél, a de szócska járul, ha pedig az uradalom még az övék, a de és az in. Lengyelországban igen csekély számú az olyan nemesi család, melynek vezetékeve ne czki-re végződjék.

Mások máshonnan szerzett vezetékevet viselnek. Sokszor bizonyos erényeik jutalmaként, mint a Frangepánok, Kemények, Vitézek stb. Így mert báró Scharbius lengyel követ a császári kincstárat aranygyűrűvel gyarapította, V. Henrik császár azzal hálálta meg, hogy a követ utódait a Habendank előkelő névvel ruházta fel.

Az oroszok s néhány más nép, köztük a mi székelyeink is, atyjuk keresztnévét nyerik családnévként. S ez maguknál az orosz fejedelmeknél is szokásos. Így Iván Vasziljevics moszkvai nagyfejedelem Vaszilijnak a fia, a mostani Iván fiát pedig Ivanovicsnak hívják, Angliában, Dániában, Svédországban és másutt a nép hasonlóképpen szokott tenni. Így Johannes fia Janson, a Wilhelmé Willemson, az Andreasz Anderson stb. A zsidók is családnév helyett szüleik fiainak nevezik magukat: Saul Kis fia, Dávid Isai fia stb.

A kitett fattyúgyermek, akiknek szüleit a hatóság nem tudja kideríteni, leginkább a helységről vagy más körülményről szokták vezetéknévüket nyerni. A közemberek többnyire édes házájuk nevére nevezik el családjukat.

Ide tartoznak a megkülönböztető nevek, melyeket rendszertint valamely dologra való megemlékezésül szoktak felvenni, a fejedelmek esetében gyakorta alattvalóik hálájának bizonyosságául. Így Sándor, Konsztantin, Károly, Ottó, Henrik jeles tetteik alapján viselik a Nagy nevet. Így nyerte egykor Fabius Cunctator is a Nagy, Artaxerxes a Mnemon, a Ptolemaioszok a Philopator, Philometar, Philadelphus, Evergetes stb. melléknevet. Melléknevet kaptak testi tulajdonság alapján is, így Artaxesxes Longimanus, Vastag Károly, Kopasz Károly, Fekete Henrik, Madarász Henrik. Madarász Henrik pedig melléknevét onnan

kapta, hogy amidőn Braunschweigban császárként üdvözölték, madarak sereglettek körül.

Gyakran az iskolákban is az udvaron csintalankodó tanulók, a katonaságnál pedig a henyélő újoncok adta gunynevek úgy megragadnak, hogy mint valami nemesi nevek, az ősi nevet kiszorítva, öröklődnek tovább.

Sőt még az egyes nemzeteknek, vidékeknek, városoknak adott gunynevek is, ha sértőek is, tartósan ráragadnak az egyénekre is.

Indiában a Taxilis elnevezés együtt járt a trónnal az egyes királyok közös neveként. Ugyanígy Egyiptomban a Pharao név s a Pharaók után a Ptolemaioszoké.

A nevek pedig amiképpen adhatók, ugyanúgy különféleképpen meg is változtathatók, sőt ki is halhatnak. A nemesi család utolsó sarja családja nevét magával viszi a sírba. Ezt egy, a sír mellett álló herold vagy nemes hangos szóval szokta hírül adni, s a nemesi címereket összetörve, bedobja a sírba.

Az újonnan választott római pápák korábban viselt neve nem kihal, hanem többé általában nem használják. Helyette egy tetszés szerinti végleges nevet vesznek fel, amit többé már nem cserélnek fel. Így a jeles Odeschalchi családból származó, a pápai széket nemrég óta betöltő jelenlegi pápa a keresztségben nyert Benedek nevet XI. Ince névre változtatta. Ez a szokás II. Sergius pápa idejétől gyökeresedett meg, akit azelőtt Petrus Buccaporciusnak, vagyis Disznóorrúnak hívtak. Miután pápává választották, ezt a csúf nevet Sergiusszal cserélte fel. Hasonlóképpen a fogadott gyermekek és a feleségek a legritkábban viselik az apa családnevét. A tisztségeket betöltő személyeket nem annyira nevükön, mint inkább méltóságuk és tisztségük címével szólítják. Ezt általában a kézműveseknél is megfigyelhetjük. A zsidók, ha súlyos betegségbe esnek, az Isten nevét híván segítségül, új nevet szoktak maguknak választani.

Jutalom és a legnagyobb kitüntetés, ha maguk a fejedelmek változtatják meg valaki nevét, de ez sokszor büntetés is, súlyosabb vétkesek esetében. A nemrég lefejezett gróf Zrinyi Péter és Nádasdy gróf ártatlan gyermekeinek /noha/ atyáik tet-

teinek nem voltak részesei, nem viselhették azok nevét, hanem egyiknek a de Gnaden, vagyis a de Gratia, a másiknak a Lovel új nevet adták.

A kérvényezők Oroszországban az aláírásnál nevük kicsinyítőképzős alakját használják. Johannes helyett Johannulit /Jánoska/, Petrus helyett Petrellust /Péterke/ írnak alá. Régebb az Úr szolgálóinak egyénileg választott nevet adtak, s azt ők valahányszor jónak látták, megváltoztatták.

Akik szegyelek az őstől örökölt honi nevet, attól oly esztelen módon szoktak megválni, hogy görög vagy latin vagy, továbbmenve, héber-görög-latin nevet vesznek fel, hogy ezáltal tanultabbnak tűnjenek. Vagy legalább -us vagy -ius végződéssel látják el nevüket, és nagyon boldogok, ha a diáknyelveket nem ismerők az ő igen nehéz nevüket csak nehezen tudják kiejteni.

A kínaiaknak, akik a legkövetkezetesebbek, sohasem szabad sok nevük közül bár egyet is megváltoztatniuk.

Rége a szolgálók csak uruk nevét viselték, így Lucipor, Marcipor, vagyis Lucius szolgálója, Marcius szolgálója. Később arról a népről és vidékről kapták nevüket, ahonnan származtak, és így viselték a Dacus, Geta, Mysus, Syrus, Phrygus, Lydus, Japigus stb. nevet. Ez a szokás ma is tartja magát Franciaországban és a magyaroknál."

H. M.

PEGGY ÉS BÖZSE

A fenti címmel jelent meg egy glossza a Magyar Hírlap 1980. február 1-i számában. A /légrády/ szignójú glosszaíró egy tévéadást látott, amelyben egy Dorothy nevű budapesti és egy Peggy nevű komlói kislány szerepelt - mindketten "törülközött vezetéknévvel". Nem láttam ugyan az adást, de feltétlenül igazat kell adnunk az újságírónak, aki így zárja eszmefuttatását: "A Zsaklinok, az Andreák, a Krisztinák reneszánsza után hát elérkeztünk a Peggyk és a Dorothyk divatjához."

Remélem, két év múlva - egy várható újabb divatváltás után - amikor unokahugom tanköteles korba lép, ő lesz a legeredetibb nevű kislány a zuglói iskolában. Zord atyja ugyanis annak idején az Orsolyák, a Kingák és Dávidok után ragaszkodott a Bözséhez. Nem Erzsébet, nem Erzsike, hanem csak - Bözse..."

A közlésnek van némi pikantériája is. Ladó Jánostól kértem felvilágosítást. Közölte azt, hogy semmiféle idegen név anyakönyvezésére nem adtak engedélyt magyar állampolgárok részére; így tehát a Dorothy, illetve a Peggy név nem hivatalos, inkább családi jellegű. Érdekes, hogy arról sem tud, hogy valaki a Bözse nevet illetően kérvényt adott volna be.

MIZSER LAJOS

HONNAN KAPJÁK NEVÜKET A LOVAK?

A Szolnok megyei Néplap 1979. november 15-i számának Érdekességek rovata a lovak elnevezéseivel foglalkozott a következő címeikkel: "Kástélyos, Mezei Virág, Istopirin és a többiek. Honnan kapják nevüket a lovak?" Nem általában beszél a cikk a lónevekről, hanem csak arról, miként nevezik el az angol, illetve az arab telivéreket. Az angol telivérek anyjuk nevének kezdőbetűjéből kapnak nevet: "Így lett például Seebirk fia Sárkány. Gyakori azonban, hogy nem a kezdőbetűből, hanem egy fogalomkörből alakul ki az utód neve. Így nevezték el Margarét lányát Mezei Virágnak, vagy így kapta Tabletta nevű anyja után az Istopirin nevet". Persze, ezen az alapon lehetne pl. Antineuralgica, Andaxin, Lucullin, nem is beszélve a durvább hatású tablettákról. Az arab lovak apjuk nevét öröklik, s hogy tévedés ne essék, még arab számjegyekkel is ellátják a csikókat. "A legutóbbi árverésen elkelt négyéves Obinak például az apja Farag 1., anyja Ibu Galal 118. volt." Mindezt azért idéztük, mivel ellentmond az előző közlésnek: ha az apja Farag 1. volt, akkor neki nem Obi-nak, hanem Farag 2.-nek kellett volna lennie.

MIZSER LAJOS

TÉRNÉVCSERE

A Kelet-Magyarország hírül adta, hogy a nyíregyházi városi tanács 1980. november 7-től a Szabadság tér nevét Lenin tér-re, a korábbi Lenin tér nevét Szabadság tér-re változtatta. A névcserét az magyarázza, hogy az eddigi Szabadság téren állították fel a város Lenin-szobrát, s el akarták kerülni, hogy ez a helyzet később tájékozódásbeli zavarokat szüljön.

-ő -s

HÁNY ÉV EZER ÉV?

Több napilapban olvastuk, a rádióban hallottuk, hogy a borsod-abaúj-zempléni Hejce 1980 őszén ünnepelte fennállásának 1000. évfordulóját.

Csodálnivaló a szervezők bátorsága. A falu neve forrásainkban csak 1261/71-ben fordul elő először, - s GYÖRFFY GYÖRGY kitűnő könyve /Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1966. 91/ adatainak hitelességét nem vonta eddig kétségbe senki, csak a hejceiek ünnepe. Aligha hihető, hogy a templomukat alapították volna ekkor, s így pergamen helyett kőbeli emléküik lenne az 1000 évre. A falu neve maga nem bizonyít semmit a helység koráról /vö. FNESz. 269/.

Az ünnepek elmúltán már nem lesz ünneprontás, ha ki mondjuk, hogy az az ezer év lehet több is, de alighanem jóval kevesebb is...

-más

A DUBA CSALÁD ÉS HONTFÜZESGYARMAT

Az elsodródó falu mai krónikása, DUBA GYULA döbbenetes erejű könyvében /Vajúdó parasztvilág. Bratislava, 1974. 226/ szülőfaluja temetőjét járván a saját gyökereit kutatja:

"A családi szájhagyomány - hiteles adatokkal és okmányok-

kal sajnos nem bizonyíthatóan - az Alföldről származtat minket: valamikor a tizenhetedik század végén vagy a tizennyolcadik század elején egy régi-régi ősről, maga előtt üszőborjút terelgetve, jött fel a déli országrészből, és itt a rónaság és a dombok találkozásánál, a határsávon, talán a hegyek közelségétől megrettenve letelepedett. Homlokegyenest ellentmond ennek egy másik - bár kevésbé valószínű, de ugyancsak emlegetett - szájhagyomány, amely árvai ősről tud, aki a hegyekből ereszkedett alá, és a síkságtól rettenve meg, nem ment tovább, megállt vándorlásában, és itt maradt. A kérdés eldöntetlen - és úgy tűnik fel: eldönthetetlen -, bár az alföldi származást tanúsító változat általában elfogadottabb és hihetőbb. Bárki volt is ez az üszőborjút terelgető ő, a személye ismeretlen maradt: azt sem tudjuk róla, hogy végül is jobbágy lett-e vagy szabad ember?"

Az író által fölvetett kérdések mindegyikére teljes biztonsággal sajnos nem felelhetünk. A legutolsóra azonban egy kitűnő kiadvány jóvoltából megadhatjuk a választ: valószínűleg jobbágy volt. Sőt a családi hagyományt azzal is helyesbíthetjük, hogy a Dubák füzesgyarmati jelenléte az abban emlegetettnél mintegy két évszázaddal korábbra tehető. BAKÁCS ISTVÁN /Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 117/ a XVI. század legelejéről, 1507-ből számos gyarmati jobbágynévet közöl, s kettejük-ről gyanítható, hogy viselőikben a mai Duba család őseit tisztelhetjük: Stephanus Dubagal, Thomas Dwba. A Hont megyei jobbágynévek között egyetlen más helységben sem fordul elő ez a vezetéknev. Az első név összetett formája /Duba Gál István/ arra mutathat, hogy ez a családnév Füzesgyarmaton már 1507-ben sem tartozott a ritka nevek közé, mint ahogy napjainkban is szükség van a családok ragadványneves elkülönítésére. /DUBA GYULA több helyen emlegeti, hogy az ő családját Alsó Dubá-nak hívják./

A családnév minden valószínűség szerint apanévből származik. A régi magyar személynévadásban, az egyelemű névadás korában ugyanis nem volt ritkaság az ország különböző részein a Duba ~ Doba személynév. Gyűjteményemben a következő adatok találhatók: 1211: Fiacha fia: Doba - jobbágy Papsoka faluban

/PRT. X, 505/, 1246: Doba fia Gyreta - Bars megyei neves /vö. GYÖRFFY I, 448, 461/, 1258: Inouus fia Doba, 1270: Inows fia Doba - szolgagyőri várjobbágy /uo. I, 477/, 1279: Doba fia Ina - nemes, az abauji Kupa birtokkal kapcsolatban említik /uo. I, 115/, 1318, 1319, 1320: Doba fia Hench egykori ispán fiai a Bars megyei Vezekénnyel kapcsolatban szerepelnek /uo. I, 485/, 1211: Syquiteu fiai: Fiod, Duba - Colonba való szolgák /PRT. X, 508/, 1213/550: Dubam - latin acc., - vádlott /Vár-Reg. 164/, 1324: Duba fia Wolpat - Szőlős birtokkal kapcsolatban szerepel /ZalaOkI. I, 174/.

Ha igaz a Duba családnév apanévi eredete, a személynév középkori elterjedtsége alapján nem kell a hontfűzesgyarmati Dubák származását túlságosan messzi vidékeken keresni.

MEZŐ ANDRÁS

ÍRÓK, KÖLTŐK A NEVEKRŐL, A NÉVADÁSRÓL

Érdekesek - és tanulságosak is - lehetnek a névtannal foglalkozók számára a költőknek, íróknak a nevekkal, a névadással foglalkozó vagy arra vonatkozó megjegyzései, alkotásai. A Névtani Értesítő 1979/2. számában olvashattunk 3 költeményt, amelyek mindegyike a földrajzi nevekkal, pontosabban határ- és utcanevekkel foglalkozik, ill. azokat említ.

Ugyanílyen elgondolkodtató lehet a személynévek ihlette versek vagy az azokkal foglalkozó prózarészletek vizsgálata is. Az alábbi két költemény közül az elsőben a női nevek sajtós hangulatot, visszaemlékező képsort csíholnak a költőből. A másodikban a költő játékos kedvéhez, ötleteihez egy "kisebb szótárra való" férfinévét használ fel.

Szép hervadt nevek

/egy régi vers és folytatása/

Szép hervadt nevek: Kamilla, Flóra,
fönnyad a fűszag, konyul a kert,
árnyakat hord a sárga napóra,
eső vonult át, mindent levert.
Kék köpenyét a tó levetette,
hápgova szállnak a vadkacsák...
Kamilla, Flóra, jussak eszedbe,
tűnő világnak hattyúdálát
hangolom én most elnehezdedve,
elsárgult hangon zengje tovább
Kamilla, Flóra, kettőtök kedve
ezt a világot, ez éjszakát.
Hunyorin, mélán, álmos virágok
állnak köröttem, nagy fejüket
zsongítják máktól mákonyos álmok,
álom, te röpködő varázssüveg.
Fejemre száll a halálos este,
fejemre száll s ott némán remeg,
miként a karcsú, elbódult lepke
végzetes kelyhű virág felett.

Sötét ruhában, daróc esőben,
Ilonka, Sári, Klára, Vali,
eltávozóban, nem-érkezőben
vonuló lányok alakjai,
valaha-voltak, feketék, szőkék,
bájos modernnek, hűségesekek,
szép mai lányok - mennyi előkép!
szájuknak fodrát őrzí a csend.
Szaladnak, futnak, itt hajladoznak,
átlépnek aknát és drótsövényt,
virágot hoznak, kenyeret hoznak,
hajuk szöszében reggeli fényt,
hajuk bokrában fény van és szín van
és tenyerükben a telihold,
őket vetítem benső mozimban,
kék félhomályban - mozibolond,
nekem öltöznek, nekem vetkőznek,
vonuló lányok alakjai,
reflektorában ózást ősznek,
Ilonka, Sári, Klára, Vali!
/1941--1979/

/Megjelent a Nők Lapja 1979/8. számában
a 13. oldalon./

Nevek

Ferencben akit felismertél
 Arturra nézni mégse mertél
 Györgyre nézve nem vagy veszélyes
 Oszkártól ez nagyon kedélyes
 Antal szeretne megszületni
 Páltól nem kell rossznéven venni
 Dénes szemet szúr késhegyére
 Rezső tojik a szentmisére
 Ignác elnéző Gállal szemben
 Béla ott lakik átellenben
 Vilmos nem jár csak villamossal
 Alfréd adós egy vallomással
 Adolf azt mondta szép az élet
 Fidél hogy egyszer hívott téged
 Erik a karriert kereste
 Tamás belógott minden este
 Ubulról nincsen véleményem
 Jenőt lelőtték kint a téren
 Olivért lova megtaposta
 Kamil a nőknek nagy barátja
 Jakabnak szmoking a kabátja
 Valér és Raymund folyton részeg
 Egon Zsolt Ármin rossz színészek
 Döme pincér egy kávéházban
 Móric virág egy kertészetben
 Emánuel az atyaisten
 Adorján Imre már halottak
 Somáról semmit sem hallottam
 Aurél Endre élnek sajnos
 apám János szomszédom Albert
 Hubert rongyért pénzt ad cserébe
 Kálmánért nem kár Sándorért se

/Megjelent a Külvárosi jeladás c. anto-
 lógia [Bp., 1973.] 306. oldalán./

A regényrészletek a névadások indítékait világítják meg.

"Az igazi nevét, azt hiszem, sose tudtuk. De tájé-
 kozatlanságunk nem zavarta a társas érintkezést, mert
 Homokzátonyban 1854-ben mindenki új nevet kapott. Az el-
 nevezések alapja néha egy különös ruhadarab volt, mint
 Overallos Jack esetében, másszor egy furcsa szokás, mint
 Bikarbónás Billnél, aki túl sok szódabikarbónát tett a
 kenyérébe. Mindez talán új fejezetet nyithatott volna a
 címertan történetében; de a dolog magyarázata mégiscsak
 az, hogy akkoriban az ember tényleges nevét nem igazolta
 más, mint tulajdon kétségbevonható állítása. -- Szóval,
 Cliffordnak hívják -- fordult Boston határtalan megvetés-

sel egy félénk jövevényhez --, a pokol is ilyen Cliffordokkal van tele. -- Aztán a szerencsétlent, akit történetesen valóban Cliffordnak hívtak, mint Palimadár Charleyt mutatta be a többieknek, és a pillanat szülte gonosz lelemény örökre rá is ragadt a nyomorultra.

De térjünk vissza Tennessee társához, akit csak ezen a viszonyított néven ismertünk. Később tudtuk csak meg, hogy valaha önálló, független személyként is létezett."

/Bret Harte: Idill a Vörös Szurdokban.

Európa Kk., Bp., 1977. 79./

"-- Jóka?! --, micsoda leánynév ez? -- kérdezték tőle tisztársai és barátai, de Domonkynak erre is volt válasza. Ha van Piroska -- felelte --, lehet Jóka is. A jó sem rosszabb gyökszó, mint a piros. A férfinevek dolgában elég gazdag a magyar nyelv. Sok eredeti nevünk van, ezeket más nyelvben nem találjuk. Van Árpád és Géza meg Taksony, van Lehel és Zoltán meg Elemér ... de női nevek dolgában már meglehetősen szegények vagyunk mi magyarok. Piroska, Fehérke, Etelka ... no látjátok, egy negyedik speciális magyar női név már eszembe se jut. A többi, ami van, mint Erzsébet meg Ilonka és Magda, mind csak magyarosított naptári név. A németnek Helén, a magyarnak Lenke vagy Ilonka. Tehát csinálni kell, ami hiányzik; lám, én csináltam egyet; Jóka és azt hiszem, hogy elfogadható jó név.

/Abban tévedett ugyan a kegyelmes úr, hogy a Piroska név a piros-ból származik, mert a latin Prisca-nak a hajtása, mindazonáltal elismerés illette őt azért, hogy a keresztnévek dolgában is a magyar szempont volt nála az első./"

/Csermely Gyula: A jövő század házassága.

Lingua, Bp., é. n. 5./

TÓTH JÓZSEF FARKAS

KRÓNIKA

LŐRINCZE LAJOS 65 ÉVES

Bárkit kérdezzünk meg ebben az országban, hogy mit tud a nyelvészetről, mit tud a nyelvészekről, a legegyszerűbb ember válaszában is szerepelni fog Lőrincze Lajos neve. A gépírótól az orvosig, a háziasszonytól a kormánytisztviselőig évtizedek óta hozzá fordul mindenki, ha nyelvhasználati gondja van, neki bizalommal adja elő bármiféle ötletét és magyarázatát egyes nyelvi jelenségek természetéről, érveihez őt hívja tanúnak és vitaiban őt fogadja el bírának. Közvéleményünk tudatában elsősorban Lőrincze Lajos személyesíti meg - méltán, megérdemelten - az egész magyar nyelvtudományt. Az emberközpontú nyelv-művelés koncepciójának hatóköre, amelynek Lőrincze hívője és prédikátora egyben, valamennyiünkre kiterjeszkedik általánosan, ugyanakkor az egyes emberre való irányultságával a magános személyt is személyiséggé nemesíti. A Veszprém megyei Szentgálról 65 évvel ezelőtt útra kelt ember - bejárván az élet iskoláit - nagyszerű életművet hozott létre: hallatlan bizalommal és kitartással fölépítette a maga Dévavárát, amely azonban mindannyiúnknak menedékül szolgál.

Mi, a jelenlegi magyar névtudomány dolgozói is, valamenynyien tanítónknak tartjuk Lőrincze Lajost. Bizonyára volt más, voltak mások, akiknek névtani munkálkodása részleteredményekben és ezek összességében felülmúlja az övét, koncepciót és perspektívát azonban ő adott először a magyar névtani kutatások számára, és évtizedek óta az általa lerakott alapokra építkezünk. Amikor 1947-ben megjelent a "Földrajzi neveink élete" /Bp., A magyar táj- és népismeret könyvtára 9. sz./ c. füzete,

még sem társadalom-, sem tudománypolitikai szempontból nem érett meg arra a helyzet, hogy a benne meghirdetett program azonnal elindulhasson hódító útjára.

Nem kellett azonban tíz év sem ahhoz, hogy megtörjön a jég, és az önelvű névtan - Sebestyén Árpád, Kázmér Miklós, Luczefi Géza és mások működésében - hamarosan a földrajzinév-kutatás arculatát meghatározó módszertani elvvé vált. A helynévvizsgálatnak mind máig fontos eszköze a "Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai" /Bp. 1949/ c. tanulmánya is, valamint a Benkő Loránd közreműködésével készített "Magyar nyelvjárási bibliográfia" /Bp. 1951/. A személynév-kutatás egy addig meglehetősen elhanyagolt területének fölfedezéséhez, a ragadványnevek rendszeres tanulmányozásához adott indíttatást a "Szempontok és adatok személynéveink újabb kori történetéhez" /MNy.j. I, 64--94/ c. dolgozata.

A társadalmi igény követelésére és nyilván saját hajlamai révén az alkalmazott nyelvészet, a nyelvművelés lett ugyan a fő kutatási területe, a névtanhoz azonban sohasem lett hűtlen. Jelen volt valamennyi fontosabb tanácskozásunkon, megbeszélésünkön, céljainknak, törekvéseinknek mindig lelkes pártfogója volt, a tanácsot kérő fiatalok számára mindig szakít segítséget nyújtó időt.

Nagy szeretettel, tisztelettel és hálával köszöntjük a 65 éves Lőrincze Lajost, és azt kérjük tőle, hogy valósítsa meg régen dédelgetett tervét: szülőfaluja, a mindig áhitattal emlegetett Szentgál földrajzi neveinek feldolgozásával erősítse meg az önelvű névtanba vetett hitünket, mutasson számunkra újból követendő példát névtudományunk továbbfejlesztéséhez.

A III. NÉVTUDOMÁNYI KONFERENCIA

Rövid előzetest más olvashattunk róla /NE. 2: 90/. A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Veszprém megyei Tanács és a TIT magyar nyelvi választmányának rendezésében 1980. szeptem-

ber 22-24-én folytak a tanácskozások. A megye vezetősége látta vendégül a csaknem száz résztvevőt: nyelvészeket, történészeket, néprajzkutatókat, a földrajzinév-gyűjtésben tevékenykedő középiskolai tanárokat.

Szeptember 22-én először NAVRACSICS TIBOR, Veszprém megye Tanácsa Művelődésügyi Osztályának vezetője üdvözölte a megjelenteket. BENKŐ LORÁND nyitó előadásában áttekintette névtudományunk eredményeit, felhívta a figyelmet az új jelenségekre, a nevek társadalmi funkcióira, nyelvhelyességi problémáira, kommunikációs szerepére, a névtani ismeretek bővítésére. Kérte a sajtó, a rádió, a televízió, a TIT ilyen irányú segítségét. Javasolta, hogy a közeljövőben az egyik magyar nyelv hete legyen teljesen a névtudományé.

HAJDÚ MIHÁLY: Személynévkutatásunk helyzete és feladatai című referátumában az elmúlt 11 év eredményeit összegezte. A személynevekkel kapcsolatban sok munka látott már napvilágot, de még mindig bőven van tennivaló. Bőséges bibliográfiát adott a megjelent művekről, a kevésbé ismertekre /vagy inkább alig hozzáférhetőkre/ felhívta a figyelmet. Szólt a névízlés alakulásáról is /itt még sok a negatívum/.

23-án délelőtt MEZŐ ANDRAS: Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai címmel tartott előadást. Kiemelte, hogy ezen a területen jelentős szakmunkákat tudunk felmutatni /pl. FNESZ/. Nem hallgatta el aggályait sem, mivel vannak olyanok, akik kellő ismeretek, illetve tudás híján névfejtésre, etimologizálásra vállalkoznak. MEZŐ szavaival: "... a névtudomány ... még nincs abban a helyzetben, hogy hallgasson ezekről az etimológiaiákról, mert áltudományosságukkal a magyar névtan hitelét veszélyeztetik".

Délután ÖRDÖG FERENC referátuma következett A megyékben folyó földrajzinév-gyűjtés helyzete és időszerű kérdései címmel. Szólva a már megjelent kötetekről /Zala, Somogy, Heves/, ismertette a megyékben folyó munkák jelenlegi állását. Rövidesen megjelennek pl. Tolna és Komárom megye kötetei, de jól folynak a munkálatok Baranyában, Pestben és Borsodban is.

24-én J. SOLTÉSZ KATALIN: Az egyéb tulajdonnévfajták /állatnevek, intézménynevek, márkanévek stb./ kutatásának helyzete és feladatai címmel tartott előadást. Számos alig vagy egyáltalán nem kutatott területre hívta fel a figyelmet. Csak néhányat említünk: a sportlétesítmények, a könyvtárak, a kórházak, az iskolák, a mozik, a rádióadók, a mozgalmak, a kitüntetések, a díjak stb. nevei.

Az előadásokat korreferátumok követték, ezek időtartama azonban nem haladhatta meg a tíz percet. Az előadásokat és a korreferátumokat végighallgatva nagyon csekély idő maradt a vitára. Ezt LÖRINCZE LAJOS is hiányolta, amikor bezárta a konferenciát. Igaz, a tanácskozások végeztével vitákra, egyéni beszélgetésekre is sor került alsóörsi szállásunkon. Mind a referátumok, mind a korreferátumok még 1981 első felében napvilágot látnak, így mindenki számára hozzáférhetőek lesznek.

Végül itt is szeretnénk köszönetet mondani a veszprémieknek, hogy lehetővé tették a konferencia megtartását, és hogy vendégül látták a résztvevőket.

Mi- La-

BEFEJEZTEK KOMÁROM MEGYE HELYNEVEINEK ÖSSZEGYŰJTÉSÉT

1980. szeptember 25-én bensőséges ünnepséget rendeztek Tatabányán Komárom megye helyneveinek összegyűjtése alkalmából. Az ünnepségen okleveleket adtak át a gyűjtésben kitűnt munkatársaknak. A nyelvészek részéről Kálmán Béla akadémikus tartott előadást.

SUMMARY

The column entitled "Studies, Articles, Data" starts with Gy. KRISTÓ's study: "Hananburch = Kakasd?" A record of a journey by an anonymous author in the 11th century makes an attempt at the identification of Hungarian place-names. KRISTÓ tries to prove that the datum Hananburch in the itinerary is identical with Kakasd, in County Tolna, of today. — C. REUTER's paper presents the data of a puzzling Hungarian place-name: Köbölgyuk. Though no elucidation of the name is given, its Turkish origin is suspected. — A. MEZŐ deals with the place-name: Ágasegyháza. He refuses the origin of the anterior constituent being derived from a personal name (Ágas-Ákos), and tries to verify that the name originally referred to such a church, whose roofing was supported by pillars ("ágas" in Hungarian), columns sunk in the ground. — Mrs. M. MÉSZÁROS—VARGA presents in her article entitled "Sarvaly" a combination of the diachronic and synchronic research of place-names. By means of the present place-names she locates the boundary of the long-desolated village Sarvaly, thus explaining the names of the places. — F. FARKAS writes about the stylistic features of the place-names of some settlements in the Jász region. — M. HAJDÚ's study presents the semantic grouping of the stallion-names in county Békés and demonstrates the spreading of these names in the 20-ies and 30-ies. — L. MIZSER's paper entitled "Animal Names in the works of István Fekete" collects the animal-names from the animal stories of the author, written for the young, stating that they are mainly of

onomatopoetic and imitative character. — Z. DÉGI lists names of dogs, horses and cattle from the village Ordacsehi. — In opposition to the concept of traditional grammar, K. FABÓ in her article "Changes in Form-classes: Common and Proper Nouns" proves that the change: common noun—proper noun and proper noun—common noun is not a change in form-classes, but a semantic one.

The "Review" column gives an account of the following works: A. W. Reed, A Dictionary of Maori Place Names; Register of the Public Domain of the County Town Szeged; Sándor Tonk, Transylvanians Attending Foreign Universities in the Middle Age; Linguistic Studies 1980; Zoltán Sárközi and István Sándor (eds.), A Monograph of the town Mezőkövésd; Further Texts from Frigyes Pesty's Place-name Register; E. N. Poljakova, From the History of Russian Christian and Family Names; Onomatological Studies Supporting Hungarian-Slavic Linguistic Connections; Ju. M. Kruhljak, The Name of the Place where You Live.

The column "Observer" publishes first a paper by Ferenc Pápai Páriz entitled "On Names". The 17th century author made good observations about the customs of coining names by various peoples. — Peggy and Bözse: nick-names as Christian names. — A newspaper article on the naming of horses. Contradiction in the reports. — A contribution to the history of the family Duba of Hontfüzesgyarmat. — Writers and poets on Christian names and on giving personal names.

The column "Chronicle" offers congratulations to Lajos Lőrincz on the occasion of his 65th birthday. — An account of the 3rd Hungarian Onomatological Conference. — The collection of the place-names of county Komárom is completed.

